

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

टीकादेवी पोखेल

शैक्षिक सत्र २०६४-२०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-२४०-१६०-९७
क्याम्पस रोल नं.: २६/०६४

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
सन् २०१३/वि.सं. २०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनका विद्यार्थी टीकादेवी पोखेलले नेपाली एम.ए. दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधकार्य स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल

विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

उपप्राध्यापक दीननाथ शर्मा पण्डित

शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

सहप्राध्यापक गोविन्दराज विनोदी

बाह्य परीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०६९/१२/१७

३० मार्च २०१३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षकी छात्रा टीकादेवी पोखरेलले साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रम र लगनका साथ तयार पारिएको प्रस्तुत शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९।११।२

१३ फेब्रुअरी २०१३

दीननाथ शर्मा पण्डित

उपप्राध्यापक

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

कृतज्ञताज्ञापन

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक दीननाथ शर्मा पण्डितज्यूको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो अति नै व्यस्तताका बाबजुद पनि उचित समय र सुझाव प्रदान गर्नु भएकोमा उहाँप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । कमी कमजोरीप्रति उचित निर्देशन र उहाँको स्नेहपूर्ण व्यवहारले गर्दा यो शोधपत्र तयार गर्न मलाई अति नै सजिलो भएकोले निर्देशकज्यूप्रति अत्यन्त कृतज्ञ छु । शोध-प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेखन सु-अवसर प्रदान गर्नुका साथै शोधपत्र लेखन गर्न उचित सुझाव तथा सल्लाह प्रदान गर्नुभएकोमा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सर-सल्लाहका साथै सामग्री समेत उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने लुम्बिनी आदर्श डिग्री कलेजका प्रशासकीय प्रमुख तथा उपप्राध्यापक दाजु भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईज्यू तथा कुमारवर्ती बहुमुखी क्याम्पसकी उपप्राध्यापक भगवती पाण्डे (अर्याल) प्रति हृदयदेखि नै सधन्यवाद आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सर-सल्लाह, सुझाव तथा सहयोग गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख केशवभक्त सापकोटा, सहायक क्याम्पस प्रमुख गोविन्दप्रसाद सापकोटा तथा नेपाली विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुजनप्रति म कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयारीकै सिलसिलामा विभिन्न पुस्तक एवं शोधपत्रहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनका पुस्तकालय कर्मचारीहरू, सहायक प्रशासक विजयराज पण्डित तथा शिव पोखरेलप्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

आवश्यक सामग्री समेत उपलब्ध गराइदिएर सहयोग गर्नुहुने मेरा मित्र सोम सुवेदीप्रति म कृतज्ञ छु । अत्यन्त हार्दिकताका साथ साहित्यकार रामहरि अधिकारीका बारेमा सत्यतथ्य वृत्तान्त बताइदिनुहुने उहाँको परिवारप्रति म आभारी छु । आजसम्म मेरो अध्ययन-अनुसन्धानका लागि अनुकूल वातावरण सृजना गरी उचित संयोजन गरी सहयोग गर्नुहुने मेरा श्रीमान् हरिकृष्ण सापकोटा, माता खीना, पिता बालकृष्ण पोखेल लगायत मेरा परिवारका सम्पूर्ण सदस्यप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सहयोग गर्ने नवलपरासी साहित्य परिषद्का सम्पूर्ण पदाधिकारीप्रति तथा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण साहित्यकार, सङ्घ-संस्था तथा समालोचकहरूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग समयमै टङ्कण गरिदिनुहुने कालिका कम्प्युटर सर्भिसका टङ्कणकर्ता महेश पौडेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधकार्य आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६९।१।२

१४ फेब्रुअरी २०१३

टीकादेवी पोखेल
नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरूको पूरा रूप यसप्रकार छ :

उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पं.	पण्डित
पृ.	पृष्ठ
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्र.सम्पा.	प्रधान सम्पादक
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
स्व.	स्वर्गीय

- (क) आवरणपृष्ठ
(ख) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र
(ग) शोधनिर्देशकको मन्तव्य
(घ) कृतज्ञताज्ञापन
(ङ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

विषयसूची

परिच्छेद : एक
शोधपरिचय

शीर्षक

	पृष्ठ
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ शोधपरिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	३
१.७ शोधको औचित्य र महत्त्व	४
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.९ समग्री सङ्कलन पद्धति	५
१.९.१ पुस्तकालयीय पद्धति	५
१.९.१ क्षेत्रीय पद्धति	५
१.१० सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि	६
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा	६

परिच्छेद : दुई

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनीको अध्ययन

शीर्षक	पृष्ठ
२.१ पृष्ठभूमि	११
२.२ वंश परम्परा र जन्म	१२
२.३ बाल्यकाल र शिक्षा-दीक्षा	१३
२.४ वैवाहिक तथा पारिवारिक स्थिति	१४
२.५ आर्थिक अवस्था र पेसा	१४
२.६ दिनचर्या	१५
२.७ धार्मिक आस्था	१५
२.८ रुचि तथा स्वभाव	१६
२.९ साहित्यिक मान्यता र जीवनदर्शन	१७
२.१० सङ्घ-संस्थासँगको आवद्धता	१८
२.११ मान-पदवी र पुरस्कार	१९
२.१२ वैयक्तिक जीवनका विशेष घटना सन्दर्भ	१९
२.१३ निष्कर्ष	२१

परिच्छेद : तीन

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको व्यक्तित्वको अध्ययन

शीर्षक	पृष्ठ
३.१ पृष्ठभूमि	२२
३.२ बाह्य व्यक्तित्व	२३
३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व	२४
३.४ साहित्यिक व्यक्तित्व	२४
३.४.१ कथाकार व्यक्तित्व	२६
३.४.२ कवि व्यक्ति	२६
३.५ साहित्येतर व्यक्तित्व	२७
३.६ निष्कर्ष	२८

परिच्छेद : चार

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको कृतित्वको अध्ययन

शीर्षक	पृष्ठ
४.१ कथा सिद्धान्त र विकासक्रम	३०
४.१.१ परिभाषा	३०
४.१.२ कथाको रचना विधान	३१
४.१.२.१ कथावस्तु	३१
४.१.२.२ पात्र वा चरित्र चित्रण	३२
४.१.२.३ संवाद वा कथोपकथन	३२
४.१.२.४ परिवेश	३२
४.१.२.५ भाषाशैली	३२
४.१.२.६ उद्देश्य	३३
४.१.२.७ दृष्टिविन्दु	३३
४.२ नेपाली कथाको विकासक्रम	३३
४.२.१ पृष्ठभूमि	३३
४.२.२ प्रारम्भिक काल (वि.सं. १८२७-१९५७)	३४
४.२.३ माध्यमिक काल (वि.सं. १९५८-१९९०)	३४
४.२.४ आधुनिक काल (वि.सं. १९९१ देखिहालसम्म)	३५
४.२.४.१ सामाजिक यथार्थवादी धारा	३५
४.२.४.२ मनोविज्ञानवादी धारा	३६
४.२.४.३ प्रगतिवादी धारा	३६
४.२.४.४ नवयुगीन धारा (२०२०-२०३६)	३७
४.२.४.५ समसामयिक धारा (२०३७-हालसम्म)	३७
४.२.५ निष्कर्ष	३८
४.३ अपशोच कथासङ्ग्रहको अध्ययन	३८
४.३.१ पृष्ठभूमि	३९
४.३.२ शीर्षक	४०

४.३.३ संरचना	४०
४.३.४ कथावस्तु	४१
४.३.५ पात्र विधान	४२
४.३.५.१ मेरो क्याम्पस जीवन	४२
४.३.५.२ पुरानो साथी	४३
४.३.५.२.१ तारकानाथ	४३
४.३.५.२.२ बलवीर	४३
४.३.५.३ त्रिवेणी	४३
४.३.५.३.१ हिमलाल	४४
४.३.५.४ पुत्रशोक	४४
४.३.५.४.१ भलक	४४
४.३.५.४.२ कल्पना	४५
४.३.५.५ अपशोच	४५
४.३.५.५.१ मनलाल	४५
४.३.५.६ मेरी स्वास्नी	४६
४.३.५.६.१ सन्ते	४६
४.३.५.६.२ मीना	४७
४.३.५.६.३ भीमबहादुर	४७
४.३.५.७ नेतृत्व परिवर्तन	४७
४.३.५.७.१ धर्मराज	४७
४.३.५.७.२ धुवराज	४८
४.३.६ संवाद/कथोपकथन	४८
४.३.७ परिवेश	४९
४.३.८ भाषाशैली	५०
४.३.९ उद्देश्य	५१
४.३.१० निष्कर्ष	५२
४.४ बाबुको चेलो कथासङ्ग्रहको अध्ययन	५२

४.४.१ शीर्षक	५३
४.४.२ संरचना	५३
४.४.३ कथावस्तु	५४
४.४.४ पात्र विधान	५५
४.४.४.१ आतङ्ककारी	५६
४.४.४.१.१ युवक	५६
४.४.४.१.२ न्यायाधीश	५६
४.४.४.२ क्रान्ति	५६
४.४.४.२.१ निरूपाध्य	५७
४.४.४.३ बाबुको चेलो	५७
४.४.४.३.१ रामदेव	५७
४.४.४.३.२ कालाबहादुर	५८
४.४.४.४ आसको परिणाम	५८
४.४.४.४.१ नन्दु	५८
४.४.४.४.२ हृदयराम	५८
४.४.४.५ एउटा गरिब	५९
४.४.४.६ अवकास	५९
४.४.४.६.१ धर्मनाथ	५९
४.४.४.६.२ पण्डित	६०
४.४.४.७ ठुल्दिदी	६०
४.४.४.७.१ ठुल्दिदी	६०
४.४.४.८ भिनाजुको परिचय	६१
४.४.४.९ घर फर्कदा	६१
४.४.४.१० तपाईँसँग पो सोधेछु	६२
४.४.४.११ एउटा रैछौ	६२
४.४.५ संवाद/कथोपकथन	६३
४.४.६ परिवेश	६४

४.४.७ भाषाशैली	६५
४.४.७.१ भाषाशैलीका केही दृष्टान्तहरू	६५
४.४.८ उद्देश्य	६६
४.४.९ दृष्टिबिन्दु	६७
४.४.१० निष्कर्ष	६८
४.५ कविता सिद्धान्त र विकासक्रम	६९
४.५.१ कविताको परिभाषा	६९
४.५.२ कविताका तत्त्वहरू	७०
४.५.२.१ शीर्षक	७१
४.५.२.२ संरचना	७१
४.५.२.३ लय विधान	७१
४.५.२.४ भाव विधान	७१
४.५.२.५ भाषाशैली	७२
४.५.२.६ छन्द, रस र अलङ्कार	७२
४.५.२.७ विम्ब र प्रतीक	७३
४.६ कविताको विकासक्रम	७४
४.६.१ पृष्ठभूमि	७४
४.६.१.१ प्राथमिक काल	७५
४.६.१.१.१ पूर्वार्द्ध (वि.सं. १८२६-१८७२) वीरधारा	७५
४.६.१.१.२ उत्तरार्द्ध (१८७३-१९४०) भक्तिधारा	७५
४.६.१.२ माध्यमिक काल (१९४१-१९७४)	७६
४.६.१.२.१ पूर्वार्द्ध (वि.सं. १९४१-१९६१)	७६
४.६.१.२.२ उत्तरार्द्ध (वि.सं. १९६२-१९७४)	७७
४.६.१.३ आधुनिक काल (१९७५- हालसम्म)	७७
४.६.१.३.१ परिष्कारवादी धारा (१९७५-१९९०)	७८
४.६.१.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा (१९९१-२०१६)	७९
४.६.१.३.३ प्रयोगवादी धारा (२०१७-२०३५)	७९

४.६.१.४ समसामयिक धारा (२०३६ देखि यता)	८०
४.७ नारायणी कवितासङ्ग्रहको अध्ययन	८१
४.७.१ शीर्षक	८१
४.७.२ संरचना	८२
४.७.३ विषयवस्तु	८३
४.७.४ भावविधान	८५
४.७.५ भाषाशैली	८७
४.७.६ जीवनदृष्टि	८८
४.७.७ लयविधान	८८
४.७.८ दृष्टिबिन्दु	८९
४.७.९ छन्द	९१
४.७.१० रस र अलङ्कार	९१
४.७.११ बिम्ब र प्रतीक	९६
४.७.१२ निष्कर्ष	९८

परिच्छेद : पाँच

रामहरि अधिकारीको साहित्यिक योगदान

शीर्षक	पृष्ठ
५.१ पृष्ठभूमि	९९
५.२ नेपाली साहित्यमा रामहरि अधिकारीको आगमन	१००
५.३ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	१०१
५.४ रामहरि अधिकारीको साहित्यिक यात्रा	१०१
५.४.१ पूर्वार्ध चरण (२०४०-२०५१)	१०२
५.४.२ उत्तरार्ध चरण (२०५२-हालसम्म)	१०३
५.५ रामहरि अधिकारीको साहित्यिक प्रवृत्ति	१०४
५.५.१ कथागत प्रवृत्ति	१०४
५.५.२ कवितागत प्रवृत्ति	१०५
५.६ नवलपरासीको साहित्यिक क्षेत्रमा रामहरि अधिकारीको योगदान	१०६

५.७ नेपाली साहित्य तथा समाजका लागि रामहरि अधिकारीको योगदान	१०७
४.८ निष्कर्ष	१०८

परिच्छेद : छ

उपसंहार

शीर्षक	पृष्ठ
६.१ पृष्ठभूमि	११०
६.२ परिच्छेद एकको निष्कर्ष	११०
६.३ परिच्छेद दुईको निष्कर्ष	११०
६.४ परिच्छेद तीनको निष्कर्ष	१११
६.५ परिच्छेद चारको निष्कर्ष	१११
६.६ परिच्छेद पाँचको निष्कर्ष	११२
सन्दर्भसामग्रीसूची	११४
क) पुस्तकसूची	११४
ख) सन्दर्भ शोधपत्र सूची	११६
परिशिष्ट खण्ड	
परिशिष्ट : एक - रामहरि अधिकारीका फुटकर रचनाहरूको सूची	११७
परिशिष्ट : दुई - रामहरि अधिकारीको २०५८ सालमा सिद्धार्थ महिला जेसीजको 'प्रयास' नामक स्मारिकामा प्रकाशित रक्सी शीर्षकको कविता	११८
परिशिष्ट : तीन - रामहरि अधिकारीका अप्रकाशित रचनाहरूको सूची	११९
परिशिष्ट : चार - शोधसामग्री सङ्कलनका क्रममा अन्तर्वार्ताका लागि तयार गरिएका प्रश्नावलीहरू	१२०
परिशिष्ट : पाँच - शोधका क्रममा लिखित अन्तर्वार्ता लिइएका व्यक्तिहरूको विवरण	१२१
परिशिष्ट : छ - शोधनायकको छायाचित्र	१२२

परिच्छेद : एक
शोधपरिचय

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक पाठ्यांश परिपूर्तिका निमित्त दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो ।

१.३ विषयपरिचय

वि.सं. २०२१ मा कास्की जिल्लाको मिजुरेडाँडा गा.वि.स. वडा नं. ७, गोर्जेमा माता मनोधरा र पिता स्वर्गीय टीकाराम अधिकारीका साहिँला छोराका रूपमा जन्मिएका रामहरि अधिकारीले साहित्यका कथा, कविता र अन्य लेख रचनामा कलम चलाएका छन् । उनले हालसम्म निम्नानुसार तीनवटा कृति लेखन तथा प्रकाशन गरिसकेका छन् :-

- क) **अपशोच** कथासङ्ग्रह (वि.सं. २०५१)
- ख) **नारायणी** कवितासङ्ग्रह (वि.सं. २०५३)
- ग) **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह (वि.सं. २०५५)

उपर्युक्त कृतिहरूका आधारमा हेर्दा नवलपरासी जिल्लामा रहेर साहित्य साधना गर्ने रामहरि अधिकारी स्वतः एक अनुसन्धेय व्यक्तित्व हुन् । जिल्लाका सशक्त कथाकार तथा कवि भएर पनि उनका बारेमा व्यवस्थित अध्ययन भएको पाइँदैन । उनका कृतिहरूका साथै जीवनी र व्यक्तित्व आफैँमा एक अनुसन्धेय विषय रहेकोले यसैलाई नै प्रस्तुत शोधकार्यको

विषयवस्तु बनाइएको छ । यो शोधकार्य गर्न साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विषयक शीर्षक चयन गरिएको छ ।

१.४ समस्या कथन

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण नै यस शोधपत्रको मूल समस्या रहेको छ तथापि प्रस्तुत शोधकार्यका आधारभूत एवं खास समस्याहरू यसप्रकार छन्-

- क) साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी र व्यक्तित्व कस्तो रहेको छ ?
- ख) उनका साहित्यिक कृतिहरूमा के कस्ता विचार र प्रवृत्ति पाइन्छन् ?
- ग) नवलपरासी जिल्लाको परिप्रेक्ष्यमा उनको साहित्यिक योगदान कस्तो रहेको छ ?
- घ) उनको साहित्यिक यात्रा तथा समग्र कृतिहरूको विश्लेषण कसरी गर्न सकिन्छ ?

यिनै विभिन्न समस्याहरूको अध्ययन र विश्लेषणतर्फ केन्द्रित रही यो शोधकार्य तयार पारिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य

समस्या कथनमा उठाइएका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्वको परिचय दिनु तथा उनका कृतिहरूको विस्तृत अध्ययन विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यसका खास उद्देश्यहरू यसप्रकार छन् -

- क) साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी र व्यक्तित्वको पहिचान गर्नु ।
- ख) उनका साहित्यिक कृतिहरूमा पाइने विचार र प्रवृत्तिको पहिचान गर्नु ।
- ग) नवलपरासी जिल्लाको परिप्रेक्ष्यमा उनको साहित्यिक योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु ।
- घ) उनको साहित्यिक यात्रा तथा समग्र कृतिहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नु ।

यिनै उद्देश्यहरूको परिपूर्तिर्तर्फ यो शोधकार्य केन्द्रित रहेको छ ।

१.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा

वि.सं. २०४७ मा *जाग जाग नेपाली* भन्ने गीतिकविताबाट साहित्यिक यात्रा सुरु गरेका साहित्यकार रामहरि अधिकारीको बारेमा त्यति धेरै टीका-टिप्पणी र चर्चा-परिचर्चा भएको नदेखिए तापनि सम्बन्धित पुस्तक तथा पत्र-पत्रिकामा सामान्य टीका-टिप्पणी भएको पाइन्छ । उनी र उनका कृतिहरूको बारेमा भएका टीका-टीप्पणी र विश्लेषणको कालक्रमिक विवरण यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ -

भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईले **नारायणी** कवितासङ्ग्रह (२०५३, पृ. ख) को *मन्तव्य*मा साहित्य राजनीतिभन्दा अलग भए पनि सत्य र असत्य पस्कन बाध्य गराउँछ भन्दै प्रजातन्त्र यताको राजनीतिक, सामाजिक गहिराइसम्म पुगेर सत्य तथ्य पस्कन कवि रामहरि अधिकारी समक्ष भएको विचार व्यक्त गरेका छन् ।

भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईका अनुसार **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह (२०५५, पृ. क) को *भूमिकामा* जीवनको अनुभव र अनुभूतिलाई सहज र संवेद्य तुल्याएर मार्मिक अभिव्यक्ति दिने रामहरिका रचना चटनी जस्तै स्वादिष्ट छन् भनेका छन् ।

भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईले **नवलपरासीका साहित्यिक व्यक्ति र कृति** समालोचना (२०६३, पृ. १३) मा रामहरि अधिकारीलाई नवलपरासीका साहित्यिक व्यक्तित्वका रूपमा चर्चा गर्दै उनका तीनवटा कृतिहरू समेत उल्लेख गरेका छन् ।

हरिप्रसाद काश्यपले **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह (२०५५) को *मन्तव्य*मा गास, बास र कपासको नारा लगाउँदै हिँड्नेहरू पनि सत्तामा पुगेपछि विलासितामा डुबेर आफ्नो वास्तविकता बिर्सको कुरा मर्मस्पर्शी रूपमा कथाले व्यक्त गर्नुका साथै कुसङ्गतिको साङ्गो तोडेर नवोदित सूर्य नेपालमा उदाउनुपर्छ भनेका छन् ।

घनश्याम न्यौपाने 'परिश्रमी'ले **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह (२०५५, पृ. ख) *मन्तव्य*मा अधिकारीका कथाहरू कुनै प्रगतिशील कुनै राजनीतिक विकृति र विरोधाभास दर्साउने र कुनै सामाजिक र भावनात्मक कथ्य भएका छन् भन्ने कुरा व्यक्त गरेका छन् ।

उत्तम ध्वज के.सी.ले **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह (२०५५, पृ. च) *शुभकामना* *मन्तव्य*मा साहित्यिक फाँटमा जीवन गुजार्न कठिन कार्य हुँदाहुँदै पनि दृढ सङ्कल्प लिएर यस कार्यमा लागेका एउटा साधक (रामहरि अधिकारी) को साधनाले नेपाली साहित्यिक फाँटमा योगदान पुर्याउने छ भन्दै यात्रा गन्तव्यतर्फ लम्किरहोस् भनी शुभकामना व्यक्त गरेका छन् ।

भगवती अर्याल (पाण्डे)ले **नारायणी** कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण गर्दै *नवलपरासीको साहित्यिक गतिविधि* (२०६३, पृ. १०४) शीर्षकमा रामहरि अधिकारीका कवितामा राष्ट्रवादी

चिन्तन, समाजको यथार्थ चित्रण र सुधारात्मक विचारधारा जस्ता विशेषता भएको बताएकी छन् ।

भगवती अर्याल (पाण्डे) ले **नवलपरासीको साहित्यिक गतिविधि** (२०६३, पृ.) मा रामहरि अधिकारीको **अपशोच** कथासङ्ग्रह नवलपरासी जिल्लाकै प्रथम कथासङ्ग्रह भएको चर्चा गर्दै यो कृति नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा महत्त्वपूर्ण भएको कुरा व्यक्त गरेकी छन् ।

लालीगुराँस मासिक (२०६६, वर्ष ३०, पूर्णाङ्क २६, पृ. ५१) मा *नवलपरासी जिल्लाको सङ्क्षिप्त साहित्यिक गतिविधि* शीर्षकमा भगवती अर्याल (पाण्डे) ले कथाकार रामहरि अधिकारीका तीनवटै कृतिहरूको उल्लेख गरेर यिनी नवलपरासीका प्रख्यात साहित्यकार हुन् भनी यथार्थ व्यक्त गरेकी छन् ।

टङ्कप्रसाद काफ्लेले **नवलपरासीका प्रतिनिधि कवि र तिनका कृतित्वगत विशेषता** शोधपत्र (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली विभाग, कीर्तिपुर, २०६०, पृ. ३८) मा देशमा भित्रिएको प्रजातन्त्र र त्यसले देशमा ल्याएको वर्तमान समयको पीडा र विकृति सामाजिक विसङ्गति अत्याचार र मानवतावाद जस्ता समसामयिक स्वरहरू उर्लिएका उनको **नारायणी** कवितासङ्ग्रहको चर्चा गरेका छन् ।

यसरी साहित्यकार रामहरि अधिकारीका बारेमा विभिन्न साहित्यकार, बुद्धिजीवी, सम्पादक तथा शोधार्थीले सामान्य टीका-टिप्पणी गरेको पाइन्छ । लेखक तथा समीक्षकहरूले गरेको चर्चा परिचर्चा उपयोगी हुने खालका छन् तर यी सबै आंशिक, सान्दर्भिक र प्रासङ्गिक कुरा मात्र छन् । यिनका समग्र जीवनी, कृतित्व र व्यक्तित्वको विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान भने भएको छैन । त्यसैले यस शोधपत्रमा रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र अध्ययन गरिएको छ ।

१.७ शोधको औचित्य र महत्त्व

वि.सं. २०४७ बाटै अनवरत रूपमा नेपाली साहित्यमा लागि परेका साहित्यकार रामहरि अधिकारीको अध्ययन गर्नु आफैँमा महत्त्वपूर्ण कार्य हो । नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा कथासङ्ग्रह लेखन तथा प्रकाशन गर्ने प्रथम साहित्यिक प्रतिभा भएर पनि रामहरि अधिकारीको साहित्यिक योगदानलाई पाठकसामु पुऱ्याई अझ उत्कृष्ट सृजना गर्ने हौसला प्रदान गर्नका लागि पनि यो अध्ययन अनुसन्धान स्वतः औचित्यपूर्ण ठहर्छ । साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी र व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको उल्लेख गर्दै प्रकाशित

पुस्तकाकार कृतिहरूको विधागत अध्ययन गरी नेपाली साहित्यमा उनका योगदान निरूपण गर्नुमा नै यस शोधपत्रको औचित्य र महत्व रहेको छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी अध्ययन गर्नुका साथै व्यक्तित्वको पहिचान दिनु वा २०६८ सम्म प्रकाशित समग्र कृतिको सङ्क्षिप्त विधागत रूपमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु, नवलपरासीमा उनको साहित्यिक योगदानको चर्चा गर्नु यस शोधपत्रको अध्ययनको मुख्य क्षेत्र रहेको छ । अप्रकाशित कृतिहरूलाई सामग्रीका रूपमा नलिनु तथा अन्य साहित्यकारहरूसँग तुलना नगर्नु यस शोधकार्यको सीमा रहेको छ ।

१.९ सामग्री सङ्कलनको पद्धति

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनका लागि सामग्री सङ्कलन गर्दा पुस्तकालयी पद्धति र क्षेत्रीय पद्धतिको विधि अपनाइएको छ ।

१.९.१ पुस्तकालयीय पद्धति

यस अन्तर्गत शोधनायकका पुस्तकाकार कृतिका रूपमा प्रकाशित पुस्तकहरूको अध्ययन तथा अन्य सहयोगी पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरिएको छ । यसका लागि शोधनायकका पुस्तकाकारका रूपमा प्रकाशित पुस्तकहरूको पूर्वीय र पाश्चात्य सैद्धान्तिक आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

१.९.२ क्षेत्रीय पद्धति

यस शोधकार्यको प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा शोधनायकसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, शोधनायकका परिवारजन, समकालीन साहित्यकार, समालोचकहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी प्रश्नावलीका आधारमा सामग्री सङ्कलन गरिएको हो । जीवनी तथा व्यक्तित्वको क्रममा शोधनायकसँग लिइएको मौखिक जानकारीलाई पनि सामग्रीको स्रोत बनाइएको छ ।

१.१० सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्ने क्रममा जीवनी र व्यक्तित्व सम्बन्धी अध्ययन कार्यमा ऐतिहासिक विधि अँगालिएको छ । कृतित्व विश्लेषणमा समालोचनाका सामान्य सिद्धान्तलाई अँगालिएको छ । यस क्रममा यथार्थवादी समालोचना प्रणाली अन्तर्गत रही व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ भने सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषणका लागि आवश्यकता अनुसारको वर्णनात्मक, विवरणात्मक, परिचयात्मक तथा व्याख्यानात्मक विधि अपनाइएको छ । त्यसै गरी कथा तथा कविताको रचना विधानका आधारमा विवेच्य कृतिको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यको आन्तरिक संरचनालाई सुसङ्गठित र सुव्यवस्थित रूप दिनका लागि शोधकार्यलाई विभिन्न छ, परिच्छेदमा विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी निम्नानुसार निम्नानुसार आकार प्रदान गरिएको छ-

परिच्छेद : एक - शोधपरिचय

- १.१ शोधशीर्षक
- १.२ शोधप्रयोजन
- १.३ शोधपरिचय
- १.४ समस्याकथन
- १.५ शोधकार्यको उद्देश्य
- १.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा
- १.७ शोधको औचित्य र महत्त्व
- १.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन
- १.९ समग्री सङ्कलन पद्धति
- १.९.१ पुस्तकालयीय पद्धति
- १.९.२ क्षेत्रीय पद्धति
- १.१० सैद्धान्तिक ढाँचा
- १.११ शोधपत्रको रूपरेखा

परिच्छेद : दुई - साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनीको अध्ययन

- २.१ पृष्ठभूमि
- २.२ वंश परम्परा र जन्म
- २.३ बाल्यकाल र शिक्षा-दीक्षा
- २.४ वैवाहिक तथा पारिवारिक स्थिति
- २.५ आर्थिक अवस्था र पेसा
- २.६ दिनचर्या
- २.७ धार्मिक आस्था
- २.८ रुचि तथा स्वभाव
- २.९ साहित्यिक मान्यता र जीवनदर्शन
- २.१० सङ्घ-संस्थासँगको आबद्धता
- २.११ मान-पदवी र पुरस्कार
- २.१२ वैयक्तिक जीवनका विशेष घटना सन्दर्भ
- २.१३ निष्कर्ष

परिच्छेद : तीन - साहित्यकार रामहरि अधिकारीको व्यक्तित्वको अध्ययन

- ३.१ पृष्ठभूमि
- ३.२ बाह्य व्यक्तित्व
- ३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व
- ३.४ साहित्यिक व्यक्तित्व
- ३.४.१ कथाकार व्यक्तित्व
- ३.४.२ कवि व्यक्ति
- ३.५ साहित्येतर व्यक्तित्व
- ३.६ निष्कर्ष

परिच्छेद : चार - साहित्यकार रामहरि अधिकारीको कृतित्वको अध्ययन

- ४.१ कथा सिद्धान्त र विकासक्रम
- ४.१.१ परिभाषा

- ४.१.२ कथाको रचना विधान
- ४.२ नेपाली कथाको विकासक्रम
- ४.२.१ पृष्ठभूमि
- ४.२.२ प्रारम्भिक काल (वि.सं. १८२७-१९५७)
- ४.२.३ माध्यमिक काल (वि.सं. १९५८-१९९०)
- ४.२.४ आधुनिक काल (वि.सं. १९९१-हालसम्म)
- ४.२.५ निष्कर्ष
- ४.३ अपशोच कथासङ्ग्रहको अध्ययन
- ४.३.१ पृष्ठभूमि
- ४.३.२ शीर्षक
- ४.३.३ संरचना
- ४.३.४ कथावस्तु
- ४.३.५ पात्र विधान
- ४.३.६ संवाद/कथोपकथन
- ४.३.७ परिवेश
- ४.३.८ भाषाशैली
- ४.३.९ उद्देश्य
- ४.३.१० निष्कर्ष
- ४.४ बाबुको चेलो कथासङ्ग्रहको अध्ययन
- ४.४.१ शीर्षक
- ४.४.२ संरचना
- ४.४.३ कथावस्तु
- ४.४.४ पात्र विधान
- ४.४.५ संवाद/कथोपकथन
- ४.४.६ परिवेश
- ४.४.७ भाषाशैली
- ४.४.७.१ भाषाशैलीका केही दृष्टान्तहरू
- ४.४.८ उद्देश्य

- ४.४.९ दृष्टिविन्दु
- ४.४.१० निष्कर्ष
- ४.५ कविता सिद्धान्त र विकासक्रम
- ४.५.१ कविताको परिभाषा
- ४.५.२ कविताका तत्त्वहरू
- ४.५.३ छन्द रस र अलङ्कार
- ४.५.५ बिम्ब र प्रतीक
- ४.५.६ कविताको विकासक्रम
- ४.५.६.१ पृष्ठभूमि
- ४.५.६.१.१ प्राथमिक काल
- ४.५.६.१.२ माध्यमिक काल (१९४१-१९७४)
- ४.५.६.१.३ आधुनिक काल (१९७५- हालसम्म)
- ४.६ नारायणी कवितासङ्ग्रहको अध्ययन
- ४.६.१ शीर्षक
- ४.६.२ संरचना
- ४.६.३ विषयवस्तु
- ४.६.४ भावविधान
- ४.६.५ भाषाशैली
- ४.६.६ जीवनदृष्टि
- ४.६.७ लयविधान
- ४.६.८ दृष्टिविन्दु
- ४.६.९ छन्द
- ४.६.१० रस र अलङ्कार
- ४.६.११ बिम्ब र प्रतीक
- ४.६.११ निष्कर्ष

परिच्छेद : पाँच - रामहरि अधिकारीको साहित्यिक योगदान

- ५.१ पृष्ठभूमि
- ५.२ नेपाली साहित्यमा रामहरि अधिकारीको आगमन

- ५.३ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव
- ५.४ रामहरि अधिकारीको साहित्यिक यात्रा
- ५.४.१ पूर्वार्ध चरण (२०४०-२०५१)
- ५.४.२ उत्तरार्ध चरण (२०५२-हालसम्म)
- ५.५ रामहरि अधिकारीको साहित्यिक प्रवृत्ति
- ५.५.१ कथागत प्रवृत्ति
- ५.५.२ कवितागत प्रवृत्ति
- ५.६ नवलपरासीको साहित्यिक क्षेत्रमा रामहरि अधिकारीको योगदान
- ५.७ नेपाली साहित्य तथा समाजका लागि रामहरि अधिकारीको योगदान
- ४.८ निष्कर्ष

परिच्छेद : छ - उपसंहार

- ६.१ पृष्ठभूमि
- ६.२ परिच्छेद एकको निष्कर्ष
- ६.३ परिच्छेद दुईको निष्कर्ष
- ६.४ परिच्छेद तीनको निष्कर्ष
- ६.५ परिच्छेद चारको निष्कर्ष
- ६.६ परिच्छेद पाँचको निष्कर्ष

यसरी शोधकार्यको पूर्वभागका रूपमा आवरणपृष्ठ, स्वीकृतिपत्र, निर्देशकको मन्तव्य, विषयसूची र अन्त्य भागका रूपमा सन्दर्भसामग्रीसूचीका रूपमा सन्दर्भग्रन्थसूची, पत्रपत्रिका सूची र परिशिष्ट समेत समावेश गरी साङ्गोपाङ्ग शोधकार्य प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद : दुई
साहित्यकार रामहरि अधिकारीको
जीवनीको अध्ययन

परिच्छेद : दुई

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनीको अध्ययन

२.१ पृष्ठभूमि

विशिष्ट शैलीमा लेखिएको अभिव्यक्ति, भावनात्मक तथा आलङ्कारिक प्रकृतिको कुनै रचना विशेषलाई नै साहित्य भनिन्छ।^१ कुनै पनि व्यक्तिले अनुभव गरेका अनुभूति, भोगाइ, धारणा, विचारलाई समाजसामु सम्प्रेषण गर्ने सशक्त माध्यम नै साहित्य हो। यही साहित्यको रचना गर्ने व्यक्ति नै साहित्यकार हुन्।^२ पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्यको अध्ययनबाट काव्यको मुख्य प्रयोजन मानसिक आनन्द र सत्शिक्षा हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ। यस बाहेक पनि साहित्य निजी भावनाको अभिव्यक्ति मात्र नभएर सन्देशमुखी र जीवनमुखी पनि हुनुपर्दछ।

यस्तै सत्भावनालाई हृदयङ्गम गरी पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्यकारहरूले साहित्य सृजना गरिरहेका छन्। यसै क्रममा नेपाली साहित्य पनि दिनानुदिन विकसित हुँदै गइरहेको पाइन्छ। साहित्यलाई समृद्ध बनाई विश्वमा पहिचान बनाउने कार्यमा साहित्यकारहरूको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ। उनीहरूको कार्यको कदर गर्दै वैयक्तिक जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वलाई समेटेर विस्तृत अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण शोधकार्यमा गरिन्छ। यस शोधपत्रमा नेपाली साहित्यलाई आफ्नो कार्यक्षेत्र बनाएका कथाकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वसँग सम्बन्धित विविध पक्षहरूको व्यवस्थित अध्ययन गरिएको छ।

मानव जीवनमा घटेका घटना र भोगाइहरूको शृङ्खलित रूप नै जीवनी हो। कसैको जीवन सम्बन्धी वृत्तान्त कुनै व्यक्तिको जीवनमा भएका गतिविधिको वर्णन गरिरहेको पुस्तक वा विधा जीवन चरित्रलाई नै जीवनी भनिन्छ।^३ जीवनीको शाब्दिक अर्थ

---

^१ हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि., २०६१, पृ. १००८।

^२ ऐजन।

^३ हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), पूर्ववत्, पृ. ३७०।

सामान्यतया व्यक्ति विशेषको जीवन वृत्तान्त भन्ने हुन्छ ।^४ जीवनीमा कुनै खास व्यक्तिको आन्तरिक र बाह्य दुवै पक्षको क्रमबद्ध चित्रण गरिएको हुन्छ । जन्मदेखि मृत्युसम्म गरेको क्रियाकलाप, देश, काल र परिस्थितिको प्रभाव, उसका चिन्तन, अनुभूति, विचार, मान्यता, जीवन सङ्घर्षहरू आदि जीवनीमा परिपूरक भएर आएका हुन्छन् । यसरी जीवनका विभिन्न भोगाइ र शृङ्खलित यात्राहरूबारे एक व्यक्तिको जीवनयात्रा पूरा हुन्छ । जीवनयात्रामा सार्थक र निरर्थक जीवनमध्ये सार्थक जीवन नै विशिष्ट कहलाउँछ ।

सधैं उच्च आदर्शको अनुकरण गर्ने साहित्य, सृजना र सामाजिक उत्थानमा अग्रसर व्यक्तिमध्ये रामहरि अधिकारी पनि एक हुन् । यस्ता प्रेरक व्यक्तित्वका जीवनीहरू भावी पुस्ताका लागि मार्गदर्शक मात्र नभएर अनुकरणीय र स्मरणीय पनि हुन्छन् । यसै क्रममा यस शोधपत्रको शीर्षकमा रामहरि अधिकारीका व्यक्तिगत जीवनका आन्तरिक चरित्रका महत्त्वपूर्ण पत्रहरू र उतार चढावलाई केलाउने उद्देश्य रहेकाले उनका विभिन्न पत्रको चर्चा गरिएको छ ।

२.२ वंश परम्परा र जन्म

कुनै पनि व्यक्तिको चर्चा गर्ने क्रममा उसका पुर्खाहरूको पनि चर्चा हुनु स्वाभाविक हुन आउँछ । रामहरि अधिकारीको वंशको कुरा गर्नुपर्दा उनका पुर्खाहरू सुरुमा काली र सेती नदीकै उद्गमस्थलमै रहेको तर कालान्तरमा भारत र मलेसियातिर पुगेको पाइन्छ । पछि मुसलमान र हिन्दुको लडाइँका कारण सिलाड हुँदै फेरि नेपालकै सिंजा क्षेत्रमा बसोबास गर्न आइपुगेका थिए । यसै क्रममा शिव अधिकारीका सन्तान अस्तामका टाकुरामा आई बस्न थालेका थिए । यिनैका सन्तानहरू बसाइँ-सराइँ र अवसरको खोजीमा अहिले देशका विभिन्न भागमा छरिएर बसेको पाइन्छ । काश्यप ऋषिका सन्तानमध्येका शिव अधिकारीको वंशजका रूपमा रहेको अधिकारी वंश नै रामहरि अधिकारीको वंश रहेको जानकारी प्राप्त हुन्छ ।^५ बसाइँ-सराइँकै क्रममा कास्की जिल्ला मिजुरेडाँडा गा.वि.स. वडा नं. ७, गोर्जे गाउँबाट १३ वर्षको उमेरमा उनी नवलपरासी जिल्लाको माकर गा.वि.स., जिमिरेभार वडा

^४ ईश्वर बराल र अन्य (सम्पा.), **नेपाली साहित्य कोश**, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. २९८ ।

^५ घनश्याम अधिकारी, **काश्यप ऋषि वंश वर्णन**, बुटवल : गुरुप्रसाद अधिकारी र अन्य, प्रथमस्कन्ध, २०६०, पृ. ४३-४५ ।

नं. ७ मा बसाइँ सरी आएका हुन् । रामहरि अधिकारीका पिताको नाम टीकाराम अधिकारी र बाजेको नाम शालिकराम अधिकारी भएको कुरा अवगत हुन्छ । अधिकारी वंशले कुल देवताका रूपमा महर्षि कश्यप ऋषिको पूजा आराधना गर्दछन् भने इष्ट देवताका रूपमा देवी कालीको पूजा आराधना गर्ने गरेको पाइन्छ ।

रामहरि अधिकारीको जन्म वि.सं. २०२१ साल मङ्सिर ३० गते पिता स्व. टीकाराम अधिकारी र माता मनोधरा अधिकारीको कोखबाट साहिँला छोराका रूपमा मिजुरेडाँडा गा.वि.स. वडा नं. ७, गोर्जे कास्कीमा भएको हो । उनका पिताका दुईमध्ये जेठी श्रीमतीतर्फका साहिँला छोरा रामहरि अधिकारी हुन् ।^६ रामहरिको जन्म २०२१ मा भए पनि नागरिकतामा भने २०२३ भएको पाइन्छ ।^७ साहित्यिक क्षेत्रमा पनि उनी रामहरि अधिकारीकै नामले परिचित छन् ।^८

२.३ बाल्यकाल र शिक्षा-दीक्षा

रामहरि अधिकारीको बाल्यकाल श्री महर्षि गुरुकुल वेद वेदाङ्ग विद्यालयमा भगवानको सेवा तथा संस्कृत शिक्षा अध्ययनमा बितेको पाइन्छ । यस विद्यालयमा पिता टीकारामका साथमा बसी सामान्य अक्षर चिन्नेदेखि रुद्री-चण्डी पाठ गर्न सक्ने भएका थिए । यिनले एघार वर्षको उमेरमा कास्की जिल्ला मिजुरे गा.वि.स. वडा नं. ७, गोर्जे तत्कालीन छापा हिमालय नि.मा.वि. मा कक्षा ४ मा भर्ना भएर अध्ययन गरेका थिए ।^९ यही क्रममा १३ वर्षको उमेरमा श्री दाउन्ने मा.वि. बर्दघाटमा कक्षा ४ मा भर्ना भई २०४२ सालमा एस.एल.सी. परीक्षा दिएका हुन् । द्वितीय श्रेणीमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेपछि उच्च शिक्षा हासिल गर्न २०४६ सालमा ललितपुर पाटन संयुक्त क्याम्पसमा मानविकीमा नेपाली साहित्य र अर्थशास्त्र मुख्य विषय लिई अध्ययन गर्न थालेका थिए । २०५० सालमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह पास गरेपछि पारिवारिक समस्या तथा आर्थिक अभावका कारण पढाइलाई निरन्तरता दिन नसकी स्थगित गर्न बाध्य भएका थिए ।^{१०}

---

^६ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^७ ऐजन ।

^८ ऐजन ।

^९ ऐजन ।

^{१०} ऐजन ।

२.४ वैवाहिक तथा पारिवारिक स्थिति

रामहरि अधिकारीको विवाह २३ वर्षको उमेरमा परम्परागत विधिविधान अनुसार पिता खगनाथ पंगेनी र माता वेदकुमारी पंगेनीकी सुपुत्री सीता पंगेनीसँग २०४४ सालमा भएको हो ।^{११} हाल उनका तीन छोरा विक्रम, सन्तोष र दिवस, एक श्रीमती सीता र आफू गरी ५ जनाको सुखी परिवार भएको पाइन्छ । ठूलो छोरा विक्रमको जन्म २०४६ साल श्रावण २५ गते, माइला छोरा सन्तोषको २०४९ साल मंसिर ५ गते र कान्छा छोरा दिवसको २०५४ भाद्र ४ गते बर्दघाटमै भएको हो ।^{१२} रामहरि अधिकारी सरल र शान्त स्वभावका भएकाले पारिवारिक सम्बन्ध पनि सुमधुर नै रहेको पाइन्छ । श्रीमतीको हरेक सुख-दुःखमा साथ दिँदै परिवारसँगै खेतीपाती गरेर फुर्सदको समयमा साहित्य सृजनामा लाग्ने रामहरि अधिकारीलाई सधैं आफ्ना साहित्यिक क्रियाकलाप तथा लेखनमा श्रीमतीको महत्त्वपूर्ण सहयोग रहेको पाइन्छ ।^{१३}

२.५ आर्थिक अवस्था र पेसा

मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएका रामहरि अधिकारीको बाल्यकाल पिताकै आश्रममा पुजारी बनी भगवानको सेवा तथा अक्षर चिन्नमै बितेको थियो । पिता आश्रमका पुजारी तथा गाउँको प्रधानपञ्च भए पनि कान्छी आमा भित्र्याएपछि उनलाई पिताको पेसाप्रति चाख लागेको पाइँदैन । १३ वर्षको उमेरमा आमा र दाजुभाइसँग उनी नवलपरासीको माकर गा.वि.स. मा आई बस्न थालेका छन् । जग्गा जमिनजति पिताकै नाममा भएको र पिताबाट पनि सहयोग नमिलेकोले आमाले मात्रै परिवारको पालन गरी पढाउन ज्यादै गाह्रो रहेको थियो । पिताको पेसाप्रति वितृष्णा, अन्य जागिर नपाइने तथा व्यापार गर्न पैसाको अभाव भएकोले उनलाई परिवार पाल्न ज्यादै कठिन भएको पाइन्छ । केही समय शिक्षण पेसामा संलग्न रहे पनि यसलाई निरन्तरता दिन सकेका थिएनन् ।^{१४} दुईवटा छोरालाई बनारस तथा कान्छा छोरालाई त्रिवेणीकै आश्रममा निःशुल्क पढाउने व्यवस्था मिलाएर उनी साहित्य साधनामै लागि परेका हुन् ।

---

^{११} ऐजन ।

^{१२} ऐजन ।

^{१३} ऐजन ।

^{१४} ऐजन ।

समस्याको सामना गर्दै सङ्घर्षपूर्ण जीवन बिताएका रामहरि अधिकारीले पिताको निधनपश्चात् पुख्र्यौली सम्पत्ति बेचेर घर बनाउने, खेत र नगद राखी घरव्यवहार चलाउने काम गरी राहत महसुस गरेका छन् । जिन्दगीमा चाहेजति खुसी पाउन सकिँदैन तर पनि जीवनमा जस्तो परिस्थिति आए पनि सामना गर्दै रमाउन जान्नुपर्छ भन्ने रामहरिले जीवन सङ्घर्षपूर्ण बिताए पनि साहित्य सृजना गर्न छोडेका छैनन् । उनी नवलपरासीका अधिकांश साहित्यिक जागरण कार्यक्रममा सहभागी भई साहित्यिक फाँट उर्वर बनाउन र समाज परिवर्तनका विभिन्न क्रियाकलापमा उल्लेखनीय सहयोग तथा सहभागी भएको पाइन्छ । राष्ट्रप्रेम, सद्भाव नै धर्म र साहित्य साधनालाई नै कर्मक्षेत्र बनाएका रामहरि अधिकारीको आर्थिक अवस्था कमजोर भए पनि साहित्यलाई धनी बनाउने कार्यमा उनी निरन्तर क्रियाशील रहेका छन् ।

२.६ दिनचर्या

मानिसका आ-आफ्नै दिनचर्या हुन्छन् । बिहान उठेदेखि बेलुका नसुतुन्जेलको दैनिक क्रियाकलाप नै दिनचर्या हो । रामहरि अधिकारीको पनि आफ्नै किसिमको दिनचर्या छ । उनको खास पेसा कृषि हो । बिहान उठेपछि सामान्यतया आफ्नो नित्यकर्म पूजापाठ र ध्यान गरिसकेपछि चिया पिउँछन् । खेतबारीमा काम छ भने काम गर्न जान्छन् । खेतीपातीबाट फुसत भएको समयमा साहित्य सृजनामै लागि रहने रामहरि लेखनमै व्यस्त रहेको पाइन्छ । घरको कामधन्दा सकेपछि उनी कि त साहित्यिक पुस्तकको साथमा हुन्छन् कि त साहित्यिक सृजनामा नै व्यस्त रहन्छन् । छोटो समयमात्र शिक्षण पेसामा संलग्न भएका उनी आफ्नै पुख्र्यौली खेतबारीमा काम गर्दै सानो परिवारका साथ सुख-दुःख बाँड्दै नवलपरासीको साहित्यिक फाँटलाई हराभरा बनाउने काममा लागिपरेका हुन्छन् । यसरी नै उनको दिनचर्या बितेको पाइन्छ ।

२.७ धार्मिक आस्था

सनातन हिन्दु धर्मबाट प्रभावित परिवारका रामहरि आफ्ना पिताभै शिवभक्त तथा शिवमार्गी थिए । पिताको निधनपश्चात् उनी विष्णुभक्त वा श्रीवैष्णव बनेका छन् । वैष्णव परिवारमा चतुर्भुजका नामले चिनिने रामहरिको बाल्यकाल पनि मन्दिरमा पुजारीकै रूपमा

वितेको थियो । कुलपूजा गर्ने, दुर्गा पूजा गरी देवीलाई पाठो बलि दिई प्रसादका रूपमा मासु खाने परम्परामा हुर्किएका उनी ३५ वर्षको उमेरबाट माछा, मासु छोडेर अहिंसावादी बनेका छन् । राम्रो चिन्तन तथा विचारका लागि पनि मानिस शाकाहारी हुनुपर्छ भन्ने उनको धारणा छ । विश्व तथा देशशान्तिको कामना गरी २०६२ वैशाख ३ गतेबाट २०६३ वैशाख २ गतेसम्म मौनव्रत बसेका रामहरिले मानव-मानवबीच प्रेमभाव नहुनु नै अशान्तिको कारण हो भन्दै आपसी मेलमिलाप र सद्भाव, सबैप्रति प्रेमभाव जगाउन मौनव्रतले ठूलो सहयोग गरेको बताउँछन् । देशमा द्वन्द्व चर्किएका बेला उनले राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत भएका कविता लेखन गर्ने, शान्तिका लागि हस्ताक्षर सङ्कलन गर्ने, मौनव्रत बस्ने जस्ता उल्लेखनीय कार्य गरेका थिए ।^{१५} उनका अनुसार धर्मले नै मानिसलाई असतबाट सत्तिर लाग्ने प्रेरणा दिन्छ, कर्तव्यनिष्ठ र अनुशासित बनाउँदछ ।^{१६}

२.८ रुचि तथा स्वभाव

मानिसका आ-आफ्नै रुचि तथा स्वभाव हुने गर्दछन् । मानिसले विविध इच्छा गर्नु उसको मानवीय स्वभाव हो । यो मानिसको विशेषता पनि हो । रुचि भनेको व्यक्तिले कुनै चिजप्रति देखाउने चाहना हो भने स्वभाव उसको जन्मजात गुण वा आर्जित व्यवहार भन्ने बुझिन्छ ।

अर्थगत दृष्टिले अध्ययन गर्दा व्यक्तिले देखेभोगेका वस्तुबाट आफूलाई मनपर्ने वस्तु छान्नु रुचि हो भने आफूसँग रहिरहने निजी वा वैयक्तिक गुण नै स्वभाव हो । रामहरि अधिकारीका पनि आफ्नै रुचि र स्वभावहरू छन् । उनी दाल, भात, तरकारी, अचार सामान्य खाना मनपराउँछन् । तरकारीमा न्यूरो र अचारमा टिमुल राखेको उनलाई अति नै मन पर्छ ।^{१७} घर परिवारले जस्तो खान दिए पनि खोट नलगाउने स्वभाव भएका रामहरि हरेक सामाजिक क्रियाकलापमा आर्थिक सहयोग गर्न नसके पनि शारीरिक तथा मानसिक सहयोग हरदम गरेको पाइन्छ । उनी विदेशी साहित्यकार शेक्सपियर, लियो टाल्सटाय, खलिल जिब्रान, आन्तोन चेखोव आदिका लेखबाट प्रभावित भई उनीहरूका रचना पढ्न रुचि राख्दछन् । त्यसै गरी नेपाली साहित्यकार बालकृष्ण सम, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा,

^{१५} भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईसँगको लिखित अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

^{१६} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{१७} सीता अधिकारीबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, गुरुप्रसाद मैनाली आदि मनपर्ने व्यक्तित्व हुन् ।^{१८} बिहान-बेलुका एकान्तमा बसी साहित्यिक पुस्तक पढ्नु, मनमा भाव जुमुराएका बेला साहित्य सृजना गर्नु उनको स्वभाव हो । डन्डीबियो, कपर्दी, फुटबल, लमजम्प जस्ता खेलहरू उनलाई मनपर्ने खेल हुन् ।

साधारण पहिरन सर्ट-पाइन्ट, कुर्था-सुरुवाल, खानामा शुद्ध शाकाहारी सामान्य खाना मन पराउने रामहरि जीवनमा पनि प्राकृतिक नियम जस्तै परिवर्तन र उतार चढाव आउने तर हामी धैर्य भई सबै सामना गर्दै जिउनु नै जीवन हो भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।^{१९} उनी शान्त स्वभावका, प्राणी मात्रमा दयाभाव राख्ने, राष्ट्रप्रेमको भावना उच्च भएका व्यक्ति हुन् । रामहरि समाज र देशका निम्ति सही मार्गदर्शन र सन्देशमुखी रचना सृजना गर्नमा रुचि राख्दछन् ।

२.९ साहित्यिक मान्यता र जीवनदर्शन

रामहरि अधिकारीको विचारमा साहित्य भनेको दर्पण हो, जसबाट मानवीय अनुभव अनुभूतिका साथै समाजका घटनाहरू छर्लङ्ग देख्न सकिन्छ । साहित्य कलात्मक अभिव्यक्तिका साथै अन्तर्मनको उद्गार हो । साहित्यले व्यक्तिगत मात्र नभई समाजमा भएका विकृति विसङ्गतिका बारेमा आवाज मात्र उठाउने होइन समाज सुधार र सकारात्मक परिवर्तन पनि ल्याउन सक्नुपर्दछ भन्ने रामहरिको मान्यता छ ।

सनातन हिन्दु धर्मदर्शनबाट प्रभावित रामहरि मानवले आफ्नो आत्मा चिन्न सक्नुपर्छ जसले गर्दा मानव-मानव बीच प्रेम, सद्भाव र अहिंसाको भावना पैदा गराउँदछ भन्दछन् ।^{२०} सनातन भनेको कहिल्यै नाश नहुने अविनाशी, नित्य र शाश्वत हो । वेदको अर्थ जागरण, बोध हो । त्यसैले यो धर्मदर्शनले मानिसलाई आफ्नो कर्तव्यबोध गराई नैतिकता, अनुशासन र बौद्धिक हुन मार्गदर्शन गराउँछ ।^{२१} रामहरिको विचारमा जीवन भनेको हिलोमा फुलेको कमलको फुल हो भने साहित्य भनेको दर्पण हो । साहित्यका माध्यमबाट मानवले गर्ने हर महत्त्वपूर्ण क्रियाकलाप अनुभव, अनुभूतिको यथार्थ चित्र देख्न

---

^{१८} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{१९} ऐजन ।

^{२०} ऐजन ।

^{२१} लक्ष्मण भण्डारी, **सनातन जीवनदर्शन**, चितवन : दुर्गा भण्डारी, २०६८, पृ. ४ ।

सकिन्छ । मानवले आफूलाई अनुकरणीय व्यक्तित्व बनाउन सक्नुपर्दछ भन्ने भाव व्यक्त गर्ने साहित्यिक व्यक्तित्व रामहरि भावी पिँढीलाई सही मार्गदर्शन गर्ने किसिमका साहित्यिक रचना सृजना गर्दै त्यसै मार्फत् मानवीय मूल्य, राष्ट्रप्रेम र अहिंसाको वकालत गर्दछन् । आफ्नो निजी स्वार्थ त्याग गरी परहितमा लाग्नु मानव जीवनको कर्तव्य ठान्नु उनको जीवनदर्शन हो भने सत् साहित्यबाट मानव जीवन र समाजको कल्याण तथा मार्गदर्शन गर्नु उनको साहित्यिक मान्यता हो ।^{२२}

२.१० सङ्घ-संस्थासँगको आबद्धता

विविध विधामा कलम चलाउने खुबी भएका साहित्यिक प्रतिभा रामहरि अधिकारी विभिन्न साहित्यिक, सामाजिक, धार्मिक, सङ्घ-संस्थासित आबद्ध भएका छन् । उनी सौदामिनी साहित्य परिषद्मा उपाध्यक्ष, वि.पी. स्मृति युवा क्लबमा सदस्य, त्रिवेणी साहित्य परिषद् जस्ता सङ्घ-संस्थासँग आबद्ध रहेर नवलपरासी साहित्यिक परिषद्को मासिक साहित्य घुम्ती शृङ्खला साहित्य कार्यक्रमको आयोजक भई गाउँ गाउँमा साहित्यिक जागरण ल्याउने काममा क्रियाशील भई लागेका थिए । यसरी २०५० सालदेखि एक दशक निरन्तर रूपमा साहित्यिक जागरणमा आफ्नो घर परिवार नभनी मन्त्रमुग्ध भई नवलपरासीको साहित्यिक फाँट उर्वर बनाउने अभियानमा कथाकार रामहरि अधिकारी लागि परेका थिए ।^{२३} कुनै व्यापार व्यवसाय वा जागिर नभएका रामहरिलाई आर्थिक सङ्कटले किचे पनि साहित्यिक जागरण कार्यक्रममा सधैं सहभागी भई जनतालाई सचेत बनाउने काममा लागि रहे । साहित्य भनेको शब्दजालको संसार हो यसैमा लागेर नेपालमा दुई छाक टार्न मुस्किल हुन्छ भने परिवार पाल्ने कुरो अझै टाढाको विषय हो । जागिर खाएर आफू र आफ्नो परिवारलाई सुखी बनाउने उमेर उनले साहित्यिक जागरण कार्यक्रम तथा सृजनामै खर्चिए । देशमा अलि शान्तिको वातावरण भएपछि उनको साहित्यिक लेखनमा पनि कमी आएको पाइन्छ । यसरी लामो समय विविध सङ्घ-संस्थासँग आबद्ध रही नवलपरासीको सामाजिक परिवर्तन र जनचेतना अभिवृद्धि गर्न प्रतिबद्ध देखिएका मात्र होइनन् देशमा शान्ति तथा प्रजातन्त्रलाई संस्थागत गर्न १ वर्षको मौनव्रत समेत बसेर देश र जनताप्रति ठूलो योगदान गरेका छन् ।

^{२२} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ताअनुसार ।

^{२३} भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईसँग लिखित अन्तर्वार्ताअनुसार ।

२.११ मान-पदवी र पुरस्कार

कुनै पनि व्यक्तिको कार्यको मूल्याङ्कन गरी उत्कृष्टताको आधारमा दिइने भौतिक तथा भावनामूलक उपकारलाई सामान्य अर्थमा पुरस्कार भनिन्छ । कसैको योगदान, क्षमता तथा योगदानको कदर गरी दिइने मान-सम्मान नै पुरस्कार हो ।^{२४} रामहरि मूलतः अन्तर्मुखी स्वभावका भएकोले आफ्ना लेख-रचना त्यति धेरै प्रतियोगितामा वाचन गरेनन् । तीन वटा कार्यक्रममा उनका कविता द्वितीय, तृतीय र सान्त्वना भएका छन् । आफ्ना रचनाले स्थान नपाए पनि समाज तथा राष्ट्रको परिवर्तनमा सहयोग पुग्ने खालका भएकाले सबैले पढ्नु भन्ने चाहना राख्दछन् । सामाजिक काम गरे बापत केही सङ्घ-संस्थाबाट प्रशंसा-पत्र पाएका छन् ।

विगत लामो समयदेखि आफ्नो व्यक्तिगत स्वार्थ त्याग गरी नवलपरासीको साहित्यिक जागरण अभियानमा अहोरात्र खटेका रामहरिको **अपशोच** कथासङ्ग्रह नवलपरासी जिल्लाकै प्रथम प्रकाशित कथासङ्ग्रह हो । त्यतिमात्र होइन छोटो समयमै २०५१ देखि २०५५ सम्ममा तीनवटा साहित्यिक कृति लेखन तथा प्रकाशन गर्न सफल रामहरिलाई प्रतिभावान् व्यक्तित्वका रूपमा लिन सकिन्छ । सबैले बलेको आगो ताप्छन् भने भैँ उनको आर्थिक सङ्कटका कारण पनि उनको साहित्यिक प्रतिभालाई माथि उठाउन त्यति ध्यान दिइएको देखिन्छ । भानुभक्तको प्रतिभालाई पहिचान गरी मोतीरामले प्रकाशनमा नल्याएको भए आज भानुभक्त आदिकवि भानुभक्त बन्ने थिएनन् । त्यसैले नवलपरासीको पहिलो कथासङ्ग्रह लेखन तथा प्रकाशन गर्ने र डेढ दशक साहित्यिक जागरणमा अहोरात्र खट्ने रामहरि अधिकारी आज ओभेलमा परेका छन् । यस विषयमा यस जिल्लाका साहित्यिक सङ्घ-संस्थाले विचार गर्नुपर्ने बेला आएको छ ।

२.१२ वैयक्तिक जीवनका विशेष घटना सन्दर्भ

जीवनमा आइपर्ने जीवनचक्रसँग सम्बन्धित जन्म, मृत्यु, वियोग जस्ता घटना विशेष होइन् । यी त जीवन भोगाइका क्रममा आइपर्ने अनिवार्य प्रक्रिया मात्र हुन् । विभिन्न समयमा असाधारण रूपले अकस्मात् घट्ने घटनालाई कहिल्यै विर्सन सकिँदैन, ती घटना नै विशेष घटनामा पर्दछन् । रामहरि अधिकारीका जीवनमा घटेका केही घटना छन्, जसले

^{२४} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), पूर्ववत्, पृ. ६२६ ।

उनको जीवनमा विशेष महत्त्व राख्दछन् र कहिल्यै बिसर्न सक्दैनन् । यसरी हरपल मनको दर्पणमा रहेर जीवनमा सुखद तथा दुःखद अनुभूति गराउने तिनै महत्त्वपूर्ण घटनालाई विशेष घटनाका रूपमा चर्चा गर्न सकिन्छ ।

उनको स्मरणमा रहेको पहिलो घटना उनी १२ वर्षको हुँदा घटेको थियो । बाबा मन्दिरको पूजारी र गाउँको प्रधानपञ्च भएकै समयमा एक महिला अचानक काखमा बच्चा च्यापेर मन्दिरमा आइन् । उनलाई रामहरिको बाबाले श्रीमती स्वीकार गरेर सँगै राख्नुभयो । यसरी अचानक आफ्नो ममता र अधिकार बाँडिएको बेलामा उनले धैर्य गरेर कान्छी आमालाई बिहान बेलुका खाना बनाएर खुवाउने घटना दुःखद भए पनि परिस्थिति र मानवीय गल्तीबाट सृजित घाउ समय बित्दै जाँदा पुरिन्छ भनेभैँ आज परिवारमा राम्रो छ र उनलाई परिवारमा सबैले ज्ञानी मान्दछन् ।

यसै गरी अर्को घटना २०६२ वैशाख २ गतेको हो । देवघाटमा सुतिरहेका बेला राति २ बजेको समयमा कसैले ‘शान्तिका लागि मौनव्रत बस्नुपर्छ’ भनेर कानमा वाणी भनेको अनुभव भयो । उनी भ्रसङ्ग भएर यताउता हेर्दा कोही थिएनन् । यसरी अचानक भएको वाणीलाई पूरा गर्न २०६२ वैशाख ३ गतेबाट “विश्व शान्ति स्थापना, सत्य, प्रेम, अहिंसा र सद्भावना” भन्ने मूल मन्त्र लिएर १ वर्षको मौनव्रत आरम्भ गरे ।^{२५}

यसरी मौनव्रत बस्ने क्रममा लेखेर तथा हाउभाउबाट आफ्ना कुरा राख्थे । यही समयमा शान्तिका लागि हस्ताक्षर सङ्कलन तथा शान्तिको लागि चेतनामूलक कविता लेखेर जनतालाई सचेत बनाउने कार्यसमेत गरेका थिए । यतिबेला लोकतन्त्र स्थापनाका लागि सर्वदलीय सहमति भई जनआन्दोलन समेत भएको थियो । देशमा लोकतन्त्र स्थापना, बृहद् शान्ति सम्झौता र राजतन्त्रको अन्त्य गरी गणतन्त्रात्मक व्यवस्था आएकोले रामहरिले देशमा शान्तिका लागि गरेको मौनव्रत सफल भएको पाइन्छ । देशमा र आफ्नै जीवनमा पनि परिवर्तन र शान्ति ल्याउन यो मौनव्रतले विशेष सहयोग पुऱ्याएको हुँदा रामहरिले यो घटना कहिल्यै बिसर्न सक्दैनन् ।

यसरी विभिन्न समयमा रामहरि अधिकारीका जीवनमा घटेका घटनाक्रम र सन्दर्भहरूलाई हालसम्मका उल्लेखनीय र अविस्मरणीय घटनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

---

^{२५} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

२.१३ निष्कर्ष

कश्यप ऋषिका सन्तानमध्येका शिव अधिकारीको वंशज नै रामहरि अधिकारीको वंश भएको पाइन्छ । कास्की जिल्लाबाट देशका विभिन्न ठाउँमा तथा विदेशमा पनि बसाइँ-सराइँ गरेर अधिकारीहरू गएका छन् । अधिकारीका पुर्खाहरूको मुख्य थलो भनेको सेती र कालीको उद्गम स्थल हो ।

स्व. टीकाराम अधिकारी र माता मनोधरा अधिकारीका साहिँला छोराका रूपमा जन्मिएका रामहरिको बाल्यकाल श्री महर्षि गुरुकुल आश्रममै सामान्य अक्षर चिन्ने र भगवान्को सेवा गर्ने काममै बितेको थियो । उनी १३ वर्षको उमेरमा आमासँग माकर गा.वि.स. जिमिरे भारमा आएर बसोबास गरेका हुन् । गोर्जे छापा हिमालय नि.मा.वि. मा कक्षा ४ मा अध्ययन गरेका रामहरि पुनः श्री दाउन्नेदेवी मा.वि. बर्दघाटमा कक्षा ४ मै भर्ना भई २०४५ सालमा एस.एल.सी. पास गरेका हुन् । २०५० सालमा ललितपुर पाटन संयुक्त क्याम्पसबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेका हुन् ।

पिता खगनाथ पंगेनी र माता वेदकुमारी पंगेनीकी सुपुत्री सीता पंगेनीसँग विवाह बन्धनमा बाँधिएका रामहरिका ३ छोरा छन् । केही समय शिक्षण पेसामा संलग्न रहेर जागिर छाडेका उनले खेतीपातीबाटै परिवार पालेको बुझिन्छ । छोराहरू साना तथा श्रीमती बिरामी भएको कारण उनले एकलै परिवार सम्हाल्न परेको बताउँछन् । परिवारको रेखदेख र खेतीपातीबाट बचेको समयमा उनले साहित्यिक पत्रपत्रिका पढ्ने, सङ्घ-संस्थामार्फत् साहित्यिक जागरण कार्यक्रम लिएर गाउँ गाउँ जाने काम गर्दछन् । मानिसको सोच र समाज परिवर्तन गर्न सक्ने खालका साहित्यिक रचना सृजना गर्नुपर्छ भन्ने रामहरि समाजको विकृति, विसङ्गतिलाई साहित्यिक दर्पणमा छर्लङ्ग देखाउँदै सुधार तथा परिवर्तनको चाहना व्यक्त गर्दछन् ।

परिच्छेद : तीन
साहित्यकार रामहरि अधिकारीको
व्यक्तित्वको अध्ययन

परिच्छेद : तीन

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१ पृष्ठभूमि

व्यक्तिमा हुने विशिष्टता वा त्यसबाट अरूलाई प्रभावित पार्ने क्षमता नै व्यक्तित्व हो ।^१ व्यक्तित्वको आधारमा नै मानिस चिनिएको हुन्छ । कुनै पनि परिस्थितिसँग सम्भौता गर्ने क्रममा व्यक्ति विशेषले गाउँ, समाज र सिङ्गो राष्ट्रमा छाड्ने उसको प्रतिभा र क्षमताको गहन, स्पष्ट र सारगर्भित छापलाई नै व्यक्तित्व भनिन्छ ।^२

मानिसले सामाजिक परिवेशमा जिउने क्रममा एउटै स्थानमा मात्र नभएर विविध स्थान तथा सङ्घ-संस्थामा संलग्न हुने गर्दछ, ती संलग्न स्थान सङ्घ-संस्था र त्यहाँ गरेका महत्त्वपूर्ण क्रियाकलापबाटै व्यक्तित्व निर्माण हुने गर्दछ । प्रत्येक व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्माणमा आफू बाँचेको समाज, अनेक परिस्थिति, आरोह-अवरोह, जीवन भोगाइ, वातावरण र सङ्गतले विशेष प्रभाव पारेको हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिले जीवनमा ज्ञान र अनुभवका आधारमा कृतिहरूको रचना गर्दछ । रचनामा उसको व्यक्तित्वको प्रभाव पर्दछ । साहित्य र समाजप्रति समर्पित एउटा व्यक्तिको स्वाभाविक गुणले उसको निजी व्यक्तित्व निर्माण हुन्छ भने सामाजिक कार्यले उसको सार्वजनिक व्यक्तित्व निर्माण हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिमा आन्तरिक र बाह्य दुई प्रकारका व्यक्तित्व हुन्छन् । यिनै व्यक्तित्वमध्ये बाह्य व्यक्तित्व भट्ट हेर्दा देखिने भौतिक आकर्षण हो भने आन्तरिक व्यक्तित्व समाजमा व्यक्तिले पुऱ्याएको योगदान हो । यो व्यक्तित्वबाट व्यक्ति, समाज, राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा परिचित हुने हुनाले आन्तरिक व्यक्तित्वबाट नै व्यक्तिको वास्तविक परिचय पाउन सकिन्छ । समाजका धेरै व्यक्तिमा यस्तो अनुकरणीय व्यक्तित्व पाइँदैन । केही विशिष्ट व्यक्तिहरूमा मात्र यस

---

^१ हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि, २०६९, पृ. ९२९ ।

^२ पार्वती सापकोटा, **साहित्यकार शारदा दुङ्गनाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, २०६७, पृ. २३ ।

किसिमको बहुमुखी व्यक्तित्व पाइन्छ । यस्तै व्यक्तित्वमध्येका रामहरि अधिकारी पनि एक हुन् । त्यसैले उनको बाह्य र आन्तरिक दुबै व्यक्तित्वको चर्चा गरिएको छ ।

३.२ बाह्य व्यक्तित्व

मानिसको बाहिरबाट भ्रष्ट हेर्दा देखिनै भौतिक वा शारीरिक व्यक्तित्व नै बाह्य व्यक्तित्व हो । रामहरि अधिकारीको बाह्य व्यक्तित्व आकर्षक नै देखिन्छ । पाँच फिट ३ इन्च उचाइ र ६० के.जी. तौल भएका उनको परिपुष्ट शरीर, गहुँगोरो वर्ण, लाम्चो र पुष्ट मुखाकृति, मझौला कद, सुहाउँदो नाक र तिलचामले केश छ । ४८औँ वसन्त पार गरेका रामहरि हट्टाकट्टा नै देखिन्छन् । चिन्तन गरिरहने जस्तो देखिने रामहरिलाई निष्कपट व्यवहार मीठो बोलीले उनको आन्तरिक व्यक्तित्व माथि उठाएको पाइन्छ । सर्त, पाइन्ट तथा कुर्था सुरुवालको साधारण पोसाक मनपराउने सरल, गम्भीर, सहयोगी, मित्रवत् व्यवहार जस्ता गुणहरू उनमा विद्यमान छन् । सबैका कुरा ध्यान दिएर सुन्ने र कसैसँग नरिसाउने बानी उनको छ । मानवतावादी, अहिंसावादी भावना, राष्ट्रप्रेम, दया, करुणा जस्ता भाव तथा विचारले बाह्य व्यक्तित्वलाई अझ माथि पुऱ्याएको छ । उनको व्यवहार र स्वभावको बारेमा उनलाई नजिकबाट चिन्ने व्यक्तित्वहरूको प्रतिक्रिया यसप्रकार छ -

दीपक बरालका अनुसार उनी सरल, सन्त, मिजासिलो, शालीन स्वभाव भएको र सबैसँग मित्रवत् व्यवहार गर्ने व्यक्ति हुन् ।^३

श्यामप्रसाद न्यौपानेका अनुसार रामहरि एक सरल हृदयका सज्जन आध्यात्मिक जीवनशैली अवलम्बन गर्ने साहित्यिक स्रष्टा हुन् ।^४

विष्णु लामिछानेका अनुसार जस्तो परिस्थितिसँग पनि सङ्घर्ष गर्न सक्ने सरल स्वभाव भएका साहित्यकार हुन् ।^५

भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईका अनुसार रामहरि राष्ट्रप्रेमी भावना भएका मानव भएर समाज र राष्ट्रका लागि केही गर्नु मानवीय कर्तव्य सम्भन्ने, सभ्य र आदर्श समाजको निर्माणका लागि साहित्य सृजना गर्ने साहित्यिक व्यक्ति हुन् ।^६

---

^३ दीपक बरालसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^४ श्यामप्रसाद न्यौपानेसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^५ विष्णु लामिछानेसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^६ भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व

कुनै पनि व्यक्तिको अन्तर्निहित व्यक्तित्व, प्रतिभा, क्षमता वा विशेषतालाई आन्तरिक व्यक्तित्व भनिन्छ। मानिसको व्यक्तित्व निर्माणमा उसको पारिवारिक वातावरण सामाजिक तथा सांस्कृतिक, आर्थिक परिवेश, शिक्षादीक्षाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। कुनै पनि व्यक्तिले आन्तरिक तथा बाह्य दुवै किसिमको समाज तथा राष्ट्रको परिवर्तनमा सहयोग गरेको हुन्छ। उक्त कुरालाई प्रस्ट पार्न उसका जीवनका विभिन्न पाटाहरूको अध्ययन गर्नु पर्ने हुन्छ। रामहरि अधिकारीका आन्तरिक व्यक्तित्वका पाटाहरूलाई साहित्यिक र साहित्येतर गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरेर अध्ययन गरिएको छ।

३.४ साहित्यिक व्यक्तित्व

साहित्यलाई दर्पणका रूपमा लिने साहित्य साधक रामहरि अधिकारी साहित्य समाजको यथार्थता प्रस्तुत गर्ने एउटा बलियो आधार भएको र यसले विकृति विसङ्गतिको पर्दाफास गर्दै परिवर्तनको स्वर गुन्जाउन मद्दत गर्नुपर्दछ भनेका छन्।^९ समाजमा देखिने अन्याय, अत्याचार उत्पीडन, यातना र खराब प्रवृत्तिको विरोध गर्दै स्वच्छ र सभ्य समाज निर्माणमा साहित्यको ठूलो भूमिका हुने गर्दछ। रामहरिले विविध क्षेत्रबाट समाज परिवर्तनमा सहयोग गरे पनि उनको साहित्यिक व्यक्तित्व नै उच्च रहेको पाइन्छ।

वि.सं. २०४० बाट साहित्य साधनामा लागेका रामहरिले सुरुसुरुमा गीत रचना गर्ने र विभिन्न कार्यक्रममा सहभागी भई गाउने पनि गरेको पाइन्छ। २०४७ सालमा **जाग जाग नेपाली** भन्ने गीति कविताबाट साहित्यमा प्रवेश गरेका रामहरिको उक्त गीति कविता गणेश परियारको स्वर तथा सङ्गीतमा रेडियो नेपालमा रेकर्ड भएको थियो।^{१०} कविताबाट साहित्ययात्रा सुरु गरे पनि हाल उनी कथाकारका रूपमा परिचित छन्। उनले कथा, कविता र हास्यव्यङ्ग्यात्मक र लेख रचनाका माध्यमबाट नवलपरासीको साहित्यिक फाँट मलिलो बनाउने काम गरेका छन्।

वि.सं. २०५१ देखि २०५५ सम्मको छोटो अवधिमा ३ वटा कृति दुई कथासङ्ग्रह, एक कवितासङ्ग्रह लेखन तथा प्रकाशन गर्न सफल रामहरिको **अपशोच** कथासङ्ग्रह नवलपरासी जिल्लाकै प्रथम कथासङ्ग्रह पनि हो। यस सङ्ग्रहका बारेमा विविध टीका-टिप्पणी त भएको

^९ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ताअनुसार।

^{१०} ऐजन।

छ तर उचित सरसल्लाह तथा प्रोत्साहन भने कम भएको पाइन्छ । विविध पारिवारिक समस्या र आर्थिक सङ्कटका बावजुद पनि उनले साहित्यलाई प्रथम स्थानमा राखेर तीनवटा कृति प्रकाशन गर्नु र आफ्ना समस्याभन्दा समाज र देशको समस्या ठूलो देख्नु उनको समाजसेवी भावना हो । उनका कृतिमा समाजका सामाजिक, राजनीतिक, धार्मिक, शैक्षिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित विकृति, विसङ्गति, व्यङ्ग्यभाव, विद्रोहको स्वर, क्रान्तिकारी आवाज, राष्ट्रप्रेम र आफ्ना अनुभव अनुभूति अभिव्यक्त भएका छन् भने सुधार तथा परिवर्तनको प्रबल चाहना पनि राखिएको छ । विभिन्न पत्रपत्रिकामा पनि उनका थुप्रै लेख रचना प्रकाशित भइसकेका छन् । त्यसैले पनि उनको साहित्यिक व्यक्तित्व बहुआयामिक देखिन्छ ।

विभिन्न साहित्यकार एवं समालोचकहरूले रामहरि अधिकारीको साहित्यिक व्यक्तित्व यसरी अभिव्यक्ति प्रदान गरेका छन्-

भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईका अनुसार सामाजिक तथा राष्ट्रिय समस्या देखाउँदै सुधार तथा परिवर्तनको आवाज उठाउने साहित्यिक स्रष्टा हुन्, जुन विशेषताले उनलाई राष्ट्रप्रेमी बनाएको छ ।^९

गोविन्दराज विनोदीका अनुसार उनी स्वच्छन्दतावादी कवि भएकोले मानिसका मानसिक पीडा, उत्पीडन र सङ्घर्षहरूको प्रतिबिम्ब उनका कवितामा पाइन्छ र निरन्तरताका लागि शुभकामना व्यक्त गरिएको छ ।^{१०}

दीपक बरालका अनुसार वर्गगत विभेद र ग्रामीण क्षेत्रको कथानक उठाई चित्रण गर्दै आदर्शोन्मुख यथार्थमा जोड दिने नवलपरासीका प्रतिनिधि कथाकार हुन् ।^{११}

विष्णु लामिछानेका अनुसार समसामयिक समाजको चित्रण र विसङ्गतिप्रति पुकार गर्ने रामहरिको नवलपरासी साहित्यिक जागरण कार्यक्रममा ठूलो योगदान रहेको कुरा व्यक्त गर्दै नवलपरासी साहित्य परिषद्ले प्रगति र साहित्यिक निरन्तरताको शुभकामना व्यक्त गर्दछ भनिएको छ ।^{१२}

यसरी विभिन्न साहित्यकारहरूले उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको बारेमा दिएको अभिव्यक्तिबाट पनि प्रस्ट हुन्छ कि उनी नवलपरासी जिल्लाका चर्चित कथाकार तथा कवि व्यक्तित्व हुन् ।

^९ भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{१०} गोविन्दराज विनोदीसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{११} दीपक बरालसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{१२} विष्णु लामिछानेसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

३.४.१ कथाकार व्यक्तित्व

नवलपरासीको कथा विधाको पहिलो प्रकाशित कृति **अपशोच** रामहरि अधिकारीको पहिलो कथासङ्ग्रह तथा पहिलो साहित्यिक कृति पनि हो । पहिलो प्रयासका रूपमा प्रकाशित यस कृतिले सामाजिक यथार्थ प्रस्तुत गरेको छ । यस सङ्ग्रहमा सातवटा कथा सङ्कलित छन् । यसमा प्रजातन्त्रोदय पछिको नेपालको सामाजिक राजनैतिक, धार्मिक, शैक्षिक स्थितिको बोध गराउँदै सुधारको चाहना व्यक्त गरिएको छ ।

उनको दोस्रो कथासङ्ग्रह **बाबुको चेलो** २०५५ मा प्रकाशित भएको हो । यसमा ११ वटा कथा सङ्कलित छन् । यसमा कथाकारले देशमा प्रजातन्त्र आए पनि त्यसको साँचो अनुभूति गर्न नपाएको यथार्थ व्यक्त गरिएको छ । यसमा समाजमा विद्यमान बेरोजगारी, आफन्तवाद, भ्रष्टाचार, विभेदपूर्ण व्यवहार, वर्गीय शोषणले निम्त्याएको देश र समाजका जटिल समस्या, जनताको सरकारप्रतिको असन्तुष्टी, पार्टीका नेताको द्वैध चरित्र, पुरातन सोच आदिलाई कथाको विषयवस्तु बनाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा प्रस्तुत गरिएका पात्र तथा घटना सामाजिक भएकोले यो कथासङ्ग्रह सामाजिक वृत्तचित्र जस्तो लाग्छ ।

जीवनका अनुभव तथा सामाजिक विषयवस्तुलाई कथामा समेट्ने रामहरि अधिकारी कथामा वर्गगत विभेद र ग्रामीण क्षेत्रको कथानक उठाई आदर्श प्रस्तुत गर्दछन् ।^{१३} यसरी उनका कथाले सामाजिक यथार्थलाई प्रस्तुत गर्दागर्दै कतिपय कथाहरू आदर्शमा गएर टुङ्गिएका छन् । नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाए पनि रामहरिको साहित्यिक व्यक्तित्व कथाकारितामा उच्च रहेको पाइन्छ ।

३.४.२ कवि व्यक्तित्व

कवि व्यक्तित्व रामहरि अधिकारीको साहित्यिक फाँटमा आगमनको प्रमुख व्यक्तित्व हो । २०४७ सालमा **जाग जाग नेपाली** बोलको गीति कविता मार्फत् नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका रामहरिको उक्त कविता गणेश परियारको स्वर र सङ्गतिमा रेडियो नेपालमा रेकर्ड पनि भएको थियो । २०५३ सालमा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह प्रकाशन भएपछि उनी उदयमान कवि व्यक्तित्वका रूपमा चिनिएका हुन् । यसपछि उनले सङ्ग्रहका रूपमा कविता प्रकाशन नगरे पनि विभिन्न साहित्यिक पत्रपत्रिकामा धेरै कविता प्रकाशन गरिसकेका छन् भने पाण्डुलिपिकै रूपमा कति कविता उनीसँगै सुरक्षित छन् ।

^{१३} दीपक बरालसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

उनको पहिलो कवितासङ्ग्रह **नारायणी** हो । यसमा २५ वटा फुटकर कवितासङ्ग्रहित छन् । गद्य शैलीमा लेखिएका यी कवितामा आफ्नो जीवन भोगाइका अनुभव, अनुभूति, सामाजिक, राजनीतिक, विसङ्गति, मानवतावादी स्वर, नारी अस्मिताको खोजी, शान्तिको कामना, नेपाल आमाको रोदन, प्रकृति प्रेम जस्ता भाव अभिव्यक्त भएका छन् । पुस्तकाकार कृति प्रकाशनका दृष्टिले **नारायणी** कवितासङ्ग्रह दोस्रो कृति हो । पौराणिक, प्राकृतिक र सामाजिक बिम्बहरूको प्रयोग गरी कविता रचना गर्ने रामहरि मूलतः स्वच्छन्दतावादी कवि हुन् । उनका कवितामा अनुभूतिको तीक्ष्णता र स्वच्छन्दता पाइन्छ ।^{१४}

नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा डेढ दशकअघिदेखि कविका रूपमा परिचित रामहरि अझै पनि नवलपरासी लगायत नेपालकै साहित्यिक फाँटमा अनेक कृति रचन प्रयासरत रहेकै छन् । यसरी कविता विधाबाट साहित्ययात्रा सुरु गरेका रामहरि कथाकारका रूपमा परिचित भए पनि कविता विधामा पनि कलम चलाएको पाइन्छ । नेपाली साहित्यको समसामयिक धाराको कित्तामा रही स्वच्छन्द भावपूर्ण अभिव्यक्ति प्रस्फुटित उनका कविता ज्यादै चाख लाग्ने खालका छन् । फुटकर कविताका साथै पुस्तकाकार कृति समेत सृजना गरी नेपाली कविता फाँटलाई हराभरा बनाउन सफल रामहरिको नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको पाइन्छ । त्यसैले उनको कवि व्यक्तित्व सामान्यतया उच्च रहेको छ ।

३.५ साहित्येतर व्यक्तित्व

कुनै पनि व्यक्तिले साहित्यका अतिरिक्त समाज र राष्ट्रका निमित्त गरेका निःस्वार्थ क्रियाकलापहरू नै उसको साहित्येतर व्यक्तित्वका परिचायक हुन् । मानिसले हरबखत केही न केही नयाँ कार्य गर्न खोजिरहन्छ, जसबाट समाज र राष्ट्रको भलो होस् । रामहरि अधिकारीको साहित्येतर व्यक्तित्वका बारेमा विभिन्न व्यक्तिहरूले आ-आफ्नो धारणा यसरी प्रस्तुत गरेका छन्-

गोविन्दराज विनोदीका अनुसार छलकपट, हिंसा, प्रतिहिंसा, द्वेष, ईर्ष्या आदिबाट मुक्त रहेर निःस्वार्थ समाज सेवा गर्ने सरल व्यक्तित्व हुन् ।^{१५}

^{१४} गोविन्दराज विनोदीसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{१५} ऐजन ।

दीपक बरालका अनुसार - आफ्नो समस्याभन्दा देशको समस्या ठूलो देख्ने रामहरि देश अत्यन्त पीडाबाट गुज्नेको बेला शान्तिका लागि एक वर्षको मौनव्रतसम्म बसेर हस्ताक्षर सङ्कलन गरेका थिए । यसैबाट रामहरिको देशप्रति कति प्रेम छ, त्यो प्रस्ट हुन्छ ।^{१६}

श्यामप्रसाद न्यौपानेका अनुसार सामाजिक कार्यहरूमा निःस्वार्थ भावनाले लागिपर्ने एक सरल हृदयका व्यक्तित्व हुन् ।^{१७}

भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईका अनुसार उनी एक असल पिता, असल जिम्मेवार पति हुनुका साथै एक निष्कलङ्क सामाजिक व्यक्तित्व पनि हुन्, जसले हरबखत सामाजिक उन्नतिको चाहना राख्छ ।^{१८}

रामहरि अधिकारीको साहित्येतर व्यक्तित्वमा आध्यात्मिक व्यक्तित्व नै उच्च रहेको पाइन्छ । उनका आध्यात्मिक क्रियाकलापबाटै सामाजिक व्यक्तित्वमा निखार आएको छ । नेपाल आमाको मुहार हँसाउन साहित्यिक र साहित्येतर कार्यबाट हरसम्भव प्रयास गरेका छन् । अध्यात्मले नै मानिसलाई अहिंसावादी र कर्तव्यनिष्ठ, राष्ट्रप्रेमी बनाउने भाव व्यक्त गर्ने रामहरि आफ्नो आत्मालाई चिन्नु नै अध्यात्म हो भन्दछन् । विभिन्न पत्रपत्रिकामा आध्यात्मिक भावनाले भरिएका चेतनामूलक सृजना छपाएर मानव-मानव बीचको असमानता र द्वेष हटाउने प्रयास गरेका छन् । उनले विश्व तथा देश शान्तिका लागि एक वर्षको कठिन मौनव्रत पनि बसेका थिए । यसै समयमा देशमा वृहद शान्ति सम्झौता भई देशमा लोकतन्त्र स्थापना भएकोले रामहरिको मौनव्रत सफल भएको मान्न सकिन्छ ।

यसरी मानिसलाई आध्यात्मिक भावनाले नै सामाजिक प्राणी भएर बाँच्न सिकाउँछ, आपसमा प्रेम गर्न सिकाउँछ भन्ने कुरामा विश्वास राख्ने रामहरि अधिकारीको साहित्येतर व्यक्तित्वमा आध्यात्मिक व्यक्तित्व नै उच्च रहेको पाइन्छ, जसका माध्यमले उनले समाज र देशकै लागि ठूलो योगदान गरेका छन् ।

३.६ निष्कर्ष

व्यक्तिले आफ्नो जीवनमा गरेका विविध क्रियाकलापबाट उसको व्यक्तित्व निर्माण हुने गर्दछ र त्यही उसको भौतिक रूप र भिन्नको प्रतिभापूर्ण व्यक्तित्व वा विशेषतालाई

---

^{१६} गोविन्दराज विनोदीसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{१७} गोविन्दराज विनोदीसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^{१८} भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

देखाउनु नै व्यक्तित्व हो । एउटै व्यक्तिमा बहुआयामिक व्यक्तित्व पाइन्छ, जुन उसको बाह्य तथा आन्तरिक व्यक्तित्वको अध्ययनबाट प्राप्त हुन्छ । रामहरि अधिकारीको व्यक्तित्व अध्ययन गर्ने क्रममा बाह्य तथा आन्तरिक व्यक्तित्वको अध्ययन गरिएको छ । बाह्य व्यक्तित्वका रूपमा भट्ट हेर्दा मभौला कद, लाम्चो र पुष्ट अनुहार, गहुँगोरो वर्ण, पुष्ट शरीर, सरल र नम्र बोली भएका व्यक्ति देखिन्छन् । आन्तरिक व्यक्तित्वका रूपमा कवि, कथाकार, समाजसेवी तथा आध्यात्मिक व्यक्तित्व रहेका छन् । कवि, कथाकारका रूपमा अगाडि बढे पनि उनी कथाकारकै रूपमा बढी परिचित छन् । साहित्येतर व्यक्तित्वमा उनको आध्यात्मिक व्यक्तित्व नै उच्च रहेको छ । सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक तथा धार्मिक विषयवस्तुलाई कथाको सामग्री बनाई विकृतिपूर्ण अवस्थालाई यथार्थ चित्रण गर्ने रामहरिका कथामा विद्रोहात्मकता, देशभक्ति, मानवतावादी स्वर मुखरित भएका छन् । उनका धेरैजसो कथाले आदर्शोन्मुख यथार्थवादको वकालत गरेका छन् । रामहरि अधिकारीका **अपशोच** (कथासङ्ग्रह-२०५१), **नारायणी** (कवितासङ्ग्रह-२०५३) र **बाबुको चेलो** (कथासङ्ग्रह-२०५५) प्रकाशित कृति हुन् भने पाण्डुलिपिका रूपमा धेरै कथा तथा कविताहरू रहेको पाइन्छ ।

सामाजिक र राजनैतिक विकृति, विसङ्गति, यसबाट मुक्तिका लागि क्रान्तिको आवश्यकता जस्ता विषयवस्तु उनका कथा, कवितामा पाइन्छन् । जीवन भोगाइका आरोह-अवरोह, प्रकृति चित्रण, प्रेम प्रणयको भाव, समाजका घटने विविध घटना, असन्तुष्टि र नेतृत्व वर्गको गैर जिम्मेवारीपूर्ण कार्यशैली, छलकपटपूर्ण व्यवहार, वर्गगत विभेद, राष्ट्रिय समस्या आदिलाई आफ्ना रचनामा स्थान दिँदै रामहरिले यस बेथितिपूर्ण स्थितिबाट मुक्ति पाउन समाजका सबै व्यक्ति सचेत हुनुपर्ने कुराको सङ्केत गर्नुका साथै सुधारको अपेक्षा पनि गरेका छन् । यिनका कृतिहरू थोरै भए पनि विषयवस्तु र भावका दृष्टिले उच्च नै छन् ।

परिच्छेद : चार
साहित्यकार रामहरि अधिकारीको
कृतित्वको अध्ययन

परिच्छेद : चार

साहित्यकार रामहरि अधिकारीको कृतित्वको अध्ययन

४.१ कथा सिद्धान्त र विकासक्रम

कथा साहित्यको मान्यताप्राप्त र लोकप्रिय विधा हो । 'कथ्' धातुमा 'आ' प्रत्यय लागेर कथा शब्दको निर्माण भएको हो । यसको शाब्दिक अर्थ घटना वा आख्यान भएको रचना भन्ने बुझिन्छ ।^१ पात्र चरित्र वा घटनामा आधारित छोटो गद्यात्मक साहित्यिक रचनालाई नै कथा भनिन्छ । प्राचीन समयदेखि मौखिक परम्पराका रूपमा विकसित हुँदै आजको आधुनिक समयसम्म आइपुगेको कथा विधाको आफ्नै सैद्धान्तिक ढाँचा छ । पूर्वीय र पश्चात्य जगतका कथाको अति प्राचीन परम्परा रहे पनि आधुनिक समीक्षाशास्त्र अनुसार १९औं शताब्दीमा यसको विधागत स्वरूपको आधार तयार गरिएको पाइन्छ । समय परिवर्तनसँगै गतिशील हुन सक्ने स्वभाव कथाले पाएको हुँदा पनि जनमानसमा सधैं लोकप्रियता हासिल गरेको छ । कथा विधाको अध्ययन गर्ने क्रममा यसको सिद्धान्त, रचना विधान र विकासक्रम अन्तर्गत विभिन्न काल तथा ऐतिहासिक धाराहरूको चर्चा गरिएको छ ।

४.१.१ परिभाषा

कथाको परिभाषाका सम्बन्धमा पूर्व र पश्चिम दुवैतिर आ-आफ्नै ढङ्गले चर्चा भएको पाइन्छ । पूर्वीय साहित्यका मनिषीहरूले कथालाई आख्यायिका, परिकथा, सकल कथा र खण्डकथा भनेर विभिन्न आकार-प्रकार र स्वरूपलाई चिनाउने कोसिस गरे पनि उनीहरूकै बीचमा रौँचिरा खालको मतभेदले गर्दा कथाको स्पष्ट परिभाषा दिन सकेनन् ।

पश्चात्य साहित्यका समीक्षक एडगर एलेम्पोले सन् १८४२ मा हार्थनका कथाको समीक्षाका क्रममा दिएको कथाको परिभाषा नै प्रथम आधुनिक परिभाषा मान्ने गरिन्छ ।

---

^१ हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), पूर्ववत्, पृ. १४८ ।

कथा भनेको यस्तो कथात्मक कृति हो जुन छोटो हुनाले एक बसाइमै पढी सिध्याउन सकिन्छ । पाठकमा विशिष्ट प्रभाव उत्पन्न गर्नका निम्ति यो लेखिन्छ । यसको प्रभावमा बाधा गर्ने सबै तत्वहरू यसमा रहन दिइँदैन । यो आफैँमा पूर्ण हुन्छ ।^२

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका अनुसार छोटो किस्सा, एउटा सानो आँखिभयाल हो जहाँबाट एउटा सानो संसार चियाइन्छ ... थोरैमा मीठो र भरिलो हुनु छोटो किस्साको बानी हो ।^३

गुरुप्रसाद मैनालीका अनुसार कुनै एउटा पात्रको जीवनको सङ्कटमय घटनालाई कलापूर्ण रीतिले लेख्नु नै कथा रचना हो ।^४ नेपाली शब्दकोशमा उल्लेख भए अनुसार गद्यमा लेखिएको आख्यानयुक्त प्रबन्ध काव्यको यथाशक्य छोटो रूप कथा हो ।^५

यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले दिएको परिभाषा अनुसार जीवनको एक खण्ड वा अंश जसको चित्रण आदि, मध्य र अन्त्यमा सुसम्बद्ध शृङ्खलित भएको स्वतन्त्र, सङ्क्षिप्त र रोचक प्रस्तुति नै कथा हो । मुक्तलय गद्य भाषाशैली र सशक्त विधाका रूपमा रहेको कथाले पाठकको मन छिट्टै छुने गरेकोले ज्यादै लोकप्रिय बन्दै गएको पाइन्छ ।

४.१.२ कथाको रचना विधान

कथा एक यौगिक रचना हो । सबै अङ्गगत एकाइ किंवा तत्वहरूको अनुपातिक सिङ्गो योगबाट यो बनेको हुन्छ । ती एकाइ वा तत्वहरूको बीचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहन्छ ।^६ साहित्यशास्त्रीहरूले कथाका तत्वहरूको विभिन्न ढङ्गले भनेर यसरी निर्धारण गरेका-

४.१.२.१ कथावस्तु

कथावस्तु नै कथाको वृहत्तम तत्व, घटक वा अवयव हो । यसले कथाको संरचनाको सबैभन्दा स्थूल र सबल तत्वको बोध गराउँछ ।^७ कथावस्तुकै माध्यमबाट कथाकारले आफ्ना अनुभूति र अनुभवहरूलाई मूर्त रूप दिने काम गरेको हुन्छ । विविध कथा सामग्रीको सङ्कलन गरी कुशलतापूर्वक युक्तिपूर्ण ढङ्गले तिनीहरूको बीचमा सम्बन्ध

^२ राजेन्द्र सुवेदी (सम्पा.), **स्नातकोत्तर नेपाली कथा**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५१, पृ. १२ ।

^३ लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, **छोटो किस्सा, शारदा**, नववर्षाङ्क १९९९ वैशाख, पृ. १२० ।

^४ गुरुप्रसाद मैनाली, **आधुनिक कथा साहित्य, शारदा**, वर्ष ६, अङ्क १, १९९७ वैशाख, पृ. १९ ।

^५ बालकृष्ण पोखरेल र अन्य (सम्पा.), **नेपाली वृहत शब्दकोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५०, पृ. १९१ ।

^६ दयाराम श्रेष्ठ, **नेपाली कथा** (भाग-४), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५७, पृ. ८ ।

^७ पूर्ववत्, पृ. ९ ।

स्थापना गरी एउटा सिङ्गो कथाको निर्माण कथाकारले गरेको पाइन्छ । आदि, मध्य र अन्त्यको योजनाबद्ध शृङ्खला रूप नै कथावस्तु हो । आजकलका कथामा भने यो क्रम भङ्ग भएको पाइन्छ ।

४.१.२.२ पात्र वा चरित्र चित्रण

कथामा कुनै प्रकारको भूमिका खेल्ने सहभागी चरित्र नै पात्र हो । यिनको अन्तर्बाह्य विशेषताहरूलाई देखाउनु चरित्र चित्रण हो । चरित्रले कथालाई ऊर्जा दिई गतिशीलता प्रदान गर्दछ । कथामा पाइने ती व्यक्तिलाई चरित्र वा पात्र भनिन्छ जो नैतिकता र अभिवृत्तीय गुणहरूले युक्त हुन्छन् ।^८ यसरी कथानकका लागि आवश्यक पर्ने क्रियाव्यापार र द्वन्द्वको प्रत्यक्ष सम्बन्ध पात्रसँग नै हुन्छ, त्यसैले यो कथाको प्रमुख तत्वका रूपमा लिइन्छ ।

४.१.२.३ संवाद वा कथोपकथन

पात्रहरूको बीचमा हुने पारस्परिक कुराकानी वा वार्तालाई नै संवाद भनिन्छ । वार्ता वा संवाद कथाको अनिवार्य तत्व नभए पनि यसको प्रयोगले कथामा रोचकता, कलात्मकता र आकर्षण थपिने हुनाले आधुनिक कथामा यसको आवश्यकता रहेको महसूस गरिन्छ ।

४.१.२.४ परिवेश

कुनै पनि कथावस्तुमा वर्णित घटना शृङ्खलाको स्थिति, भौतिक, मानसिक, कालजन्य धरातल नै कथाको परिवेश हो । कथामा वर्णित परिवेशले कथालाई अझ सुन्दर सजीव बनाउँछ ।

४.१.२.५ भाषाशैली

विचार वा भाव व्यक्त गर्ने माध्यम नै भाषा हो । अभिव्यक्तिको ढङ्ग वा तरिका नै शैली हो । भाषिक प्रयोग र शैलीले लेखकको क्षमता, कृतिको स्तरीयता, निजत्व र दक्षतालाई प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । भाषाशैलीलाई कथाको मुख्य आकर्षक तत्वको रूपमा लिने गरिन्छ ।

---

^८ मोहनराज शर्मा, **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन, २०६३, पृ. ३९१ ।

४.१.२.६ उद्देश्य

कृतिकारले कृतिमार्फत प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा समाजलाई दिन खोजेको सन्देश, विचार वा चिन्तनलाई नै त्यस कृतिको उद्देश्यका रूपमा लिइन्छ । कुनै पनि कृतिको रचना कुनै न कुनै उद्देश्यले गरिएको हुन्छ । यसरी जुन प्रयोजनका लागि कृति रचना भएको हुन्छ त्यो नै त्यस कृतिको उद्देश्य हो ।

४.१.२.७ दृष्टिबिन्दु

कथावस्तुलाई पाठक वर्गका निमित्त संवेद्य एवं प्रेषणीय बनाउने भूमिका दृष्टिबिन्दुले खेल्दछ । दृष्टिबिन्दुको माध्यमबाट कथाकारले आफ्नो धारणा पाठक वर्ग समक्ष पुर्याउँछ । दृष्टिबिन्दु तीन प्रकारको हुन्छ । प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुकै माध्यमबाट कथाकारले आफ्ना विचार वा भावलाई पाठक समक्ष सम्प्रेषण गर्ने प्रयास गरेको हुन्छ । कथामा कुन दृष्टिबिन्दु प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा कथा सामग्रीको प्रकृति, कथाकारको अभिप्राय वा उद्देश्यमा निर्भर रहन्छ ।

४.२ नेपाली कथाको विकासक्रम

नेपाली कथाको विकासक्रमको चर्चा गर्दा वैदिक साहित्य र भारतीय संस्कृतिसम्मको प्रसङ्ग जोडिने गर्दछ । आफ्नै इतिहासका पृष्ठहरूमा कथा परम्पराको अध्ययन गर्दा संस्कृत, प्राकृत र अपभ्रंश भाषाहरू हुँदै मौलिक नेपाली भाषामा कथाको लेखन तथा श्रवण गर्न सयौं वर्षको समय व्यतीत भएको पाइन्छ । यसरी प्रारम्भिक समयदेखि अहिलेको उत्तर आधुनिक युगसम्म आइपुग्दा नेपाली कथाले विभिन्न चरणहरू पार गरिसकेको छ ।

४.२.१ पृष्ठभूमि

कथा गद्यमा रचना गरिने साहित्यको प्रमुख विधा हो । मौखिक परम्परादेखि चलिआएको लोककथाको विकसित रूप नै आधुनिक कथा हो भन्दा अत्युक्ति नहोला । लोककथाका रूपमा संरक्षित हुँदै आधुनिक कथाको जन्म भएको साहित्यशास्त्रीहरूको भनाइ छ । नेपाली कथाको पृष्ठभूमिको चर्चा गर्दा नेपालको एकीकरण समयसम्मको मात्र लिखित प्रमाण फेला पार्न सकिन्छ । संस्कृतका नेपाली विद्वान्हरूले भावी वृहत् नेपालको सांस्कृतिक

एकीकरणको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखेर नेपाली भाषामा कथाहरू लेखेर पाठकहरूलाई नेपाली हुनुको चेतनाबोध गराउने चेष्टा गरेका थिए ।^९ त्यतिबेला लेखिएका कथा मौलिक नभएर अधिकांश अनूदित थिए । यसरी लिखित परम्परामा हालसम्मको प्राचीनतम कथात्मक रचनाका रूपमा शक्तिवल्लभ अर्यालको संस्कृतबाट अनूदित **महाभारत विराटपर्व** नै हो । यस दृष्टिमा नेपाली कथाले दुई शताब्दी पार गरिसकेको छ । यो समय पार गरिसक्दा कथामा अनेकौं मोड र परिवर्तन आएको पाइन्छ । यी सबैको अध्ययन गर्नका लागि यसको समय निर्धारण एवं विभाजन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४.२.२ प्रारम्भिक काल (वि.सं. १८२७-१९५७)

नेपाली समाजमा परापूर्व कालदेखि नै लोककथा तथा संस्कृत साहित्यका पौराणिक कथाहरूको लोकप्रियता भएको पाइन्छ । संस्कृत विद्वान्हरूले कथा सुनाउने गर्थे, त्यही कथा आमा बाबुले आफ्ना छोराछोरीलाई सुनाउन थाल्थे । यसरी नेपाली कथाको यो कालखण्ड मूल रूपमा संस्कृत कथा आख्यायिका परम्पराले अनुगमन हो । त्यसबेला नेपाली शिक्षा तथा ज्ञान मात्र होइन संस्कृतको समेत आधारस्रोत संस्कृत नै थियो । त्यसैले यस भाषाबाट नेपालीमा रूपान्तरण हुनु स्वाभाविकै हो ।^{१०}

नेपाली कथाको लेख्य रूपमा प्राप्त आख्यानात्मक रचना शक्तिवल्लभ अर्यालको **महाभारत विराटपर्व** (१८२७) लाई नै नेपाली कथाको उठानबिन्दु मान्न सकिन्छ । त्यसपछि १८३३ को **हितोपदेश**, **मित्रलाभ**, १८६८ को **मुद्राराक्षस**, १८५५ को **हास्यकदम्ब** आदि महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । यस समयमा अन्य धेरै कृतिहरू रचना गरिए पनि मुद्रण भने कम्मै भएका छन् । सबै पाण्डुलिपिकै रूपमा रहेको पाइन्छ । यस कालको समयावधि जम्मा १३० वर्ष जति रहेको देखिन्छ ।

४.२.३ माध्यमिक काल (वि.सं. १९५८-१९९०)

वि.सं. १९५८ देखि प्रकाशित हुन थालेको **गोरखापत्र**मा प्रकाशित भएका कथाहरूबाटै यस माध्यमिक कालको स्वरूप निर्माण भएको हो ।^{११} यसपछि नेपाल

^९ दयाराम श्रेष्ठ, **नेपाली कथा** (भाग-४), पूर्ववत्, पृ. १८ ।

^{१०} दयाराम श्रेष्ठ, **नेपाल कथा साहित्यको विकासक्रम र वर्तमान सन्दर्भ, समकालीन साहित्य**, नेपाली कथा समालोचना विशेषाङ्क १, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५९, पृ. १५ ।

^{११} दयाराम श्रेष्ठ, **नेपाली कथा साहित्यको विकासक्रम र वर्तमान सन्दर्भ, समकालीन साहित्य**, पूर्ववत्, पृ. १६ ।

बाहिरबाट क्रमशः **माधवी** (१९६५), **गोर्खाली** (१९७२), **चन्द्रिका** (१९७४) आदि पत्रिकाले कथाको विकासमा सहयोग पुऱ्याए पनि **गोर्खा संसार** (१९८३) को महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको पाइन्छ । यस समयले पुरानो शैली र परम्परामा जकडिएको नेपाली कथालाई स्वतन्त्र बनाएर पाश्चात्य शैलीमा आबद्ध हुने आधार तयार पारिदिएको । यस समयका कृतिहरूमा **सुकबहत्तरी, अबोला मैयाको कथा**, शम्भुप्रसाद ढुङ्गेलको **हात्तीमताइको कथा** (१९८१) आदि महत्त्वपूर्ण छन् । आधुनिक काललाई स्वागत गर्ने, माध्यमिक बिन्दुमा उभिएका, आधुनिकतातिर उन्मुख कथाहरूमा रूपनारायण सिंह प्रधानको **परिवर्तन** (१९८३), सूर्यविक्रम ज्ञवालीको **देवीको बली** (१९८५), प्रेमसिंह गोर्खाको **करनीको फल** (१९८६) रहेका छन् । यस समयका कथाहरू सच्चरित्र, आदर्श र मनोरञ्जन मात्र नभएर सामाजिक चिन्तनतर्फ पनि अग्रसर हुन थालेकोले पाठकको मस्तिष्कलाई स्पर्श गर्न थालेको पाइन्छ । यसरी मौलिकताको सुरुवात गर्दै आधुनिक कथाको जन्ममा महत्त्वपूर्ण भूमिका यस समयका कथाले खेलेका छन् ।

४.२.४ आधुनिक काल (वि.सं. १९९१ देखिहालसम्म)

लोककथा, दन्त्यकथा, जातक कथा, पौराणिक कथा तथा नैतिक कथाहरूको आकर्षणबाट मुक्त भई आफ्नो गाउँका कथा, व्यथा र सुस्केराहरूलाई कथाको विषयवस्तु बनाई प्रस्तुत गर्दा मौलिकता भल्किएको र यसरी आधुनिक कथाको जन्म भएको पाइन्छ । वि.सं. १९९१ मा **शारदा** पत्रिकाको प्रकाशनसँगै नेपाली कथाले पनि आधुनिकतामा पाइला टेकेको साहित्यशास्त्रीहरूको ठम्याइ छ । १९९२ सालमा गुरुप्रसाद मैनालीको **नासो** कथा **शारदा** पत्रिकामा प्रकाशन भएबाटै आधुनिकता सुरु भएको वा आधुनिक कथाको सूत्रपात भएको मानिन्छ । नेपाली कथाको आधुनिकतासँगै ऐतिहासिक धाराको पनि निर्माण भएको पाइन्छ, जुन इतिहासको शृङ्खलामा आबद्ध भई जीवन्त भएकोले तिनीहरूको स्वरूप, प्रकृतिलाई विभिन्न धाराहरूमा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.४.१ सामाजिक यथार्थवादी धारा

नेपाली कथाको इतिहासमा आधुनिक कालको अधिष्ठापन नै सामाजिक यथार्थवादबाट भएको हो ।^{१२} गुरुप्रसाद मैनालीको 'नासो' कथाबाट यसको थालनी भएको

^{१२} दयाराम श्रेष्ठ, *नेपाल कथा साहित्यको विकासक्रम र वर्तमान सन्दर्भ*, समकालीन साहित्य, पूर्ववत्, पृ. १६ ।

हो । कथाकारहरूले एकातिर व्यङ्ग्यद्वारा सामाजिक जीवनका त्रासद स्थितिलाई व्यक्त गरेका छन् भने अर्कोतिर समाजमा बढ्दो विकृति र खराबीहरूको रहस्य खोलिदिएका छन् । सामाजिक मूल्य र मानकको आलोचना, कुरीति र रूढिग्रस्त विचारधाराको प्रतिवाद, आदर्शवादी तथा नीतिवादी दृष्टिकोण यस धाराका प्रवृत्ति हुन् । यस धारालाई अगाडि बढाउने कथाकार र कृतिहरूमा बालकृष्ण समका **पराईघर** र **देउराली** (१९९२/९३), पुष्कर समशेर जबरका **स्वार्थत्याग** र **परिबन्द** (१९९५) आदि कथा रहेका छन् ।

४.२.४.२ मनोविज्ञानवादी धारा

नेपाली कथा परम्परामा मानवीय अन्तःस्करणको यथार्थचित्रण, मानवीय प्रवृत्तिको सूक्ष्म विश्लेषण, मानव मनका कुण्ठा र त्यसमा यौन चाहनाको प्रकटीकरण जस्ता विषयवस्तुलाई लिएर विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला देखा परेका छन् । उनको १९९२ को **चन्द्रवदन** कथा नै पहिलो मनोवैज्ञानिक कथा हो । फ्रायडवादबाट प्रभावित यस धाराका लेखकले मानव मनमा रहेका चेतन, अचेतन र अवचेतन मनको विश्लेषण गरेका छन् । यसै समयमा मनोवैज्ञानिक फाँटमै अलि भिन्नै धारबाट भवानी भिक्षु पनि देखा परेका छन् । यस धारालाई अगाडि बढाउने कथाकार र उनका कृतिहरूमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको **शत्रु**, **सिपाही** (१९९५), बालकृष्ण समको **तलतल** (१९९३), भवानी भिक्षुको **मैया साहेब** कथासङ्ग्रह (२०१७), **मानव** (१९९५), गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेको **त्यसको भाले** (१९९७), प्रेम शाहको **प्रतिक्रिया** (२०१८) आदि कृति रहेका छन् ।

४.२.४.३ प्रगतिवादी धारा

सामाजिक असमानता र कुरीतिको चित्रण गरी विद्रोहात्मकता प्रस्तुत गर्ने धारा नै प्रगतिवादी धारा हो । आर्थिक विषमता र यसबाट उत्पन्न पीडाको प्रस्तुति गर्दै समतामूलक समाज निर्माणको आग्रह गर्नु नै यस धाराको मूल उद्देश्य रहेको पाइन्छ । यस किसिमको साहित्यलाई अगाडि बढाउन सहयोग गर्ने पत्रपत्रिकाहरूमा **जनयुग** (२००९), **जनविकास** (२०१०), **जनसाहित्य** (२०११) आदि रहेको पाइन्छ । रमेश विकलको २००६ को 'गरिब' कथाबाटै प्रगतिवादी चेतनाको विकास भएको पाइन्छ । यसपछि माधव भण्डारीको **माइत** (२०१३), कृष्णप्रसाद सर्वहाराको **दुई छेस्का सलाइका** (२०१३), रमेश विकलको **बिरानो**

देशमा, नयाँ सडकको गीत (२०१९) आदि महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । २०२० को दशकपछि पनि हरिहर खनाल, ऋषिराज बराल, खगेन्द्र सङ्ग्रौला आदिले यही धारालाई अँगाल्दै कथा लेख्दै आएका छन् ।

४.२.४.४ नवयुगीन धारा (२०२०-२०३६)

वि.सं. २०२० पछि परम्परावादी कथा लेखनबाट पृथक् नयाँ भाषिक अभिव्यक्ति वा व्याकरणको खोजी गरेर कथा लेखन गर्न थालियो । स्थापित सामाजिक नैतिक मूल्यसँग विद्रोह, जीवनको व्यर्थता अनुभूति आदिले विसङ्गतिवाद, निस्सारवाद र अस्तित्ववादलाई आमन्त्रण गरेको पाइन्छ । यसैबेला तेस्रो आयाम (२०२०) बाट नवयुगको सुरुवात भएको पाइन्छ । यस समयमा **आयमेली आन्दोलन** (२०२०), **राल्फा आन्दोलन** (२०२३), **अस्वीकार जमात** (२०२५), **बुटपालिस** (२०३१) जस्ता साहित्यिक आन्दोलनले नेपाली कथाको रूपाकृति र दृष्टिकोणमा नयाँ चिन्तनको प्रयोग गराइएको देखिन्छ । यस समयका प्रमुख कथाकार र कृतिहरूमा परशु प्रधान, **फेरि आक्रमण** (२०२०), पारिजात **आदिम देश** (२०२५), ध्रुवचन्द्र गौतम **अँध्यारो द्विपमा** (२०३५) आदि रहेका छन् । यही ३० को दशकबाटै इन्द्रबहादुर राईको लीलालेखन सम्बन्धी लेखहरू पनि आएको पाइन्छ, जसले गर्दा कथा लेखनमा नयाँ प्रविधि र शैली भित्रिएको अनुभव हुन्छ ।

४.२.४.५ समसामयिक धारा (२०३७-हालसम्म)

समसामयिक विषयवस्तु समेटेर कथा लेख्ने परम्पराको थालनी २०३७ बाटै भए पनि सशक्त रूपमा समकालीन सन्दर्भहरूलाई समाहित गरेर आधुनिक नेपाली कथाको आयाम र क्षेत्रलाई अझ अगाडि बढाउने प्रक्रम सं. २०४० को दशकदेखि आएको पाइन्छ ।^{१३} यस समयमा नयाँ धाराको विकास नभई पुरानै धारामा सशक्त भई कथा लेखन गरेको पाइन्छ । सामाजिक विकृति, विसङ्गति सडक र गल्लीमा भोकले व्याकुल भएका मानिसहरूको खोक्रो पेटबाट गुन्जेको विद्रोहका गीत, असामान्य मान्छेको चरित्रको शल्यक्रिया, जीवनदेखिको वितृष्णा आदिलाई यस समयका कथाले विषयवस्तु बनाइएको छ । विभिन्न समयमा भएका

---

^{१३} दयाराम श्रेष्ठ, पूर्ववत्, पृ. ३१ ।

राजनीतिक परिवर्तनले गर्दा तत्कालीन घटना, पात्र तथा परिवेशलाई विषयवस्तु बनाई कथा लेखिएका छन् । यसरी कथा लेखन गर्ने क्रममा नेपालमा भएको १० वर्षे जनयुद्ध कालको पनि प्रभाव परेको छ । समसामयिक धाराका प्रमुख कथाकार र कृतिहरूमा **चित्र सिकारुको उन्मुक्ति निसासिन्छ** (२०३९), गोविन्द गिरीको **सुतेको समुन्द्र** (२०४०), सीता पाण्डेको **असजिला खुसीहरू** (२०४३), मोहनराज शर्माको **महाशून्य** (२०५०), महेश विक्रम शाहको **छापामारको छोरो** (२०६३), लक्ष्मणप्रसाद गौतमको सम्पादनमा आएको **समकालीन नेपाली द्वन्द्वकथा** (२०६३) आदि कृति महत्त्वपूर्ण छन् ।

समसामयिक धाराको उत्तरार्धको केही समय राष्ट्रिय वातावरण उत्साहजनक नभएकोले कथा लेखकले त्यति गति पाउन नसकेको अनुभव हुन्छ । कथा लेखनमा फुर्ती नभए पनि केन्द्रभिन्न भएको बेजोड अर्थगाम्भीर्य, नयाँ दृष्टिबिन्दु, परिवर्तित मूल्य आदिको बोधले गर्दा कथामा गतिशीलता छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

४.२.५ निष्कर्ष

नेपाली कथाले यहाँसम्म आइपुग्दा आफ्ना अनेक रूप लिई मोडहरू पार गरेको छ । कथाले आफूलाई विविधतामा जेल्लै सजीव रूपमा अगाडि बढाएको पनि सवा दुई सय वर्ष भइसकेको छ । आफ्नो मार्गमा भएका सबै व्यवधानहरूको सामना गर्दै समय सान्दर्भिक बाटो बनाउँदै अगाडि बढेको कथाको वर्तमान स्वभाव यथार्थको प्रस्तुति हो । परम्परागत मूल्य मान्यताभन्दा अलि भिन्न उत्तरआधुनिक प्रवृत्ति र उत्तर औपनिवेशिक स्वर आजका कथामा पाइन्छ । यो अहिलेका कथाको विशेषता र युगको माग पनि हो । भविष्यमा विश्वव्यापी चेतना अङ्गीकार गरी अझ सुन्दर कथा रचिने छ किनभने अहिले नेपाली कथामा नवीन प्रवृत्तिका साथ नयाँ नयाँ सम्भावनाको द्वार खोलिएको पाइन्छ ।

४.३ अपशोच कथासङ्ग्रहको अध्ययन

यस शीर्षकअन्तर्गत कथासङ्ग्रहका तत्वहरू, पृष्ठभूमि, शीर्ष, संरचना, कथावस्तु, पात्रविधान, संवाद/कथोपकथन, परिवेश, भाषाशैली, उद्देश्य आदिको आधारमा **अपशोच** कथासङ्ग्रहको अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३.१ पृष्ठभूमि

कथा गद्यमा रचना गरिने साहित्यको प्रमुख र सशक्त विधा हो । मौखिक परम्परादेखि चलिआएको लोककथाको विकसित रूप नै कथा हो । लोककथाका रूपमा संरक्षित हुँदै आधुनिक कथाको जन्म भएको मानिन्छ । कथा एउटा यस्तो विधा हो जुन छोटो हुनाले एकै बसाइँमा पढ्न सकिन्छ । पाठकमा प्रभाव जमाउनका निम्ति यो लेखिन्छ । यसरी प्रभाव जमाउन बाधा पार्ने जति सबै कुराहरू यसमा रहन दिइँदैन । यो आफैमा पूर्ण हुन्छ ।^{१४} लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका अनुसार छोटो किस्सा एउटा सानो आँखीभयाल हो, जहाँबाट एउटा सानो संसार चियाइन्छ .... थोरैमा मीठो र भरिलो हुनु छोटो किस्साको बानी हो भनी कथालाई चिनाएका छन् ।^{१५} गुरुप्रसाद मैनालीका अनुसार कुनै एउटा पात्रको जीवनको सङ्कटमय घटनालाई कलापूर्ण रीतिले लेख्नु नै कथा रचना हो भनी उल्लेख गरेका छन् ।^{१६} नेपाली शब्दकोशमा उल्लेख भए अनुसार गद्यमा लेखिएको आख्यानयुक्त प्रबन्ध काव्यको यथाशक्य छोटो रूप कथा हो ।^{१७}

यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले दिएको परिभाषा अनुसार जीवनको एक खण्ड वा अंश जसको चित्रण आदि, मध्य र अन्त्यमा सुसम्बद्ध शृङ्खला भएको स्वतन्त्र सङ्क्षिप्त र रोचक प्रस्तुति नै कथा हो ।

मुक्तलय गद्य भाषाशैली सशक्त विधाको रूपमा जनप्रिय बन्न पुगेको कथाले पाठकको मन छिट्टै छुने गरेको पाइन्छ ।

नवलपरासीको कथा साहित्यमा कथासङ्ग्रहको रूपमा प्रकाशित **अपशोच** कथासङ्ग्रह नै पहिलो कथासङ्ग्रह हो । त्यसैले पनि यसको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ । नवलपरासीको साहित्यिक उर्वरभूमिमा कथारूपी पहिलो फूल रामहरि अधिकारीले नै फुलाएका हुन् । उनका साहित्यिक कृतिहरूमध्येकै पहिलो कृति नै **अपशोच** कथासङ्ग्रह हो । उनको कथासङ्ग्रह **अपशोच**लाई कृति विश्लेषणको पक्षबाट केलाउँदा प्रस्तुत कृतिको विभिन्न तत्वगत दृष्टिले अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

^{१४} राजेन्द्र सुवेदी (सम्पा.), स्नातकोत्तर नेपाली कथा, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५१, पृ. १२ ।

^{१५} लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, *छोटो किस्सा, शारदा*, नववर्षाङ्क, १९९९ वैशाख, पृ. १२० ।

^{१६} गुरुप्रसाद मैनाली, *आधुनिक कथा साहित्य, शारदा*, वर्ष ६, अङ्क १, १९९७ वैशाख, पृ. १९ ।

^{१७} बालकृष्ण पोखरेल (नि.), *नेपाली वृहत् शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५०, पृ. १९१ ।

४.३.२ शीर्षक

शीर्षक कथाको प्रमुख आकर्षक र आधारभूत तत्व हो । त्यसैले कथाको शीर्षक सार्थक र औचित्यपूर्ण हुनु समुचित मानिन्छ । शीर्षक र वर्ण्य विषयका बीचमा अन्तर्सङ्गति मिल्नुपर्ने हुन्छ । **अपशोच** कथासङ्ग्रहको शीर्षक पनि त्यो शीर्षकभित्र रहेका अन्य कथाहरूको भावसँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । शीर्षकले सामाजिक विषयवस्तुलाई समेटेको छ । कुनै कार्य गर्दा असफल भएको वा सोचे जस्तो नभएको अर्थमा कथासङ्ग्रहको शीर्षक राखिएको छ । यो सङ्ग्रहभित्रको एउटा कथा पनि हो । यसै आधारमा कथासङ्ग्रहको नामकरण गरिएको छ । यस सङ्ग्रहभित्रका फुटकर कथाहरूमा *मेरो क्याम्पस जीवन, पुरानो साथी, त्रिवेणी, पुत्रशोक, अपशोच, मेरी स्वास्नी, नेतृत्व परिवर्तन* रहेका छन् ।

यसरी ७ वटा फुटकर कथा समाविष्ट गरिएको यस सङ्ग्रहभित्र अधिकांश कथाहरू विवेच्य सङ्ग्रहको शीर्षकबाट प्रभावित देखिन्छन् । यस कृतिमा समाजमा घटेका वा घट्न सक्ने घटना र कथाकारको आफ्नो जीवन अनुभूतिका विविध पक्षहरूलाई समेट्न कोसिस गरिएको पाइन्छ । समग्रमा हेर्दा कथासङ्ग्रहको शीर्षक विवेच्य कथाहरूको भाव पक्षसँग मिल्न गएकोले शीर्षक सार्थक भएको पाइन्छ ।

४.३.३ संरचना

विभिन्न अंश वा अवयवहरू मिलेर बनेको वस्तुको सिङ्गो बनोट वा रचनालाई नै संरचना भनिन्छ । कथाकारले आफ्नो विचार, धारणा वा अनुभूतिलाई कथाहरूमा समेटेको हुन्छ । केही नभए कुनै वस्तु, घटना वा विचारधाराप्रति उसले आफ्नो प्रतिक्रिया कथाहरूमा जनाएको हुन्छ ।^{१८} यसरी कथाको बाहिरी र भित्री दुवै बनोटलाई संरचनाले समेटेको हुन्छ । कथाकार रामहरि अधिकारीको **अपशोच** कथासङ्ग्रहलाई संरचनाका दृष्टिले यसको आकार-प्रकार भित्री बनोट र बाहिरी बनोटलाई केलाउनुपर्ने हुन्छ । बाहिरी बनोटका दृष्टिले यो भट्ट हेर्दा सादा आवरण, ६० पृष्ठ भएको सानो आकारको पुस्तक हो । यसमा शुभकामना तथा मन्तव्यमा जम्मा ३ पृष्ठ खर्च भएको छ भने १ देखि ६० पृष्ठसम्म कथा समाविष्ट गरिएको छ । यसरी आवरणसहित ७० पृष्ठमा यस कृतिको कलेवर तयार भएको छ । यसको अग्र आवरणमा कथाहरूको सङ्ग्रह **अपशोच** लेखिएको छ भने लेखकको नाम पनि अग्र

^{१८} दयाराम श्रेष्ठ, **नेपाली कथा** (भाग-४), ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६०, पृ. ९ ।

आवरणमा नै लेखिएको छ । पछाडिको आवरण पृष्ठमा माथि बागमती इन्जिनियरिङ्गको विज्ञापन छ भने तल लेखकको परिचय राखिएको छ । कथाकारको आफ्नै श्रीमती सीता अधिकारीको सहयोगमा २०५१ मा प्रकाशित यो कृतिको पृ. 'क' मा *मेरो भनाइ* शीर्षकमा लेखकको भनाइलाई राखिएको छ भने पृ. 'ग' मा दाउन्ने माध्यमिक विद्यालयका तर्फबाट *शुभकामनाका दुई शब्द* शीर्षकमा शुभकामना लेख छापिएको छ ।

आन्तरिक रूपले हेर्दा यस सङ्ग्रहमा विविध विषयवस्तुहरू समेटिएका ७ वटा शीर्षकका कथाहरू समाविष्ट छन् । पुस्तकका अधिकांश कथामा समसामयिक सामाजिक, राजनैतिक, धार्मिक विसङ्गतिलाई सरल र संवेद्य ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । यस सङ्ग्रहमा ४ पेजदेखि १८ पेजसम्म फैलिएका कथाहरू रहेको पाइन्छ । विवेच्य सङ्ग्रहभित्रको *मेरो क्याम्पस जीवन* सबभन्दा छोटो कथा हो भने *अपशोच* सबभन्दा लामो कथा हो । यो कथासङ्ग्रहको शीर्षक कथा पनि हो । कथाहरूमा प्रयुक्त भाषा, प्रश्नवाक्य, उखान टुक्का, प्रतीकको प्रयोगले कथासङ्ग्रहको आन्तरिक पक्षलाई पनि सबल बनाएको पाइन्छ ।

४.३.४ कथावस्तु

कथावस्तु नै कथाको वृहत्तम तत्व, घटक वा अवयव हो । यसले कथाका संरचनाको सबैभन्दा स्थूल र सबल तत्वको बोध गराउँछ । कथामा यस तत्वको व्यक्ति सर्वत्र हुने भएकाले अन्य तत्व वा घटकहरूलाई समेत यसले गहिरो रूपमा प्रभाव पारेको हुन्छ । वास्तवमा कथावस्तु भन्नु नै स्वयं कथाकारको विचार, धारणा वा अनुभूतिको मूर्त अभिव्यक्ति वा प्रस्तुति हो ।^{१९} कथावस्तुलाई सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा केही आवश्यक घटनाहरूको शृङ्खलात्मक र कलात्मक गठन र गुम्फन नै कथावस्तु हो भन्न सकिन्छ ।^{२०}

कथाकार रामहरि अधिकारीको कथासङ्ग्रह *अपशोच*मा समाविष्ट कथाहरूमा मानव जीवनका विभिन्न मोडमा गरेका अनुभव, अनुभूति, समसामयिक, राजनीतिक परिवेश, धर्म-संस्कृति, सामाजिक विसङ्गति आदिलाई नै मूलतः कथाको विषयवस्तु बनाएर कथालाई रोचक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । स्थानीय तथा समसामयिक घटनाहरू, उत्पन्न समस्याहरूलाई कथ्यमा समावेश गरी सुधारको अपेक्षा गर्नु नै रामहरि अधिकारीको मौलिक विशेषता मान्न सकिन्छ । विविध विषयवस्तु समेटेर तयार गरिएको यस सङ्ग्रहमा कतिपय

^{१९} दयाराम श्रेष्ठ, *नेपाली कथा* (भाग-४), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६०, पृ. ९ ।

^{२०} हिमांशु थापा, *साहित्य परिचय*, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४२, पृ. १५५ ।

कथाको पृष्ठभूमि आफ्नै नितान्त वैयक्तिक जीवन भोगाइको क्रममा भएको अनुभव, अनुभूति र भावनाको उपजका रूपमा लिन सकिन्छ । सङ्क्षिप्तमा भन्नुपर्दा सङ्ग्रहभित्रका कथाहरू गरिबी, पीडा, रूढिवादी प्रवृत्ति, राजनैतिक अस्थिरता, नारीवेदना, धनी र गरिब बिचको आर्थिक असमानता आदि विविध विषयवस्तु समेटेर उनले यो सङ्ग्रहलाई पूर्णता दिएका छन् ।

४.३.५ पात्र विधान

कथामा कुनै प्रकारको भूमिका खेल्ने सहभागी चरित्र नै पात्र हो । यिनको अन्तर्बाह्य विशेषतालाई देखाउनु चरित्रचित्रण हो । चरित्रले कथालाई ऊर्जा दिई गतिशीलता प्रदान गर्दछ । कथामा पाइने ती व्यक्तिलाई चरित्र वा पात्र भनिन्छ, जो नैतिकता र अभिवृत्तीय गुणहरूले युक्त हुन्छन् । यस कथासङ्ग्रहमा जम्मा ७ वटा कथाहरू रहेका छन् । कथाकार रामहरि अधिकारीले यस कथासङ्ग्रहमा ग्रामीण परिवेशका पात्रहरूको बढी प्रयोग गरेका छन् ।

विवेच्य कृतिमा प्रयुक्त पात्रहरूको व्यवस्थालाई विश्लेषण गर्दा प्रत्येक कथाका पात्रहरूको चर्चा गर्नुपर्ने भएकोले अलग-अलग देखाउन सकिन्छ ।

४.३.५.१ मेरो क्याम्पस जीवन

मेरो क्याम्पस जीवन अपशोच कथासङ्ग्रहभित्रको पहिलो कथा हो । यस कथाको 'म' पात्रका माध्यमबाट कथाकारले आफ्नो क्याम्पस जीवनमा अनुभव गरेका अनुभूति र भोगेका यथार्थहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । यस कथामा 'म' प्रमुख पात्रका रूपमा आएको छ । ऊ गाउँबाट क्याम्पस पढ्नका लागि सहरको एउटा क्याम्पसमा भर्ना भई पढाइलाई अगाडि बढाइरहेको एक पात्र हो । क्याम्पसको वातावरण र सङ्गतले उसलाई आफ्नो वास्तविकता बिर्सिएर केटीप्रति आकर्षित बनाउँछ । पछि आफू विवाहित तथा बाबु समेत भएको यथार्थ सम्झेपछि मनलाई नियन्त्रण गरेको छ । यसरी यो कथाको प्रमुख पात्र 'म' गाउँमा विवाह गरेर श्रीमती र छोेरालाई छोडी सहरमा पढ्न जाने युवाहरूको प्रतिनिधि पात्र हो । आफ्नो परिवार घरमा छोडेर गएका कतिपय युवाहरू गलत सङ्गतमा फँसेर परिवार बिर्सेर बसेका छन् तर यस कथाको 'म' पात्र सचेत युवा चरित्र हो । ऊ स्वभावमा गतिशील, प्रवृत्तिमा अनुकूल, मञ्चीय मध्यम वर्गीय पात्र हो । यस कथामा युवती पनि पात्रका रूपमा आएकी छ तर उसको सक्रिय भूमिका भने छैन । उसैलाई देखेर 'म' पात्रमा यौन भावनाहरू उत्पन्न

भएका छन् भने अन्त्यमा उसैको विवाहित रूप देखेर आफ्नो यथार्थबोध पनि भएको छ । त्यसै गरी क्याम्पसका प्राध्यापक, गुरुआमा, विद्यार्थीहरू, 'म' पात्रकी श्रीमती र छोरा पनि कथामा गौण पात्रका रूपमा आएका छन् ।

४.३.५.२ पुरानो साथी

तारकानाथले आफ्नो छोरालाई राम्रो शिक्षा दिने र जागिर खोज्ने सिलसिलामा आफ्नो पुरानो साथी बलवीर समक्ष सहयोग माग्न जान्छन् । बलवीरले उनीहरूलाई सहयोग नगरेको मात्र होइन घरबाटै निकालेको विषय नै यस कथाको कथानक हो । यस कथामा तारकानाथ, उसको छोरो टोकनाथ, बलवीर, प्रेमनाथ उसकी श्रीमती तारकानाथको श्रीमती र छोरा छोरी पात्रका रूपमा आएका छन् ।

४.३.५.२.१ तारकानाथ

यस कथाको प्रमुख पात्र तारकानाथ हुन् । उनले जीवनमा धेरै दुःख, कष्ट र सङ्घर्ष गरेका छन् । आफ्नो छोरालाई राम्रो शिक्षा र जागिर दिलाउनका लागि पुरानो साथी बलवीरलाई भेट्न जान्छन् । बलवीरले असहयोग गरेपछि पुनः गाउँमा फर्की विस्तारै शिक्षक बनाउन सफल भएका छन् । उनी स्वभावका आधारमा गतिशील, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल, आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हुन् ।

४.३.५.२.२ बलवीर

मानवीय भावना र साथीको आत्मीय नाता नबुझ्ने भ्रष्ट र असहयोगी पात्रका रूपमा बलवीर यस कथामा आएको छ । उसले आफ्नो पुरानो साथीलाई असहयोग मात्र गरेन तिरस्कार र अपहेलना गरी रातको समयमा घरबाट निकालेको छ । स्वभावका आधारमा गतिशील, प्रवृत्तिका आधारमा प्रतिकूल, आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्रका भूमिकामा बलवीर रहेको पाइन्छ ।

४.३.५.३ त्रिवेणी

त्रिवेणी कथा हाम्रो देशका तीर्थस्थलहरूको वस्तुस्थिति चित्रण गरिएको प्रतिनिधि कथा हो । यस कथामा त्रिवेणी धाम तीर्थस्थलको चर्चा गरिएको छ । यस कथामा प्रमुख

पात्र हिमलाल हुन् भने सहायक पात्र धनलाल भएको पाइन्छ । अन्य पात्रहरूमा हिमलालकी श्रीमती, बुहारी, नाति, कान्छो छोरा, वैद्य, डाक्टर, साँहिला गुरुङ् र उसकी छोरी पनि रहेका छन् ।

४.३.५.३.१ हिमलाल

हिमलाल *त्रिवेणी* कथाको प्रमुख पात्र हो । ऊ मेहनती किसान हो । दान धर्ममा विश्वास नराख्ने हिमलाल जीवनको उत्तरार्द्ध समयमा स्वर्ग जाने बाटो बनाउने निहुँमा त्रिवेणी धाम जाने इच्छा राखेको छ । छोराको साथमा लागेर त्रिवेणी धाम पुगेको हिमलालले त्यहाँको विसङ्गत दृश्य देखे भोगेपछि त्यो स्वर्ग नभएर नर्क भएको कुरा व्यक्त गर्दछ । स्वभावका दृष्टिले गतिशील तथा प्रवृत्तिका दृष्टिमा अनुकूल पात्रका रूपमा हिमलालको भूमिका यस कथामा पाइन्छ । ऊ निम्न मध्यम वर्गीय परिवारको मेहनती किसान हो ।

४.३.५.४ पुत्रशोक

हाम्रो समाजमा पुरुषवादी प्रवृत्ति, जमिनदारी सोच र नारी शोषण तथा भोगविलासको चरित्र भएका अभै कतिपय पुरुषहरू छन् । यस्तै धोकेबाज चरित्र भएका पुरुषहरूले गर्दा कति नारीको जीवन पीडित भएको छ । यस कथाले पनि यस्तै किसिमको विषयवस्तु अँगालेको छ । यस कथामा भलक प्रमुख पात्रका रूपमा आएको छ भने सहायक पात्रमा कल्पना र खुमकुमारी रहेका छन् । अन्य पात्रहरूमा कल्पनाका बाबु, आमा, फूपु, सासु ससुरा, छोरो सन्तोष, डाँडारे कान्छा, युवक आदि रहेका छन् ।

४.३.५.४.१ भलक

पुत्रशोक कथाको प्रमुख पात्र भलक हो । ऊ जमिनदारको छोरो हुनुका साथै सबैलाई असल शिक्षा दिने शिक्षक पनि हो । शिक्षक जस्तो सम्मानित पेसामा लागेको भए पनि उसले विवाह गरेको ३ महिना नबित्दै आफ्नै छात्रा खुमकुमारीसँग पुनः विवाह गरेको छ । सोभी र सरल कल्पनालाई धोका दिएर नारी शोषण गर्ने खराब चरित्र देखाएको छ । भलक स्वभावमा स्थिर चरित्र भएकोले समयानुकूल परिवर्तन हुन सकेको छैन, जसले गर्दा ऊ प्रतिकूल प्रवृत्तिको पात्र बन्न पुगेको छ । ऊ आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो ।

वर्गीय आधारमा मध्यम वर्गीय भए पनि उसका बाबु बाजेको उच्च कुलीन र जमिन्दारी सोच विद्यमानै रहेको पाइन्छ ।

४.३.५.४.२ कल्पना

कल्पना यस कथाकी सहायक पात्र हो । विवाह गरेको ३ महिनामै पतिबाट धोका पाएकी एक पीडित नारी कल्पना छोरालाई लिएर एकलै बसेकी छ । बाहिरी व्यक्तिका कुरामा नलागी आदर्श पत्नीके रूपमा दुःख गरेर जीवन निर्वाह गरेकी कल्पना छोरोको मृत्युले गर्दा अर्धपागल जस्तै बनेकी छ । अन्त्यमा आफ्नै पतिको काखमा प्राण त्याग्ने चाहना राखेकी ऊ स्वभावमा स्थिर पात्र हो । प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल चरित्र भएकी कल्पना मञ्चीय पात्र हो । पतिले जति दुःख र धोका दिए पनि उसकै सत्मा बसेर उसकै काखमा प्राण त्याग गर्ने आदर्श पत्नीको भूमिकामा कल्पना आएकी छ ।

४.३.५.५ अपशोच

अपशोच यस कथासङ्ग्रहको शीर्षक तथा यस सङ्ग्रहभित्रको प्रतिनिधि कथा पनि हो । यस कथामा वि.सं. २०४६ को आन्दोलन र यसपछिको नेपालको सामाजिक तथा राजनैतिक अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । देशमा भएको अस्थिर राजनैतिक अवस्थाले गर्दा पढ्न छोडेर भारतमा धेरै समय बिताई आफ्नो देशमै केही गर्ने चाहना राख्दै नेपाल फर्केका युवाहरूको कथा नै यस कथाको विषयवस्तु बनेको छ । यस कथाको प्रमुख पात्र मनलाल हो । त्यसै गरी सहायक पात्रका रूपमा हरिप्रसाद आएको छ । त्यसै गरी अन्य पात्रहरूमा मनलालका बाबु, आमा, बहिनी, धनप्रसाद, कुकुमेन, हरिप्रसादकी श्रीमती, छोराछोरी, भुन्टी, ठूलीकान्छी, खेमे, पुलिस र भ्रष्ट मन्त्री पनि पात्रका रूपमा आएका छन् ।

४.३.५.५.१ मनलाल

यस कथाको प्रमुख पात्र मनलाल हो । ऊ नेपालमा भएको अस्थिर राजनैतिक अवस्थाका कारण पढाइ छोडेर भारतमा पुगेको छ । त्यहाँ विविध दुःख, कष्ट पाएपछि मात्र जागिर पाएको छ । धेरै समय भारतमा बिताएपछि नेपालमै गएर केही काम गर्ने सोच राखी ऊ देशमा फर्कन्छ । पछि हरिप्रसाद पनि नेपाल फर्कन्छ । दुवै मिली पोखरामा होटल खोल्न

भनी मन्त्रालयमा दर्ता गर्न पुगेका बेला मन्त्रीले घुस खान खोज्छ । मन्त्रीले बोलाएको समयमा पुनः जाने भन्दै मन्त्रालय बाहिर आएको बेला सरकार विरोधी आन्दोलन भइरहेको हुन्छ । त्यही आन्दोलको हुलमुलमा परी उनीहरू दुवै समातिन्छन् र जेलमा पर्छन् । यसरी आफ्नै देशमा काम गर्ने सपना बोकी गाउँ फर्केका युवाहरू देशको अस्थिर राजनीति, मन्त्रीको भ्रष्टाचारी चरित्र र भोलिवादी प्रवृत्तिका कारण बन्दी हुन विवश भएका छन् । यस्ता लाखौं युवाहरूको प्रतिनिधि पात्र मनलाल हो । गतिशील स्वभाव भएको मनलाल यस कथामा अनुकूल प्रवृत्तिको चरित्र हो । निम्न वर्गीय परिवारमा हुर्केको ऊ शिक्षित र देशको भलो चाहने असल चरित्र पनि हो ।

४.३.५.६ मेरी स्वास्नी

एउटा सानो र सुन्दर परिवारमा तेस्रो व्यक्तिको आगमन तथा आफूमा भएको वस्तुमा सन्तोष गर्न नसक्दा परिवारमै भताभुङ्ग भएको यथार्थलाई यस कथाले देखाएको छ । यस कथामा प्रमुख पात्र सन्ते हो भने सहायक पात्रका रूपमा मीना र ठेकेदार भीमबहादुर हुन् । यसै गरी सन्तेका छोरा छोरी, धनवीर र गाउँलेहरू पनि पात्रका रूपमा आएका छन् ।

४.३.५.६.१ सन्ते

मेरी स्वास्नी कथाको प्रमुख पात्र, सन्ते मेहनती र ज्यालादारी गरी परिवार पालेको जिम्मेवार पति र पिता पनि हो । सोभो र आफ्नो परिवारलाई ज्यादै माया गर्ने सन्ते ठेकेदारले आफ्नी श्रीमतीलाई आँखा लाएको शङ्काले धेरै रिसाएको छ । एक दिन खुकुरी बाहिर राखेर काममा जान्छ । दिउँसो घर फर्कदा आफ्नी श्रीमती र ठेकेदार ढोका लगाएर भित्र बसेको फेला पारी ठेकेदारलाई खुकुरीले हानेर मार्दछ । रिसलाई दबाउन नसक्दा ऊ जेलमा परेको छ । आफ्नो परिवारलाई बेलामै सचेत बनाउन नसक्दा र रिसलाई थाम्न नसक्दा उसको परिवार नै भताभुङ्ग भएको छ । सन्ते सोभो भए पनि समय अनुसार आफूलाई परिवर्तन तथा परिवारलाई बसमा राख्न नसक्दा स्थिर स्वभावको देखिएको छ । समस्याको समाधान गर्न गलत बाटो अपनाएकोले अन्त्यमा उसको प्रतिकूल चरित्र देखिएको छ ।

४.३.५.६.२ मीना

यस कथाकी सहायक पात्र तथा सन्तेकी श्रीमती मीना हो । ऊ पैसामा लोभिएकाले आफ्नो सतीत्व समेत गुमाएर आफ्नो परिवार नै लथालिङ्ग बनाएकी छ । आफूसँग जे छ त्यसैमा सन्तोष गर्ने बानी नहुँदा 'लोभले लाभ लाभले विलाप' भने भैँ भएको छ । उसैका कारणले एउटा सानो र सुन्दर परिवारको भविष्य बर्बाद भएको छ ।

४.३.५.६.३ भीमबहादुर

यस कथाको सहायक चरित्र भीमबहादुर हो । ऊ पुल बनाउने ठेकेदार हो । मीनाको सौन्दर्यप्रति आँखा लगाएको भीमबहादुरले पैसाको लोभ देखाएर उसको सतीत्व लुटेको छ । यसरी अर्काकी श्रीमतीसँग अनैतिक सम्बन्ध राख्दा आफू त समाप्त भएको छ नै सन्तेले परिवारको भविष्य समेत बर्बाद बनाइदिएको छ । भीमबहादुर खराब चरित्रका कारण यस कथामा प्रतिकूल प्रवृत्ति भएको पात्रका रूपमा आएको छ । स्थिर र यौन पिपासु चरित्र भएको भीमबहादुर मञ्चीय मध्यम वर्गीय रूढ पात्र हो ।

४.३.५.७ नेतृत्व परिवर्तन

यस कथामा जनताको भलो गर्नेलाई नेतृत्व दिने र कुभलो गर्नेलाई सजाय दिने जनअदालत सधैं सक्रिय भए मात्र देशको विकास तथा परिवर्तन हुने कुरा उठाइएको छ । यस कथामा खराब प्रतिनिधिलाई सजाय दिँदै दूरदर्शी विचार भएको व्यक्ति रामबहादुरलाई नेतृत्व प्रदान गरिएको छ । यस कथामा धर्मराज प्रमुख पात्र हुन् भने धुवराज र रामबहादुर सहायक पात्रका रूपमा आएका हुन् । त्यसै गरी अन्य पात्रहरूमा प्रतिनिधि चुन्न र खराब प्रतिनिधिलाई सजाय दिने क्रममा गाउँलेहरू गौण पात्रका रूपमा आएका छन् ।

४.३.५.७.१ धर्मराज

धर्मराज गाउँ प्रतिनिधि धुवराजका भाइ भद्र, सज्जन र जनताको भलो चाहने यस कथाका प्रमुख पात्र हुन् । उनले भ्रष्ट काम गरी गाउँ विगाने आफ्नै दाइ धुवराजलाई गाउँलेहरूको सहयोगमा गाउँ प्रतिनिधिबाट हटाई नयाँ प्रतिनिधि रामबहादुरलाई चुनेका छन् । यसरी आफन्तवादबाट पर रहेर देश र जनताको भलो चाहने स्वच्छ छवि भएका धर्मराज गतिशील र अनुकूल चरित्र हुन् । आसन्नताको आधारमा मञ्चीय मध्यम वर्गीय र

स्रष्टाका मौलिक पात्र पनि हुन् । उनको जस्तो सोच र गाउँमा जन अदालत सक्रिय रहेमा कुनै पनि नेताले जनतालाई ठग्ने, कुभलो गर्ने थिएनन् ।

४.३.५.७.२ धुवराज

धुवराज यस कथाको सहायक पात्र हो । ऊ गाउँको प्रतिनिधि भए पनि आफ्नै स्वार्थमा लागेको छ । गाउँलेहरूका बीचमा गलत निर्णय गरी भगडा गराउने, पैसाका बलमा गलत काम गर्ने र जनतालाई कुनै अवसर नदिने अदूरदर्शी चरित्र धुवराजको छ । यो सब गाउँलेहरूले सहन सकेका छैनन् । अन्त्यमा उसको आफ्नै भाइको नेतृत्वमा गाउँ सभा बसी धुवराजलाई प्रतिनिधिबाट हटाई कालो मोसो र जुत्ताको माला लगाई गाउँ घुमाउँदै सजाय दिएका छन् । यस कथामा प्रतिकूल प्रवृत्ति भएको धुवराज स्थिर स्वभावले गर्दा प्रतिनिधिबाट हटेको छ । यस कथामा ऊ बद्ध तथा मञ्चीय चरित्र हो । समय अनुकूल परिवर्तन हुन नसक्ने र आफ्नै स्वार्थमा लागि देश र जनता विर्सने नेताहरूको प्रतिनिधि चरित्र धुवराज हो । यस कथामा खराब व्यक्तिले सजाय र असल व्यक्तिले अवसर पाएकोले कथा सफल छ ।

यस कथासङ्ग्रहमा धेरै मात्रामा पुरुष पात्रकै प्रयोग भएको पाइन्छ । कथामा विषयवस्तु अनुसारकै पुरुष तथा नारी पात्रको प्रयोग भएको छ । कथाहरूमा सामाजिक तथा राजनैतिक विकृति, विसङ्गति, व्यक्तिगत तथा पारिवारिक समस्यालाई स्थान दिइएको छ । त्यसै अनुसारका विभिन्न चरित्र भएका पात्रहरूको उपस्थितिले कथाहरू उत्कृष्ट र रोचक बनेका छन् ।

४.३.६ संवाद/कथोपकथन

पात्रहरूका बीचमा हुने पारस्परिक कुराकानी वा वार्तालापलाई नै संवाद भनिन्छ । संवाद अनिवार्य नभए पनि यसको प्रयोगले कथामा रोचकता, कलात्मकता र आकर्षण थपिने हुनाले आधुनिक कथामा यसको आवश्यकता रहेको महसुस गरिन्छ ।

यस कथासङ्ग्रहभित्रका कथामा विषय र पात्रअनुसारको संवादको प्रयोग नभए पनि संवादात्मकता भेटिन्छ ।

कथामा प्रयुक्त संवादको उल्लेख यसरी गर्न सकिन्छ-

क) सामान्य संवाद : 'दाइ नमस्कार'
'नमस्कार भाइ !'
'दाइ आरामै आउनु भो ?'
'आरामसँग आइपुगौं ।'
(अपशोच, पृ. ४६)

ख) तार्किक संवाद

धुवराज बम्केर कराउन थाल्यो,
“मैले गाउँलेको लागि के गरेको छैन ? सब जनाका घरमा पानीको धारो ल्याइदिएको छु । हिले बाटो ... मेरो धन दौलत देखेर आहिस जागेको कुरा हो ।”
धर्मराज एक्कासी जर्केर,
“सरकारले दिएको बजेटको आधाभाग ल्याम्म खाएर गरेका काम हुन् । हामीसँग बलिया प्रमाणहरू छन् ।” (नेतृत्व परिवर्तन, पृ. ५८)

ग) संवेदनात्मक संवाद

'तिम्रो मनलाल कहाँ छ ?'
उनकी आमाले जवाफ दिन्छिन्, “केही थाहा छैन कहाँ छ । पढ्न भनेर घरबाट हिँडेको भन्डै दुई वर्ष भैसक्यो न कुनै खबर न चिठीचपेटा केही सुइँको पाए मर्दिनु जैरी” आँखाभरि आँसु गरेर जताततै अशान्तिको राँको बलेको छ ।
(अपशोच, पृ. ३८)

४.३.७ परिवेश

कुनै पनि कथावस्तुमा वर्णित घटना तथा शृङ्खलाको भौतिक, मानसिक र कालजन्य धरातल नै परिवेश हो । कथालाई त्यसमा वर्णित परिवेशले अभै रोचक तथा सुन्दर बनाउन सहयोग गर्दछ । प्रस्तुत कथासङ्ग्रहमा भौतिक कालिक र मानसिक तीनै प्रकारका परिवेश संयोजन भएको पाइन्छ । यस कथासङ्ग्रहका केही परिवेशजन्य पङ्क्तिहरू निम्नानुसार रहेका छन्-

मेरो क्याम्पस जीवन कथामा म पात्र क्याम्पस पढ्न जानु, विद्यार्थीहरूले उच्छृङ्खल व्यवहार देखाउनु म पात्रलाई पनि क्याम्पसको हावाले छुनु । 'म' पात्र एउटी सुन्दरीप्रति

आकर्षित हुनु, मनमा अनेकथरी यौन भावना उत्पन्न हुनु, आफ्नो वास्तविकता सम्भरेर भ्रसङ्ग हुनु आदि घटनाक्रमको वर्णन गरिएको छ । यस क्रममा क्याम्पस जीवनको भौतिक कालिक र मानसिक तीनैवटा परिवेशको चित्रण गरेको पाइन्छ ।

यसै गरी **अपशोच** कथामा ४६ सालको आन्दोलनलाई विशेष प्राथमिकता दिइएको छ । यसमा मनलाल क्याम्पस पढ्न नसकी सरकारी दमनका लागि भारत पलायन हुन्छ । पछि प्रजातन्त्र आउँछ र मनलाल पनि देशमै केही गर्ने आशा बोकेर नेपाल फर्कन्छ । विदेशमा भएका अरू नेपाली पनि घर फर्कन्छन् । नेपालमा प्रजातन्त्र प्राप्तपछि पनि राजनीतिक अस्थिरताका कारण काम गर्ने वातावरण बनेको हुँदैन । उद्योग दर्ता गर्न गएका जेल पर्छन् ।

यसरी विविध घटनाहरूका माध्यमबाट यस कथामा पनि भौतिक, कालिक र मानसिक परिवेशको उद्घाटन भएको पाइन्छ । यसमा नेपालको ग्रामीणदेखि भारतको विकसित सहर बम्बैसम्मको परिवेश समेटिएको पाइन्छ ।

४.३.८ भाषाशैली

विचार अभिव्यक्तिको माध्यम नै भाषा हो । भाषालाई अभिव्यक्त गर्ने तरिका वा ढङ्ग नै शैली हो । भाषिक प्रयोग र शैलीबाटै लेखकको क्षमता कृतिको स्तरीयता, निजत्व र दक्षतालाई प्रदर्शित हुन्छ । भाषाशैलीलाई कथाको अनिवार्य मुख्य आकर्षक तत्त्वका रूपमा लिने गरिन्छ ।

अपशोच कथासङ्ग्रहमा प्रयोग भएको भाषा सरल, संवेद्य र स्वाभाविक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने *अपशोच* कथामा भने कहीं कहीं हिन्दी भाषाको पनि प्रयोग पाइन्छ । भाषाको स्तर उच्च कोटिको नभए पनि उखान टुक्काहरूको प्रयोगले रोचकता थपेको पाइन्छ ।

भाषाशैलीका केही दृष्टान्तहरू-

क) बोलीचालीको भाषा र प्रश्न वाक्य -

‘छोरी राम्ररी पाल्छ केरे ! सम्पत्ति नै छैन भने खानदानले मात्र हुन्छ के ?’

(पुत्रशोक, पृ. २१)

ख) पत्रात्मक शैली -

‘पूज्य पिता-माता, कुशल कामना ।’

धेरै कष्ट उठाएर क्याम्पस आएको हजुरको छोरो मनलाल अति अभागी रहेछ । तपाईंहरूको खुन पसिनाको मूल्य चुकाउन आएको छोरा हाल क्याम्पसमा छैन । तत्कालीन व्यवस्था विरोधी सङ्घर्षमा तितरबितर हुँदा गोरखपुर पुगेछु ..... हातमा सिप, शरीरमा स्फूर्ती, शिरमा बुद्धि, आत्मामा ज्ञान लिएर कहिल्यै विदेश नफर्कने गरी नेपाल आमाको मुहुडा उज्ज्वल पार्ने दृढसङ्कल्प लिएर फर्कने छु ।

उही हजुरको दुःखी छोरा

मनलाल

(अपशोच, पृ. ३८)

यस सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कथामा प्रश्नवाचक चिह्न, उद्धरण चिह्नका साथै तद्भव, आगन्तुक शब्दको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा भएको छ भने विभिन्न उखान-टुक्काको उचित प्रयोगले कथाहरू उत्कृष्टतातिर लम्केको पाइन्छ ।

४.३.९ उद्देश्य

उद्देश्य भन्नाले कृतिकारले कृति मार्फत दिन खोजेको सन्देश, विचार वा चिन्तन भन्ने बुझिन्छ । विवेच्य **अपशोच** कथासङ्ग्रहमा कथाहरूले मानव जीवनका विविध पक्ष, समाजका प्रवृत्ति भएका व्यक्ति, राष्ट्रमा विद्यमान विसङ्गत राजनीतिक अवस्था र विदेशमा बस्ने नेपालीहरूको मनमा भएको राष्ट्रप्रेम जस्ता पक्षहरूको उद्घाटन गरेको पाइन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा विविध क्षेत्रमा भएका विकृति-विसङ्गति हटाउन मानव मात्रमा भएका यावत् गलत प्रवृत्तिहरूको निराकरण गर्दै जानुपर्ने, नयाँ सोचका साथ अगाडि बढेमा मात्र समाज र देशको विकास हुन सक्ने सन्देश दिनु नै यस सङ्ग्रहको उद्देश्य रहेको पाइन्छ । उद्देश्यलाई परिपुष्ट पार्ने कथाका अंशहरू यी रहेका छन् -

“जन अदालत भनेको यही हो । अपराधीलाई कस्तो सजाय दिनुपर्छ, त्यो कानून जनतासँगै छ । जनता अजेय छ । कोही पनि फटाहा जालीले बुभोस्, जनता लाटो छैन । नारा गुञ्जायमान थियो । यसरी गाउँ डुलाएर ल्याए ... चौतारीमा जम्मा भए । धुवराजलाई आफ्नो पदबाट राजीनामा दिनुपर्ने घोषणा गरे । उसले राजीनामा दियो । त्यही अर्को व्यक्ति चुन्ने निर्णयमा धर्मराज उठेर प्रस्ताव ल्यायो । आजका मितिदेखि हाम्रो गाउँको प्रतिनिधि रामबहादुर सर्वसम्मतबाट प्रस्ताव पास भयो ।”

(नेतृत्व परिवर्तन, पृ. ५९)

४.३.१० निष्कर्ष

नवलपरासीको पहिलो कथासङ्ग्रहका रूपमा २०५१ मा प्रकाशित **अपशोच** कथासङ्ग्रह रामहरि अधिकारीको पहिलो कृति पनि हो । यस सङ्ग्रहमा ७ वटा कथाहरू समावेश गरिएका छन् । विवेच्य कथासङ्ग्रहले नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण गरेको पाइन्छ । उनले तत्कालीन युगका अनुभूति र पीडाहरूलाई आफ्ना कथामा प्रस्तुत गरेका छन् । नेपाली समाजमा विद्यमान सांस्कृतिक तथा सामाजिक मूल्य-मान्यताभिन्न रहेर व्यक्तिको जीवन सफल बन्न नसक्ने स्थितिको चित्रण गर्दै यी मूल्य-मान्यता समयसँगै परिवर्तन हुनुपर्नेतिर कथाकारले चासो देखाएका छन् । सङ्ग्रहभित्रका कथाहरूमा नेपाली समाजको ग्रामीण तथा शहरिया दुवै परिवेशको राम्रो चित्रण पाउन सकिन्छ । नेपाल मात्र नभएर भारतीय वातावरणलाई पनि यस सङ्ग्रहका कथाले समेट्न खोजेको पाइन्छ । कथाकार शहरिया परिवेशको चित्रणमा भन्दा ग्रामीण जनजीवनको चित्रणमा बढी सफल भएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कथाहरूले तत्कालीन सामाजिक परिवेश, राजनैतिक विकृति, भ्रष्टाचार, भोलिवाद, नेताहरूको अदूरदर्शी सोच, धार्मिक विसङ्गति, नारी पीडा, आदिलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । कथाहरू वर्णनात्मक शैलीमा दगुरेका छन् । वाक्य गठनको उत्कृष्ट शैली नअपनाउँदा एउटै वाक्यमा धेरै शब्द थुप्रिएका छन् । कथाहरूमा उखान-टुक्का, प्रतीक आदिले कथालाई रोचक बनाएको पाइन्छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा नवलपरासी जिल्लाकै पहिलो कथासङ्ग्रह भएकाले यसको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको पाइन्छ । कथाकारको पहिलो कृति भएकोले यसमा त्रुटि नभएको त होइन तर यसमा भएका गल्तीलाई सुधारी कथाको आधारभूत तत्त्व ख्याल गरेर पात्र र परिवेश सबलीकरण, शैलीगत नवीनता र रूपविन्यासका विविध पक्षमा ध्यान दिई कथा लेखनमा अगाडि बढ्न सके कृतिको स्तरीयता वृद्धिका साथै सफल कथाकार बन्न सकिने सम्भावना देखिन्छ ।

४.४ बाबुको चेलो कथासङ्ग्रहको अध्ययन

यस शीर्षक अन्तर्गत कथासङ्ग्रहका तत्वहरू शीर्षक, संरचना, कथावस्तु, पात्रविधान, संवाद/कथोपकथन, परिवेश, भाषाशैली, उद्देश्य, दृष्टिबिन्दुका आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

४.४.१ शीर्षक

कुनै पनि वस्तु वा चिजलाई चिनाउने वा त्यसको बारेमा परिचय वा पहिचान दिने शब्द नै नाम वा शीर्षक हो । कृतिको नामलाई शीर्षक भनिन्छ । कृतिभित्र प्रयुक्त विषय वा प्रमुख पात्रसँग यसको सम्बन्ध कुनै न कुनै प्रकारले रहेकै हुन्छ । **बाबुको चेलो** यस सङ्ग्रहको शीर्षक तथा सङ्ग्रहभित्रको एक प्रतिनिधि कथा पनि हो । शिक्षा दिएको व्यक्ति अथवा कुनै सिद्धान्त तथा सम्प्रदायको अनुयायीलाई चेलो भनिन्छ ।^{२१} **बाबुको चेलो**को परिचय उसको चरित्र वा व्यवहारबाट गराइएको छ । यस सङ्ग्रहका विविध शीर्षकका कथाहरूमा **बाबुको चेलो** मा जस्तै पुरानो पुस्ताले सहयोग गर्छन् कि भनेर पछि लागेका नयाँ पुस्ताका युवाहरूले उनीहरूबाट सहयोग सट्टा छद्म रूप र व्यवहारले भन्नु पीडा पाएका छन् । यसरी सामान्य चिनजानका भरमा आफ्नो समय खेर फालेर आस गरी बस्नुभन्दा आफ्नै पाखुरीमा विश्वास गर्नुपर्ने कुरा पनि **बाबुको चेलो** शीर्षकले सन्देश दिन खोजेको छ । २०५५ सालमा प्रकाशित यस सङ्ग्रहमा जम्मा ११ वटा कथा समाविष्ट गरिएका छन् । विभिन्न विषय, प्रकृति र परिवेशमा लेखिएका यी कथाहरूमा सामाजिक, राजनीतिक विसङ्गतिमाथि व्यङ्ग्यका साथै सामाजिक परिवेशमा घट्ने घटनाहरू नै प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा पात्र, परिवेश र घटनाका माध्यमबाट एकातर्फ समाजमा देखिएका विसङ्गति, गरिबी, नयाँ र पुरानो पुस्ता बीचको द्वन्द्वात्मक स्थिति, नारी, अज्ञानता राजनीतिक परिवर्तन, यौन मनोविज्ञान आदि पक्षहरूलाई देखाइएको छ भने अर्कोतर्फ समाज परिवर्तनका लागि पुरानो पुस्ताको व्यवहार र सोचमा परिवर्तन आउनुपर्ने यथार्थ चित्रण गरिएको छ । सामान्य चिनजानकै भरमा कसैलाई पनि बढी विश्वास गर्न नहुने यथार्थ यस सङ्ग्रहले व्यक्त गर्न खोजेको छ । *बाबुको चेलो* शीर्षकले सबै कथाहरूको प्रतिनिधित्व गरेजस्तो नलागे पनि कथाहरूको भावसँग कतै न कतै मिल्न गएको छ । त्यसैले शीर्षक सार्थक भएको पाइन्छ ।

४.४.२ संरचना

वस्तुको निर्माणतत्व वा रचनाघटकहरूको परस्पर सम्बन्धको समग्रतालाई संरचना भनिन्छ ।^{२२} यस परिभाषाबाट स्पष्ट हुन्छ कि विभिन्न अंश वा अवयवहरू मिलेर नै सिद्धो

^{२१} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, काठमाडौं: विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि., २०६१, पृ. ३१७ ।

^{२२} मोहनराज शर्मा, **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**, पूर्ववत्, पृ. ९२ ।

वस्तु निर्माण हुन्छ । त्यही निर्माणको सिलसिलामा भएको आन्तरिक गठन तथा व्यवस्था पनि संरचनाभित्रै पर्दछ । कथाकार रामहरि अधिकारीको **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रहलाई संरचनाका दृष्टिले यसको आकार-प्रकार भित्रि बनोट र बाहिरी बनोटलाई केलाउनुपर्ने हुन्छ । बनोटका दृष्टिले भट्ट हेर्दा यो हल्का गुलाबी रङ्गिन आवरणले सजिएको, ११ वटा कथा समावेश भएको, ४८ पृष्ठको सानो आकारको पुस्तक हो । यसको भूमिका (लेखन) विभिन्न व्यक्तित्वको मन्तव्य र शुभकामना लेखनमा ८ पृष्ठ खर्च भएको छ । १ देखि ४८ पृष्ठसम्म कथाहरू छन् भने अन्य पृष्ठ र अगाडि पछाडिको आवरणसहित कथा शीर्षकहरू, प्रकाशका साथै छपाइमा भुल भएका शब्दहरूको सुधार गरिएको पृष्ठ र लेखकको परिचयमा खर्च भएका छन् । यसरी समग्रमा ६४ पृष्ठमा यस कृतिको कलेवर तयार भएको छ ।

सौदामिनी साहित्य परिषद् बर्दघाटको प्रकाशकत्वमा २०५५ सालमा (चौधरी छापाखाना, रामग्राम परासी बजारको मुद्रण) प्रकाशन भएको **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रहको मुद्रण चौधरी छापाखाना रामग्राम परासीले गरेको हो । पुस्तककमा **परासी टाइम्स** साप्ताहिक र **देवचुली साहित्यक** पत्रिकाका प्रधान सम्पादक भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईको *भूमिका* शीर्षकको लेख छापिएको छ । त्यसरी नै *मन्तव्य* शीर्षकमा साहित्यिक स्रष्टा ठाकुर राम बहुमुखी क्याम्पसका प्राध्यापक श्री घनश्याम न्यौपाने 'परिश्रमीको' *शुभकामना* लेख छापिएको छ ।

त्यस्तै *शुभकामना* शीर्षकमा बन्धु युवा क्लबका अध्यक्ष उत्तमध्वज के.सी.को शुभकामनाका साथै श्री दाउन्ने देवी माध्यमिक विद्यालयका शिक्षक तथा नव्य व्याकरण शास्त्री-आयुर्वेद शास्त्री श्री हरिप्रसाद काश्यपको पनि *मन्तव्य* शीर्षकमा शुभकामना लेख छापिएको छ । आन्तरिक रूपले हेर्दा विविध विषयहरू समेटिएका अधिकांश कथाहरूमा राजनैतिक, सामाजिक विसङ्गति, गरिबी, नयाँ र पुरानो पुस्ता बीचको द्वन्द, मानवीय मूल्यको हासका साथै नेताहरूका भ्रष्ट र दोहोरो चरित्रलाई तीखो व्यङ्ग्य गर्नुका साथै समाज र देश परिवर्तनका लागि मानवीय सोचमा नै परिवर्तन हुनुपर्ने कुरा औँल्याइएको छ । यस सङ्ग्रहको २ पृष्ठमा लेखिएको सबभन्दा सानो र छोटो कथा *तपाईंसँग पो सोधेछु* हो भने १० पृष्ठमा विस्तारित *ठुल्दिदी* सबभन्दा लामो कथा हो । यसरी **बाबुको चेलो**को आन्तरिक र बाह्य संरचना तयार भएको छ ।

४.४.३ कथावस्तु

कथावस्तु कथाको अनिवार्य, बृहत्तम तत्त्व वा घटक हो जसले कथालाई जीवन्तता प्रदान गरेको हुन्छ । कथामा मानव जीवन र समाजमा घटित घटना संवेग र अवस्थाहरूको

शृङ्खलाबद्ध प्रस्तुति भेटिन्छ । कथावस्तुलाई सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा केही आवश्यक घटनाहरूको शृङ्खलात्मक, कलात्मक गठन र गुम्फन नै कथावस्तु हो भन्न सकिन्छ ।^{२३}

कलाकार रामहरि अधिकारीको कथासङ्ग्रह **बाबुको चेलो**मा समसामयिक समाजका विविध घटनाहरू र अनुभूतिजन्य भावलाई कथामा स्थान दिइएको छ । यिनका कथाहरूका कच्चापदार्थ भनेका समाज र राष्ट्रका विकृति, विसङ्गति, राजनैतिक स्वार्थपरकता, नेताहरूको द्वेष चरित्र आदि हुन् । प्रजातन्त्रको मर्म र महत्त्व विपरीत काम गर्न उद्यत स्वार्थी र मतलबी नेताहरूको खोइरो खन्न र उनीहरूको नाङ्गो रूपको प्रदर्शन गर्न कथाकार अधिकारी पछि परेका छैनन् । यिनका कथामा हल्का व्यङ्ग्यले पनि शासन जमाएको आभास पाइन्छ ।^{२४} सङ्ग्रहमा ११ वटा कथा फरक फरक शीर्षक भए पनि राजनीति, धर्म, मनोविज्ञान तत्कालीन सामाजिक परिवेश, जीवन भोगाइका तीता मीठा क्षणहरू नै रोचक र सारगर्भित ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

कथाकार रामहरि अधिकारीले आफ्ना कथाहरूमा नयाँ पुस्ताले चाहेको परिवर्तनमा पुरानो पुस्ताले पुऱ्याएको बाधा अज्ञानताका कारण सृजित नारी तृष्णा, अरूमाथि गरिने आशाको नमिठो परिणाम, नारी र पुरुष बीचको यौन मनोविज्ञानलाई समसामयिक घटना र परिवेशका माध्यमले यथार्थ उतार्ने प्रयास गरेका छन् । प्रस्तुत कृतिमा समाविष्ट विभिन्न शीर्षकका कथाहरूलाई विषयवस्तुका आधारमा यहाँ वर्गीकरण गरिएको छ ।

४.४.४ पात्र विधान

कथामा पाइने ती व्यक्तिलाई चरित्र वा पात्र भनिन्छ, जो नैतिकता र अभिवृत्तीय गुणहरूले युक्त हुन्छन् ।^{२५} कुनै पनि कथ्य शृङ्खलाको वर्णनमा प्रयुक्त मानव वा मानवेतर चरित्र नै पात्र हुन् । पात्रविधान या चरित्र चित्रण नै वास्तवमा कथाको आधारभूत तत्व हो । कथाकार रामहरि अधिकारीको **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रहका कथाहरूमा भएको पात्र विधानलाई यसरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ -

^{२३} हिमांशु थापा, **साहित्य परिचय**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४५, पृ. १५५ ।

^{२४} घनश्याम न्यौपाने परिश्रमी, **मन्तव्य, बाबुको चेलो**, कथासङ्ग्रह, रामहरि अधिकारी, नवलपरासी : सौदामिनी साहित्य परिषद, बर्दघाट, २०५५, पृ. १ ।

^{२५} मोहनराज शर्मा, **समकालीन समालोचना र सिद्धान्त र प्रयोग** (दो.सं.), काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल, २०६३, पृ. ४०४ ।

४.४.४.१ आतङ्ककारी

यस कथामा देशको समसामयिक बेरोजगारी समस्यालाई देखाउँदै, समस्या समाधानप्रति सम्बन्धित निकाय गम्भीर नभएकोले प्रशासन तथा सरकारप्रति एउटा बेरोजगार युवाले देखाएको आतङ्ककारी आक्रोशलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । यस कथामा युवक प्रमुख पात्र हो भने न्यायाधीश सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् । यस कथाका अन्य गौण पात्रहरूमा पुलिस र समर्थन गर्ने आम जनता पनि भएको पाइन्छ ।

४.४.४.१.१ युवक

आतङ्ककारी कथाको प्रमुख पात्रका रूपमा युवक आएको छ । उसले दिउँसै सडकमा नाङ्गो हतियार नचाउँदै हिँडेपछि कथाको सुरुवात भएको छ । देशमा भएको भ्रष्टाचार, बेरोजगारी, प्रशासनमा भएको ढिलासुस्ती र आफन्तवादका कारण गरिब भन् गरिब र धनी भन् धनी बन्दै गएको हुँदा यसको अन्त्यका लागि हतियार उठाउनु परेको भन्दै उसले अदालतमा बयान दिन्छ । अन्त्यमा जनताको समर्थनले गर्दा जेलबाट मुक्त हुन्छ र एउटा असल नेता बन्दछ । युवक स्वभावका आधारमा गतिशील र अनुकूल पात्र हो । वर्गगत आधारमा निम्न वर्गीय परिवारको युवक बढ्द र मञ्चीय चरित्र हो ।

४.४.४.१.२ न्यायाधीश

यस कथामा न्यायाधीश सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् । सरकारको सेवक र कानूनको रक्षकका रूपमा काम गर्ने न्यायाधीशले वकिलको बहस र प्रमाणका आधारमा निर्णय दिनुपर्ने बाध्यता भएकोले युवकको विपक्षमा फैसला गर्न बाध्य भएका छन् भने पछि सबैको समर्थनले गर्दा जेलबाट मुक्त भएको छ । ऊ शिक्षित, उच्च वर्गीय र प्रतिकूल पात्रका रूपमा देखिएको छ ।

४.४.४.२ क्रान्ति

यस कथामा नेपालका पार्टी सङ्गठनभित्रको आन्तरिक विवाद तथा चुनावमा टिकट दिने बेलामा हुने चलखेललाई देखाउन खोजिएको छ । पार्टी संगठनमा चुनावमा टिकट पाउन घुस दिनुपर्ने गलत परम्पराले गर्दा असल कार्यकर्ता पछाडि परेको कुरा यस कथाले

व्यक्त गर्न खोजेको छ । यस कथामा प्रमुख पात्र निरूपाध्य लगायत अन्य पार्टीका कार्यकर्ता र केन्द्रीय समितिका व्यक्तिहरूको चर्चा गरिएको छ ।

४.४.४.२.१ निरूपाध्य

क्रान्ति कथाको प्रमुख पात्र निरूपाध्य हुन् । उनी देश र जनताका लागि धेरै काम गरेका परिपक्व व्यक्तित्व हुन् । चुनावका बेलामा पार्टीमा हुने विविध चलखेलले गर्दा उनले टिकट पाएका छैनन् भने कतिपय गलत र भ्रष्ट व्यक्तिले पैसाकै बलमा टिकट पाएका छन् । यो प्रवृत्ति उनलाई पटककै मन परेको छैन । पार्टीभित्र हुने यस्ता गलत प्रवृत्तिलाई हटाउन पुनः क्रान्ति गर्नुपर्ने कुरा उनले व्यक्त गरेका छन् । उनी स्वभावगत आधारमा गतिशील र अनुकूल पात्र हुन् भने आसन्नताका आधारमा मञ्चीय बद्ध चरित्र हुन् । देश र जनताको भलो चाहने पार्टीका असल कार्यकर्ता हुनुका साथै उनी स्रष्टाको नौलो सृजना र मौलिक पात्र हुन् ।

४.४.४.३ बाबुको चेलो

यो कथा **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रहभित्रको प्रतिनिधि फुटकर कथा हो । यसै कथामा रामदेवको बाबुको चेलो कालाबहादुरले बदलाको भावना राखी रामदेवलाई काम लगाइदिने आश्वासन दिई धेरै दुःख दिएको विषयलाई कथानक बनाइएको छ । यस कथामा प्रमुख पात्र रामदेव सहायक पात्र कालाबहादुर र गौण पात्रका रूपमा रामदेवको बाबु कामदेव, उसकी श्रीमती रामदेवकी आमा, भाइ, बहिनी आदि रहेका छन् ।

४.४.४.३.१ रामदेव

कामको खोजीमा लागेको बेरोजगार युवाको प्रतिनिधि पात्र रामदेव यस कथाको प्रमुख पात्र हो । कामको खोजीमा बाबुको चेलो कालाबहादुर समक्ष पुगेको रामदेवलाई कालाबहादुरले कामदेवको छोरा भन्ने थाहा पाएपछि उसलाई चुनावमा सहयोग नगरेको बदला लिन खोज्छ । रामदेवलाई चिप्ला कुरा गरेर वर्षौं पछि लगाउँछ । धेरै समयपछि रामदेवले उसको चालबुभेरे केही पाउन केही दिनै पर्दो रहेछ भन्ने महसुस गर्दछ । अन्त्यमा

अर्काको पछि नलागी आफैं केही गरेर गुजारा चलाउने अठोट लिन्छ । स्वभावका आधारमा गतिशील, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल, आसन्नताका आधारमा मञ्चीय चरित्र रामदेव हो ।

४.४.४.३.२ कालाबहादुर

यस कथाको कालाबहादुर बदलाको भावना भएको स्थिर स्वभावको भ्रष्ट र प्रतिकूल पात्रका रूपमा आएको छ । उसले रामदेवका बाबुले गरेको असहयोगको बदला छोरासँग लिएको छ । ऊ उच्च वर्गीय पारम्परिक र रूढ चरित्रका रूपमा यस कथामा आएको छ ।

४.४.४.४ आसको परिणाम

बेरोजगारी समस्याबाट पीडित युवा वर्गको यथार्थ चित्रण यस कथामा गरिएको छ । सहरमा गई सानोतिनो काम खोजेर आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिन चाहने धेरै युवाहरूको सपना हुन्छ तर यो सपना थोरैको मात्र पुरा भएको पाइन्छ भने धेरैको सपना अधुरै रहने गर्दछ । यस्तै सपना पुरा गर्न नसकी गाउँमै फर्कन बाध्य युवाहरूको प्रतिनिधित्व यस कथाले गरेको छ । यस कथामा नन्दु, हृदयराम, नन्दुको बाबु र अन्य विद्यार्थीहरू पात्रका रूपमा आएका छन् ।

४.४.४.४.१ नन्दु

यस कथाको नन्दु प्रमुख पात्र हो । सहरमा पढ्दै काम गरेर पढाइ खर्च धान्ने आशा राखी ऊ सहर गई क्याम्पसमा भर्ना हुन्छ । प्राध्यापक हृदय रामको भाषण तथा आश्वासनमा उसले केही समय काम पाउने आशामा बस्दछ तर हृदयरामले नन्दुको केही सहयोग गर्न सक्दैन । आखिरमा सपना सपनै रहन्छ । ऊ गाउँ फर्कन्छ । स्वभावगत रूपमा गतिशील, प्रवृत्तिगत आधारमा अनुकूल र आसन्नताका आधारमा मञ्चीय चरित्र नन्दु निम्नवर्गीय परिवारको प्रतिनिधि बेरोजगार युवा हो ।

४.४.४.४.२ हृदयराम

बेरोजगार विद्यार्थीको आशाको केन्द्र उच्च वर्गीय शिक्षित र प्राध्यापक जस्तो सम्मानित पदमा भएको हृदयराम यस कथा पात्रको रूपमा आएको छ । राम्रा राम्रा भाषण

दिन जान्ने हृदयरामले नन्दुलाई आश्वासन दिए पनि सहयोग भने गर्न सकेको छैन । ऊ स्वभावका दृष्टिले गतिशील, प्रवृत्तिगत दृष्टिले प्रतिकूल तथा आसन्नताका दृष्टिले मञ्चीय पात्र हो तर उसले आफ्नो योग्यता र नाम अनुसारको हृदयराम भने हुन सकेको छैन ।

४.४.४.५ एउटा गरिब

यस कथामा गरिबको उत्थानका लागि भनेर खोलीने पार्टीले तिनै गरिबको तिरस्कार गरेको वा वास्ता नगरेको तीतो यथार्थ प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा विशेष गरेर कम्युनिष्ट पार्टीप्रति व्यङ्ग्य गर्न खोजिएको छ । नेपालका जुन पार्टी पनि नीति र सिद्धान्तमा नचली व्यक्तिगत स्वार्थमा लागेकाले 'जुन जोगी आए नि कानै चिरेको' भन्दै व्यङ्ग्य गरिएको छ । यस कथामा एउटा गरिब प्रमुख पात्रका रूपमा आएको छ भने 'म' पात्र सहायक र पार्टीका अन्य कार्यकर्ता नेताहरू गौण पात्रका रूपमा आएका छन् । यस कथाको 'गरिब' निम्नवर्गीय जनताको प्रतिनिधि पात्र हो । स्वभावका आधारमा गतिशील र प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल तथा मञ्चीय चरित्र हो । यस कथामा 'म' सहायक पात्रका रूपमा आएको छ । त्यो गरिबका विविध क्रियाकलापको प्रत्यक्ष दर्शक र पथ प्रदर्शकका रूपमा म पात्र आएको छ । ऊ स्रष्टाको मुख पात्र पनि हो । ऊ शिक्षित र मध्यम वर्गीय अनुकूल पात्र हो ।

४.४.४.६ अवकास

यस कथामा सरकारी कार्यालयमा हुने ढिलासुस्ती, घुसखोरी र आफन्तवादबाट वाक्क परेर जागिर छोडी 'गरिब उत्थान' पार्टी खोली जनताको सेवा गर्ने अठोट लिएका धर्मनाथ मन्त्री बनेपछि फेरि उही चाप्लुसीको फन्दामा परेर जनतालाई बिसेको विषयलाई कथानक बनाइएको छ । यस कथामा प्रमुख पात्र धर्मनाथ हुन् भने सहायक पात्र पण्डित हुन् । यसै गरी अन्य पात्रहरूमा शर्माजी, शैलेन्द्र, काजीमान, शिवबहादुर, डम्बर शर्मा आदि रहेका छन् ।

४.४.४.६.१ धर्मनाथ

धर्मनाथ अवकास कथाको प्रमुख पात्र हुन् । उनी सरकारी कार्यालयको प्रमुख पदमा रही देशको सेवा गर्ने कर्मचारी हुन् । सरकारी कार्यालयमा हुने विविध गलत प्रवृत्तिबाट

दिक्क भएर जागिरै छोडी 'गरिब उत्थान' पार्टी खोलेर देश र जनताको सेवा गर्ने अठोट गरेका हुन्छन् । सबैको सहयोग र सद्भावका कारण उनले जितेर मन्त्रीसम्म बन्दछन् । सत्तामा पुगेपछि तिनै सरकारी कर्मचारी तथा भ्रष्टहरूको चाप्लुसीको फन्दामा परेर जनतालाई बिसन्धन् । यसरी एउटा असल व्यक्तित्व पनि सत्ता तथा चाकडीमा लागेपछि सबै बिसन्धने तीतो यथार्थ धर्मनाथको चरित्रले देखाएको छ ।

स्वभावका आधारमा गतिशील, प्रवृत्तिका आधारमा पहिला अनुकूल र पछि प्रतिकूल देखिएका धर्मनाथ मध्यम वर्गीय पात्र भए पनि पछि उच्च वर्गमा पुगेका छन् । आसन्नताका आधारमा मञ्चीय बद्ध पात्र धर्मनाथले समसामयिक नेता तथा मन्त्रीको प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

४.४.४.६.२ पण्डित

धर्मनाथको विगत र वर्तमानलाई प्रत्यक्ष देखेका पण्डित यस कथाका सहायक पात्र हुन् । उनले धर्मनाथले सत्तामा पुगेपछि जनतालाई बिसन्धेकोले छद्मभेषीको संज्ञा दिएका छन् । स्वभावका दृष्टिले गतिशील, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल र वर्गीय दृष्टिले निम्न मध्यम वर्गको प्रतिनिधित्व गरेका पण्डित देश र जनताको भलो चाहने असल नागरिकका रूपमा यस कथामा आएका छन् ।

४.४.४.७ ठुल्दिदी

घर परिवारको मूली वा जिम्मेवारी लिने व्यक्तिले सही निर्णय गर्न नजान्दा वा घमण्डीपनाले गर्दा अन्य सदस्यले दुःख पाएको विषय नै यस कथाको कथानक हो । यस कथामा घरको जिम्मेवारी लिएकी ठुल्दिदीको घमण्डी स्वभावले गर्दा शीलाकुमारीको घर विग्रेको छ । यस कथामा ठुल्दिदी प्रमुख पात्र हुन् भने शीलाकुमारी सहायक पात्रका रूपमा आएकी छ । त्यस्तै ठुल्दिदीका आमा, भाइ, बुहारी र तिनका छोराछोरी र गाउँले पनि पात्रका रूपमा आएका छन् ।

४.४.४.७.१ ठुल्दिदी

ठुल्दिदी यस कथाकी प्रमुख पात्र हुन् । उनी बाल विधवा भए पनि सम्पत्ति आफ्नो नाममा राखी माइतीको हर्ताकर्ता बनी सकेकी नारी चरित्र हुन् । उनले शीलाकुमारीको

विवाह एउटा शिक्षित तर निम्नवर्गको केटासँग गरिदिन्छन् । पछि उसको काम सम्झी आफूलाई सेवा गर्ने व्यक्ति बनाउने स्वार्थमा लागि शीलालाई श्रीमान्को खिलाफमा भड्काउँछिन् । विस्तारै विस्तारै उसले घर छोडेर ठुल्दिदीकै सेवा गरेर बस्दछे । यसरी आफ्नो स्वार्थका लागि भतिजीको घर बिगानै ठुल्दिदी यस कथामा प्रतिकूल पात्रका रूपमा देखिएकी छन् । स्थिर र रूढ स्वभावका कारण नै उनको मृत्यु पश्चात् शीलाले धेरै दुःख पाई घर छोड्न विवश भएकी छ ।

४.४.४.८ भिनाजुको परिचय

एउटा बेरोजगार युवाको यथार्थ जीवन र आफन्तबाट सहयोगको आशा राख्दा पाएको तिरस्कारलाई यस कथाले विषयवस्तु बनाएको छ । यस कथाका माध्यमबाट कथाकारले आफन्तको सहयोगको आशामा समय बर्बाद गर्नुभन्दा आफैँ केही गर्नुपर्ने सन्देश दिएका छन् । यस कथाको प्रमुख पात्र विपिन हो भने सहायक पात्रका रूपमा टाढाको नाता पर्ने भिनाजु र विपिनको दाजु रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख पात्र विपिनले आम बेरोजगार युवाको प्रतिनिधित्व गरेको छ । स्वभावका आधारमा ऊ गतिशील पात्र हो भने प्रवृत्तिगत आधारमा अनुकूल चरित्र हो । निम्नवर्गीय परिवारको विपिन मन्चीय तथा बद्ध पात्रका रूपमा प्रमुख भूमिका निर्वाह गरेको छ । यसै गरी यस कथाको भिनाजु आफ्नो पौरख प्रदर्शन गर्ने घमण्डी र असहयोगी प्रतिकूल चरित्रका रूपमा आएको छ ।

४.४.४.९ घर फर्कदा

यो एउटा मनोवैज्ञानिक कथा हो । यस कथामा भर्खरका केटाकेटीले एउटै सिटमा बसी लामो यात्रा गर्दा एक अर्कामा उत्पन्न हुने आकर्षण र यौन भावनाहरूको चर्चा गरिएको छ । कथाकारले आम युवा युवतीका अन्तर्मनको भावलाई युवक र युवतीका माध्यमबाट खोतल्ने प्रयास गरेका छन् । यस कथामा युवक प्रमुख पात्र हो भने युवती र 'म' सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् । यस कथामा सँगै यात्रा गरिरहेका युवक र युवतीमा एक-अर्काप्रति आकर्षण पैदा भएको छ तर दुवैले व्यक्त गर्न सकेका छैनन् । यी सबै कुराको प्रत्यक्षदर्शी 'म' पात्र रहेको छ ।

यस कथाको युवक प्रमुख पात्र हो । ऊ स्वभावका दृष्टिले गतिशील तथा प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल पात्र हो । त्यसै गरी युवती पनि अनुकूल पात्र हो । त्यसै गरी यी दुईको मन छाम्न सफल कथाकारको मुख्य पात्र 'म' पनि अनुकूल सहयोगी र बद्ध पात्र हो ।

४.४.४.१० तपाईसँग पो सोधेछु

यो कथा मनोवैज्ञानिक कथा हो । यस कथामा पतिव्रता तथा पत्नीव्रता धर्मको चर्चा गरिएको छ । यो कथाको आकार लघुकथाको जस्तो रहेको छ । यस कथामा केवल प्रमुख पात्रका रूपमा आएको छ भने राजन सहायक पात्रको भूमिकामा आएको छ । केवलकी पत्नी र प्रेमिका गौण पात्रका रूपमा यस कथामा आएका छन् । यस कथाको प्रमुख पात्र केवल घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै बाहिर प्रेमिका राख्ने धोकेबाज पतिको रूपमा देखिएको छ । ऊ स्वभावका आधारमा प्रतिकूल र आसन्नताका आधारमा मञ्चीय मध्यम वर्गीय पात्र हो । त्यसै गरी राजन यस कथामा स्रष्टाको मुखपात्र भएर आएको छ । यस कथाको सहायक तथा आदर्श परिवारको शिक्षा दिने अनुकूल पात्रका रूपमा राजनको भूमिका रहेको छ । आसन्नताका आधारमा मञ्चीय, वर्गीय, असल र स्रष्टाको आदर्श पात्र राजन हो ।

४.४.४.११ एउटा रैछौ

यो कथा मानवतावादी स्वर भएको कथा हो । यस कथामा व्यक्ति भएर दुःखी र असहायको सेवा तथा सहयोग गर्नुपर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । लघु आकारमा सृजित यो कथाले हाम्रो समाजमा सहयोगको हात उठाउने व्यक्तिको कमी भएको देखाएको छ । सहयोगी भावना तथा मानवताको खोजी गर्नु यस कथाको उद्देश्य हो । यस कथामा बसको यात्रा गर्ने क्रममा वृद्धालाई सिट दिएर हर्कमानले मानवताको बीज जोगाएको छ । यस कथाको हर्कमान सहयोगी भावना भएको गतिशील र अनुकूल पात्र हो । आसन्नताका आधारमा मञ्चीय, बद्ध चरित्र हो । उसले सहयोगको भावना देखाएर एउटी वृद्ध बुढी आमाबाट आशीर्वाद प्राप्त गरेको छ । मन्दिरमा पूजा गर्ने धेरै हुन्छन् तर असहायको सेवा गर्ने हात कम भएको बेलामा हर्कमानले यो कदम उठाएको छ । यस कथाकी प्रमुख पात्र बुढी आमा हुन् । उनी बसमा सिट नपाउँदा उभिन नसकेर ढलेकी छन् । यस्तो अवस्थामा पनि कोही उठेर सिट छोड्दैनन् । अन्त्यमा हर्कमानले सिट दिएकोले खुसी हुँदै आशीर्वाद दिएकी छन् । उनी स्वभावका दृष्टिले स्थिर, प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल मञ्चीय र बद्ध चरित्र हुन् ।

यस कथासङ्ग्रहका धेरै कथामा पुरुष पात्रको सङ्ख्या बढी छ । कतिपय कथामा गौण पात्रको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । कथाहरूमा सामाजिक तथा राजनैतिक विकृति, विसङ्गति देखाउने क्रममा उच्चवर्गीय पुरुष पात्रको प्रयोग गरिएको छ । नारीमा भएको

अहम् तथा स्वार्थीपनाका कारण अर्की नारीले भोग्नु परेको पीडालाई देखाउन *तुल्दिदी* कथामा नारीलाई प्रमुख पात्रका रूपमा उभ्याइएको छ । पात्र विधानका दृष्टिकोणबाट यस कथासङ्ग्रहलाई हेर्दा देश, काल र परिस्थिति एवं परिवेशजन्य अवस्था अनुकूल नारी, पुरुष तथा अन्य पात्रहरूको समेत प्रयोग भएको पाइन्छ । आर्थिक पक्षबाट हेर्दा सम्पन्न र विपन्न दुवै वर्गका पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ । ज्ञान र चेतनाका दृष्टिले यस सङ्ग्रहमा शिक्षित, अशिक्षित, अर्धशिक्षित सबैखाले पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । यसरी कथासङ्ग्रहको पात्र संयोजन हेर्दा नारी पात्र ज्यादै कम तथा मानवेतर पात्र भएको पाइँदैन । कथावस्तु अनुरूपकै पात्रहरूको उपस्थितिले कथालाई रोचक र उत्कृष्ट बनाएको पाइन्छ ।

४.४.५ संवाद/कथोपकथन

पात्रहरूको बीचमा हुने पारस्परिक कुराकानी वा वार्तालाई नै संवाद भनिन्छ । वार्ता वा संवाद कथाको अनिवार्य तत्व नभए पनि यसको प्रयोगले कथामा रोचकता कलात्मकता र आकर्षण थपिने हुनाले आधुनिक कथामा यसको आवश्यकता रहेको महसुस गरिन्छ । यस कथासङ्ग्रहका कथाहरूमा केही मात्रामा संवादको प्रयोग भएको पाइन्छ । संवादहरू सरल सहज र स्वभाविक खालका छन् । कथामा कतै सामान्य र संवेदनशील संवाद पाइन्छ भने कतै बौद्धिक र तार्किक संवादको प्रयोग समेत भेटिन्छ ।

कथामा प्रयुक्त संवादका केही उदाहरणहरू यसप्रकार छन् :-

क) सामान्य संवाद

मन्त्री : 'कसको छोरा'

रामदेव : 'काम देवको'

मन्त्री : (लामो सासले आड तान्दै) ओहो ! काम देवको छोरा ' पक्का को त ?

रामदेव : चिठी ल्याउनुपर्छ ?

पर्दैन । (बाबुको चेलो, पृ. ८)

ख) तार्किक संवाद

न्यायाधीश : 'किन तपाईं आतङ्ककारी हतियार लिएर नाङ्गै हिँड्नुभयो ? राष्ट्रविरोधी कानून विरोधी माफ गर्ने छैन ।'

युवक : 'जति भोकले पेट दन्कन थाल्यो उति निर्भयका साथ आतङ्ककारी बढ्ने वातावरण तपाईंहरू स्वयंबाट प्रदान गरियो । यो मेरो पहिलो आतङ्ककारी प्रयोग हो, परीक्षण हो ।' (आतङ्ककारी, पृ. २)

४.४.६ परिवेश

कुनैपनि कथावस्तुमा वर्णित घटना शृङ्खलाको स्थिति, भौतिक, मानसिक कालजन्य धरातल नै कथाको परिवेश हो । कथामा वर्णित परिवेशले नै कथालाई सुन्दर स्वाभाविक र सजीव बनाउँछ । त्यसैले कथामा परिवेशको महत्त्वपूर्ण स्थान रहन्छ । प्रस्तुत कथासङ्ग्रहमा भौतिक, कालिक र मानसिक तीनै प्रकारका परिवेशहरूको संयोजन भएको पाइन्छ । विवेच्य कथासङ्ग्रहका केही परिवेशजन्य अवस्था र घटनाक्रम पनि रहेका छन् ।

आसको परिणाम कथामा क्याम्पसमा नयाँ विद्यार्थीहरूलाई स्वागतको कार्यक्रम आयोजना हुनु, उक्त कार्यक्रम हृदयराम भन्ने धनाढ्य क्याम्पस प्रमुखको भाषणले नन्दु आशावादी हुनु, हृदयरामसँग कुरा राख्नु, आश्वासन पाउनु तर अन्त्यमा आशाको परिणाम निराशामा बदलिनले क्याम्पसमा हुने विविध कार्यक्रम उच्चपदीय व्यक्तिका चिल्ला भाषण, असहयोगी प्रवृत्ति, बेरोजगारी समस्या आदि देखाई हाम्रो देशको देशकाल परिस्थिति वा भौतिक कालिक र मानसिक तीनै प्रकारको परिवेशलाई इङ्गित गरेको पाइन्छ ।

यसै गरी घर फर्कदा कथामा केटा र केटी बीचको आकर्षण, दमित यौन चाहना आदिलाई बसमा यात्रा गरिरहेको समय र त्यहाँको असजिलो परिस्थितिका माध्यमबाट प्रस्ट पार्न खोजिएको छ । यस कथामा बसमा बस्ने सिट नहुनु, दुईजनाको सिटमा तीनजना बस्नु, युवायुवतीको शरीर एक अर्कासँग छोड्नु, युवक युवतीप्रति आकर्षित हुनु, अनुहार कामेच्छाले रातो हुनु, दुईका बीच राम्रो बोलचाल नहुनु आदि कुराले हाम्रो देशमा बस यात्रा गर्नुपर्दाको असजिलो अवस्था, युवा र युवतीमा हुने आकर्षण र युवतीलाई देख्दा अधिकांश युवा वर्गमा पाइने मानसिक तथा व्यावहारिक क्रियाकलाप देखाउन खोजिएको छ । यसरी विविध घटनाक्रमले भौतिक कालिक र मानसिक तीनै प्रकारको परिवेशलाई इङ्गित गरेको पाइन्छ ।

यसै गरी क्रान्ति कथामा पनि देशमा चुनावको तयारी हुनु, पार्टीबाट उम्मेद्वार छनौट गर्ने कार्यक्रम सुरु हुनु, देशका लागि लड्ने प्रजातन्त्रका निमित्त जोगी हुने व्यक्तिले टिकट नपाउनु आदि घटनाबाट हाम्रो देशको राजनीतिक परिवेशलाई सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

४.४.७ भाषाशैली

विचार वा भाव व्यक्त गर्ने माध्यम नै भाषा हो । अभिव्यक्तिको प्रकार, ढङ्ग र तरिका नै शैली हो । अथवा 'रचनाकारको त्यस्तो विशिष्ट रचना प्रकार वा अभिव्यक्तिलाई शैली भनिन्छ, जसमा भाषिक एकाइको सौन्दर्यबोधक समुच्चय हुन्छ, र भाषा एवं विषयका दृष्टिबाट विचलन हुन्छ।'^{२६} भाषिक प्रयोग र शैलीले लेखकको क्षमता, कृतिको स्तरीयता, निजत्व र दक्षतालाई प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । भाषा शैलीलाई कथाको मुख्य आकर्षण तत्वका रूपमा लिने गरिन्छ ।

'बाबुको चेलो' कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त भाषा सरल, सहज र स्वाभाविक नेपाली भाषाको प्रयोग पाइन्छ । सामान्यतः तत्सम, तद्भव, आगन्तुक शब्दको प्रयोग, बोलीचालीको भाषा, प्रश्नवाक्य र संवादयुक्त भाषाशैलीको प्रयोगले कथाहरू सरल, स्मरणयोग्य र सुबोध्य बनेका छन् । शब्दको प्रयोगमा त्यति प्रौढता नभेटिए पनि बिम्ब, प्रतीक तथा उखान टुक्काको प्रयोगले व्यङ्ग्य शैलीलाई बढी प्रभावकारी र भाषालाई रोचक बनाएको पाइन्छ । कतैकतै आगन्तुक अंग्रेजी शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ भने कतै प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष कथनको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.४.७.१ भाषाशैलीका केही दृष्टान्तहरू

क) आकस्मिक सुरुवात

अकस्मात् सहरको बीचमा दिउसै एउटा बलिष्ठ शरीर भएको युवकले चिल्लो र टल्कने विनाशकारी हतियार नचाउँदै निस्कियो ।

(आतङ्कारी, पृ. १)

ख) संवाद शैलीको प्रयोग

'राजन ! के परिवर्तन देख्यौ र त्यस्तो ?'

केवल : 'राजनको कानमा मुख जोतेर तपाईंको त्यो हिजोको ज्ञान, बुद्धि, दर्शन र आदर्श त आइमाई केटाकेटीको पोल्तामा पच्यो भन्ने सुनेको छु ।'

(तपाईंसँग 'पो' सोधेछु, पृ. ४५)

^{२६} मोहनराज शर्मा, समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौं : अक्सपोर्ड इन्टरनेशनल, २०६३, पृ. ४०४ ।

ग) बोलीचालीको भाषा

‘त्यो नाङ्गो पोइको ठुल्याईका अगाडि कति दबन पदैन । (ठुल्दिदी, पृ. ३३)

घ) प्रश्नात्मक भाषाशैलीको प्रयोग

युवक : ‘न्यायाधीश तपाईंले कानुनलाई जलाएर निस्कनुभयो तर तपाईं एकलै के गर्न सक्नु हुन्छ ?’

(आतङ्ककारी, पृ. २)

ङ) व्यङ्ग्यात्मक भाषाशैली

‘निरुपाध्यायको दिल सारै जल्ल पुग्यो । उनी आफ्नै तालमा भट्टभटाउन थाले । उनले मूल समितिका व्यक्तिहरूलाई भने- ‘प्रभु ! तपाईंहरू धन्य हुनुहुँदो रहेछ । प्रजातन्त्रका लागि करोडौं सम्पत्ति बिच्छाएर आफू जोगी भएको पत्तो नपाई लडाइँ लड्ने वीरलाई लत्याएर करोडौं सम्पत्ति कमाउनेको हातमा प्रजातन्त्र सुम्पनुभयो । ठूलो कल्याण गर्नुभयो । तपाईंहरूलाई मेरो धेरै धेरै धन्यवाद ।’

(क्रान्ति, पृ. ६)

च) आगन्तुक शब्द

‘विभिन्न रङ्ग विरङ्गले सुन्दर गगनचुम्बी घर....सिङ्गै कम्पाउण्ड... ती सोफा, टेबल, दराजहरू, कोठामा राखिएका भिडियो, डेक, टि.भी., ती टेलिफोनहरू भुईँमा बिच्छ्याएका ती... प्रदर्शन गरी आफ्नो पौरख देखाउन पो रहेछ ।

(भिनाजुको परिचय, पृ. ३९)

बाबुको चेलो कथासङ्ग्रहमा पाइने भाषाशैलीको अध्ययन गर्दा संवादात्मक शैली, व्यङ्ग्य शैली, सामान्य बोलीचालीको भाषा, प्रश्नवाक्य र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

४.४.८ उद्देश्य

कृतिकारले कृतिमार्फत प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा समाजलाई दिन खोजेको सन्देश विचार वा चिन्तनलाई नै त्यस कृतिको उद्देश्यका रूपमा लिइन्छ । यस कथासङ्ग्रहका कथाहरूले मानव जीवनका विविध पक्ष र विभिन्न प्रकारका व्यक्ति समाज वा राष्ट्रमा

विद्यमान सङ्गत विसङ्गत पक्षहरूको उद्घाटन गरेको पाइन्छ । समष्टिमा भन्नुपर्दा वर्तमानमा देखिएका राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक विसङ्गतिलाई सुधार्न मानव मात्रामा रहेका यावत् गलत प्रवृत्तिहरूको निराकरण गर्दै समतामूलक सुदृढ समाजको परिकल्पना गर्नु यसभित्रका कथाहरूको उद्देश्य रहेको पाइन्छ ।

उद्देश्यलाई परिपुष्ट पार्ने कथाका अंशहरू यी रहेका छन् -

- क) “आतङ्ककारी युवक राष्ट्रको एउटा बलिष्ठ र ठूलो नेता बन्यो । मानवताको लागि मानवले हिंसालाई अँगाल्छ तर मानवताले नै मानवमाथि शासन गर्दछ ।” (आतङ्ककारी, पृ. ४)
- ख) “घाँटी तेसाँउँदै सधैँ सधैँ पिल्सिएर बाँच्नुभन्दा च्वाइँ घाँटी छिनाल्नु राम्रो । व्यापक घोषणा गरी हिँडे, अब फेरि एउटा क्रान्ति मुलुकलाई चाहिएको छ । क्रान्ति..क्रान्ति.. (क्रान्ति, पृ. ६)
- ग) के गछौँ बाबु ! आजभोलिका मान्छेसँग हरि हुँदोरहेनछ । मन्दिरमा पुगेर देवताको आशिर्वाद थाप्न दुनिया लोक जान्छन् । म बुढीको आशिर्वाद थाप्ने यहाँ तिमी मात्र रैछौँ । (एउटा रैछौँ, पृ. ४८)
- घ) “अरूबाट जे जस्तो कुरा सुनेपनि जे जस्तो भएपनि एक पटक आफैँलाई सोध्नुपर्ने र खानु पर्ने । मैले त तपाईँसँग पो सोधेछु ।” (तपाईँसँग ‘पो’ सोधेछु, पृ. ४६) ।
- ङ) शीलाले आफैँलाई चिन्न सकिन । सज्जनलाई फटाहा र फटाहालाई सज्जन बनाउने माइतीको विवेक र बुद्धिका पछाडि हिँड्नु शीलाको ठूलो कमजोरी थियो । (तुल्दिदी पृ. ३६-३७)

४.४.९ दृष्टिबिन्दु

कथामा कथयिताको छनौटलाई दृष्टिबिन्दु भनिन्छ । कुन कथा कसको आख्यान हो र त्यसलाई भन्ने वाचक वा समाख्याता को हो भन्ने कुराले दृष्टिबिन्दुको निर्धारण गर्दछ । दृष्टिबिन्दुका माध्यमबाट कथाकारले आफ्नो विचार वा अनुभूति पाठक समक्ष पुऱ्याउने भएको हुँदा दृष्टिबिन्दु कथाकार र पाठक बीचको सम्बन्ध भएर रहेको हुन्छ । दृष्टिबिन्दु पात्र थप्ने जुनसुकै पुरुषमा होस् त्यस पात्रको मानसिक अनुहारलाई कथाकारले कुन हदसम्म चिनाउन सकेको छ, त्यसबाट नै कथामा दृष्टिबिन्दुको प्रयोजन स्पष्ट हुन्छ । कथामा

दृष्टिबिन्दु दुई प्रकारका हुन्छन्- आन्तरिक र बाह्य ।^{२७} दृष्टिबिन्दुबिना कथाले पूर्णता प्राप्त गर्न सक्दैन ।

रामहरि अधिकारी सामाजिक कथाकार भएकोले समाजमा घट्ने घटना र आफ्नो जीवनका भोगाइलाई विभिन्न पात्रका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरेका छन् । दृष्टिबिन्दुबिना कथाले पूर्णता लिन नसक्ने हुँदा उनका कथामा पनि आन्तरिक र बाह्य दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । उनका प्रथम पुरुष आन्तरिक परिधीय दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएका कथाहरूमा *एउटा गरिब र घर फर्कदा हुन् भने आतङ्कारी, क्रान्ति, बाबुको चेलो, आसको परिणाम, अवकास, तुल्दिदी, भिनाजुको परिचय, तपाईंसँग पो सोधेछु र एउटा रैछौं* कथाहरूमा तृतीय पुरुष सीमित र सर्वदर्शी दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यसरी कथाकार अधिकारीको **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रहका कथाहरूलाई दृष्टिगत गर्दा प्रायः कथाहरूमा बाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ भने *एउटा गरिब र घर फर्कदा* कथामा आन्तरिक परिधीय दृष्टिबिन्दुको प्रयोग पाइन्छ ।

४.४.१० निष्कर्ष

कथाकार रामहरि अधिकारीको **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा महत्त्वपूर्ण मानिएको कथासङ्ग्रह हो । समसामयिक राजनीतिक परिवेश तथा आफ्ना अनुभव अनुभूतिलाई विषयवस्तु बनाई यथार्थ प्रस्तुत गर्नु नै उनको मौलिकता हो । कथाकारले जीवन जगत्का मानवीय प्रवृत्ति, स्वार्थपूर्ण राजनीति, सामाजिक विसङ्गति यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । यसमा स्वार्थपरक राजनीति र पक्षपाती प्रवृत्तिप्रति तीखो व्यङ्ग्य गर्नुका साथै सुधारको अपेक्षा गरेको पाइन्छ ।

कथाकार रामहरि अधिकारीको २०५५ सालमा प्रकाशित यो कृति प्रकाशनको हिसाबले तेस्रो र कथाकृतिको हिसाबले दोस्रो कृति हो । कथा विधाबाटै आफ्नो साहित्यिक यात्रा सुरु गरेका अधिकारीको **अपशोच** र **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह र **नारायणी** कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । २०५५ पछि पुस्तकाकार कृति प्रकाशन नभए पनि लेखन कार्यभने रोकिएको छैन । समसामयिक सामाजिक परिवेश, विकृत राजनीतिक अवस्था

---

^{२७} दयाराम श्रेष्ठ, **नेपाली कथा** (भाग-४), ललीतपुर : साझा प्रकाशन, २०६०, पृ. ११ ।

मानवीय प्रवृत्ति, मानवीय मूल्यको ह्रास, अज्ञानता, आदि विविध पक्षमा भएका विसङ्गितलाई विस्थापित गरी आधुनिक सभ्य सुदृढ समाजको निर्माणको सन्देश बोकेको यो कृति वर्तमान सन्दर्भमा पनि सफल बनेको छ ।

यसरी कथाको समग्र पक्षलाई हेर्दा सरल र संवेद्य भाषाशैली प्रयोग भएका विवेच्य कथाहरू सफल नै छन् । आख्यानका क्रममा उखान, टुक्का र प्रतीकको प्रयोगले कथालाई रोचक बनाएका छन् । जीवनका अनुभव र अनुभूतिलाई सहज र संवेद्य तुल्याएर मार्मिक अभिव्यक्ति दिने रामहरिका रचना चटनी जस्तै स्वादिष्ट लाग्छन् । कथात्मकतालाई बढी ध्यान दिएर नव नव प्रयोगको शिल्प र शैलीतर्फ अगाडि बढेमा कृतिको स्तरीयता बृद्धि हुनका साथै कृतिकारले आफूलाई एक सफल कथाकारको पङ्क्तिमा उभ्याउन सक्ने प्रशस्तै सम्भावना देखिन्छ ।

४.५ कविता सिद्धान्त र विकासक्रम

साहित्यका विविध विधामध्ये कविता प्राचीन र समृद्ध विधा हो । कवितालाई पूर्वीय र पश्चिमी विद्वान्हरूले विभिन्न समयमा आ-आफ्नै तरिकाले चिनाएका छन् । पाश्चात्य साहित्यमा प्रचलित पोएम (Poem) को समानार्थी शब्द नै कविता हो । यसको अर्थ कविद्वारा सिर्जित पद्यात्मक रचना वा कवि कर्म भन्ने हुन्छ । श्रुतिपरम्परामा रहेको लोकसाहित्य युगानुकूल परिवर्तन हुँदै लेख्य रूप प्राप्त गरेको हो । लोकजीवनमा प्रचलित लोकगीत, लोकगाथा नै कविता परम्पराको पृष्ठभूमिका आधार मान्न सकिन्छ । पृथ्वीनारायण शाहको दिग्विजय वा नयाँ नेपाल निर्माणसँगसँगै रघुनाथ भाट र सुवानन्द दास आदिका कविताबाटै नेपाली कविताले लेख्य रूप प्राप्त गरेको पाइन्छ । जब नेपाली भाषाले राष्ट्रभाषाको मान्यता पाउन थाल्यो तब कविताले विधागत स्वरूप प्राप्त गरेको पाइन्छ ।

४.५.१ कविताको परिभाषा

विश्व साहित्यमा कविता सर्वप्राचीन र समृद्ध विधा मानिन्छ । पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै साहित्यमा सृजनाका दृष्टिले कविता नै प्रथम चरणमा सृजिएको देखिन्छ । विश्व साहित्यमा कविता समृद्ध विधा मानिएकोले कविताका बारेमा धेरै चर्चा-परिचर्चा भएका छन् । यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न समयमा कविता र काव्यका बारेमा आ-आफ्नो मत व्यक्त वा

परिभाषा दिएका छन् । ई.स. छैटौं शताब्दीका भामहले आफ्नो **काव्यालङ्कार** ग्रन्थमा कवितालाई परिभाषा गर्दै “शब्द र अर्थले युक्त पदावली काव्य हो”^{२८} भनेका छन् । यसै गरी पाश्चात्य कवि वर्डस्वर्थले काव्य शान्तिका क्षणमा स्मरण गरिने प्रबल मनोवेगको स्वच्छन्द प्रवाह हो^{२९} भनी काव्यको परिभाषा गरेका छन् ।

नेपाली साहित्यमा पनि विभिन्न विद्वान्हरूले कविताको परिभाषा दिएको पाइन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले नेपाली **शाकुन्तल** (२००२) को भूमिकामा कवितालाई ‘कविता कोमल वनिता रसयति रसिकं रसेन सम्मिलिता’ भनी परिभाषित गरेका छन् । यसैगरी बालकृष्ण समका अनुसार भावनाको बौद्धिक कोमलता कविता हो ।^{३०}

वासुदेव त्रिपाठीका अनुसार सौन्दर्यपरक लयात्मक भाषिक अभिव्यक्तिको वाङ्मय हो ।^{३१} यसै गरी मोहनराज शर्माका अनुसार पद्यलयमा काव्यको अभिव्यक्ति गर्ने भाषिक संरचनालाई कविता भनिन्छ ।^{३२} भनी समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग नामक पुस्तकमा कविताको परिभाषा उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी विभिन्न समयमा विभिन्न सिद्धान्तहरूले दिएको परिभाषालाई अध्ययन गर्दा कुनै पनि विषयवस्तुलाई लयात्मक भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको सौन्दर्यात्मक संरचना कविता हो । बौद्धिकभन्दा रागात्मक बढी कल्पना वा भावनाको प्रबलता भएको अनुभूति र सौन्दर्य स्थापना गरिएको लयात्मक साहित्यिक विधालाई नै कविता भनिन्छ । यस विधाले साहित्यको बृहत् क्षेत्र ओगटेको मात्र होइन मानव हृदयलाई छिट्टै जित्न सक्ने क्षमता पनि राखेको पाइन्छ ।

४.५.२ कविताका तत्त्वहरू

साहित्यका विविध विद्यामध्ये कविता प्रमुख विद्या हो । यस विद्यामा पनि लघुदेखि बृहत् रूप पाइने हुनाले सबैलाई ध्यानमा राख्दा कविताका संरक्षक घटक तथा तत्त्वहरूको चर्चा यहाँ गरिन्छ ।

^{२८} खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल् र अन्य (सम्पा) **नेपाली र कविता**, काठमाडौं : विम्वु ऋभु प्रकाशन, २०५८, पृ. ३ ।

^{२९} पूर्ववत्, पृ. ३ ।

^{३०} पूर्ववत्, पृ. ४ ।

^{३१} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.) **नेपाली कविता** (भाग-४), ललितपुर: साझा प्रकाशन, २०६०, पृ. १५ ।

^{३२} मोहनराज शर्मा, सम्पा., **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**, काठमाडौं: अक्सपोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन, २०६३, पृ. १८ ।

४.५.२.१ शीर्षक

शीर्षक कविता कृतिको नाम मात्र नभई कृतिका सारभूत भाव विचारको सूचक सङ्केत वा उद्घाटक समेत हुनुपर्ने हो भन्दै वासुदेव त्रिपाठीले कविताको शीर्षकका बारेमा उल्लेख गरेका छन्।^{३३} शीर्षक विशेषीकृत भएमा यसले कृतिको अन्तर्वाह्य दुवै भावलाई बहन गरी विषय वस्तुको केन्द्रीय कथ्यलाई समेत जाहेर गर्दछ। साधारण अर्थमा शीर्षक भन्नाले कृतिको ढोका वा परिचयात्मक पहिलो बिन्दु हो।

४.५.२.२ संरचना

संरचना दुई किसिमको हुन्छ आन्तरिक र बाह्य। कविता कृतिको बाह्य संरचना त्यसका लयात्मक खण्ड/गण र विश्राम भई/पाउ/चरण वा पङ्क्ति विधान तथा पङ्क्तिपुञ्ज (श्लोक वा अनुच्छेद योजना) सँगै थालिन्छ र त्यसका विविध भाग/परिच्छेद हुँदै विस्तारित हुन्छ। आन्तरिक संरचना चाहिँ त्यस कृतिमा अँगालिएको कथन पद्धतिका माध्यमबाट थालिन्छ।^{३४} यसरी केन्द्रीय कथ्य, भाव, विचारको उठान, विकास र अन्तिम रागात्मक परिणतिसम्म पुग्दा त्यससँग सम्बन्धित सन्दर्भ तथा सामग्रीको कथन आदि नै आन्तरिक संरचनासँगै जोडिने कुरा हुन्।

४.५.२.३ लय विधान

कविता विद्याको मुख्य विधागत परिचयात्मक स्वरूप तत्व लय विधान नै हो। यो लय विधान प्रथमतः भाषिक स्वर व्यञ्जन वर्णका वर्णगत ध्वनिको साभ्य वैषभ्य दुवै भएको वितरण प्रक्रियाको कालगत प्राप्ति हो र कविता कृतिका चरण पाउ वा पङ्क्ति हरफको गतिक्रम र पङ्क्तिपुञ्जगत उच्चारण र श्रवणका क्रममा रम्य लाग्ने साङ्गीतिक ध्वनि नै लय विधानको लक्षण हो। आन्तरिक अनुप्रासीयताले गद्यलयात्मक कवितलाई पनि समृद्ध बनाएको हुन्छ।

४.५.२.४ भाव विधान

जीवन जगतका यावत् विषयवस्तु, अनुभव, प्रकृति मानवीय मूल्य मान्यता, संस्कृति, दर्शन, विज्ञान आदिलाई कविले कविताको विषयवस्तु बनाई काथात्मक भाषाका माध्यमले

^{३३} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.), पूर्ववत्, पृ. १७।

^{३४} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कविता** (भाग ४), ललितपुर : साक्षा प्रकाशन, २०६०, पृ. १८।

अभिव्यक्त गर्दछ । कविता भाव बुनोटका आधारमा वृत्तात्मक, चक्रात्मक, नागवेलीदार वा अन्य किसिमको हुन सक्दछ ।^{३५} विविध अनुभव अनुभूतिहरूलाई रागात्मक र कलात्मक भाषाले सिङ्गार्नु नै भाव विधान हो ।

४.५.२.५ भाषाशैली

मनका भावहरू अरूसमक्ष सम्प्रेषण गर्ने ध्वन्यात्मक साधन भाषा हो भने भाषा प्रकट गर्ने तीर तरिका वा पद्धति विशेष चाहिँ शैली हो । जुन अर्थको कथन त्यसका कविता कृतिले गर्नु छ, त्यसका निमित्त उपलब्ध भएका भाषिक विकल्पहरूबाट सबैभन्दा बढी ललित र रागात्मकताका सार्थक व्यञ्जन र लयात्मक हुन सक्ने शब्द, पद, पदावली वाक्यखण्ड, वाक्य र अनुच्छेद विधान समेत सृजित हुने कुरा नै कविताको भाषाशैली हो ।^{३६} यसरी भाषा भनेको भावाभिव्यक्तिको माध्यम हो भने शैली भावार्थ व्यक्तिको पद्धति हो । शैली व्यक्तिपिच्छे फरक पनि हुन्छ । कविताले भाषाशैलीकै माध्यमबाट मूर्त रूप प्राप्त गरेको हुन्छ ।

४.५.२.६ छन्द, रस र अलङ्कार

एउटै गति र यतिमा पढ्न सकिने लय, कविता वा श्लोकहरूमा पाइने शास्त्रीय लय वा लोकलयका शार्दूलविक्रीडित, वंशस्थ, अनुष्टुप्, भ्याउरे छन्द आदिलाई छन्द भनिन्छ ।^{३७} वर्ण वा मात्राको गणना र विश्रामादिले फरकफरक गेयात्मक रूप लिने वाक्य वा वाक्यहरूको गणनालाई छन्द भनिन्छ ।^{३८} यसरी जुन वस्तु वा उपरकणका कारण कविता काव्य हृदयस्पर्शी हुनका साथै कविता काव्यको भाव निश्चित घेरामा बाँधिई संरक्षित हुन्छ त्यसलाई नै छन्द भनिन्छ । कविता काव्यमा छन्दको प्रयोगले कवितात्मक श्रुतिमाधुर्य सृजना हुन्छ ।

विभाव, अनुभाव र व्यभिचारी भावको संयोजन हुँदा मानव हृदयमा उत्पन्न हुने विशिष्ट भाव नव रस (शृङ्गार, वीर, करुण, रौद्र, अद्भुत, हास्य, भयानक, वीभत्स

^{३५} पूर्ववत्, पृ. २० ।

^{३६} पूर्ववत्, पृ. १९ ।

^{३७} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र. सम्पा.), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन, २०६१, पृ. ३२८ ।

^{३८} सूर्य विक्रम ज्ञवाली (प्र. सम्पा.), नेपाली सङ्क्षिप्त कोश, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४०, पृ. ६३० ।

शान्तलाई नै रस भनिन्छ ।^{३९} काव्य पढ्दा सुन्दा र नाटकको अभिनय हेर्दा पाठक/भावक, दर्शकलाई जुन किसिमको आनन्द निष्पन्न हुन्छ, रमणीय भावोत्पन्न हुन जान्छ, त्यही आनन्दको अनुभूति नै रस हो ।^{४०} साधारण शब्दमा भन्दा साहित्यबाट जुन चमत्कारपूर्ण आनन्द प्राप्त हुन्छ, त्यसैलाई रस भनिन्छ ।

अलङ्कार शब्दको बारेमा पूर्वीय काव्यसिद्धान्तमा व्यापक चर्चा गरिएको छ ।^{४१} यसका दुई प्रकार छन्- शब्दालङ्कार, अर्थालङ्कार । काव्यमा शब्दको विशेष प्रयोगद्वारा उत्पन्न हुने वैचित्र्य, चमत्कार वा सौन्दर्य शोभालाई शब्दालङ्कार भनिन्छ भने अर्थमाथि आश्रित हुने अलङ्कारलाई अर्थालङ्कार भनिन्छ ।^{४२} अलङ्कारको शाब्दिक अर्थ आभूषण वा गहना भन्ने हुन्छ । काव्यका सन्दर्भमा यस शब्दको तात्पर्य काव्यको गहना वा आभूषण हो । जसरी सुनचाँदी आदि गहनाले शरीरको शोभा बढाउँछ, त्यसैगरी भाषिक गहना अलङ्कारले काव्यको सौन्दर्य बढाउँछ ।^{४३} यसरी काव्यमा शब्द तथा अर्थका माध्यमबाट उत्पन्न हुने सौन्दर्य शोभालाई अलङ्कार भनिन्छ । यसको प्रयोगले काव्यमा चमत्कार पैदा हुन्छ भने सहृदयलाई आनन्दानुभूति गराउँछ ।

४.५.२.७ बिम्ब र प्रतीक

बासुदेव त्रिपाठीका अनुसार बिम्ब भन्नाले कुनै कृतिमा मुख्य कथ्य अर्थको सहचर प्रतिच्छायाका साथमा आउने अर्को सह प्रस्तुत वा सहवर्ती अर्थ बिम्ब हो । स्रष्टा वा सर्जकका मानस पटलमा रहेका मानसिक तस्वीरलाई सम्मूर्तित बनाउने चित्रात्मक भाषालाई बिम्ब भनिन्छ ।^{४४} बिम्बको अभिप्राय भाव वा विचारलाई पाठक सामु मूर्तिवान् बनाएर त्यसैलाई अभै सवेद्य बनाउनु हो । अदृश्य कल्पना र भावलाई दृश्यवान् बनाउन वा मूर्तिवान् बनाउने सादृश्य प्रतिमा नै बिम्ब हो ।

बिम्ब र प्रतीक प्रायः उस्तै-उस्तै लागे पनि यी दुई भिन्न तत्त्व हुन् अर्थात् बिम्ब र प्रतीक केही हदसम्म समान छन् तापनि धेरै हदसम्म असमान पनि छन् । बिम्बको सबैभन्दा

^{३९} पूर्ववत्, पृ. ८४१ ।

^{४०} भानुभक्त पोखरेल, **सिद्धान्त र साहित्य**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५९, पृ. ४ ।

^{४१} पूर्ववत्, पृ. ।

^{४२} ईश्वर कुमार श्रेष्ठ, **पूर्वीय एवम् पाश्चात्य साहित्य समालोचना प्रमुख मान्यता, वाद र प्रणाली**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५८, पृ. १२६ ।

^{४३} मोहनराज शर्मा, खगेन्द्र लुइटेल्, **पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३, पृ. ५८ ।

^{४४} लक्ष्मणप्रसाद गौतम, **समकालीन नेपाली कविताको बिम्बपरक विश्लेषण**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६०, पृ. १ ।

समीपस्थ शब्द नै प्रतीक हो । प्रतीकको उद्देश्य कवितामा प्रयुक्त भाव वा विचारलाई केवल साङ्केतिक बनाउनु मात्र हो । खास वस्तु विषय दृश्य आदिलाई जनाउने अर्को वस्तु चिनोलाई प्रतीक भनिन्छ ।^{४५} सोभै नभनेर सङ्केत चिह्न, आदिद्वारा भाव अभिव्यक्त गर्ने विधि प्रक्रिया नै प्रतीक हो । यसको प्रयोगले कवितालाई अझ रोचक बनाउन मद्दत पुग्दछ ।

४.६ कविताको विकासक्रम

नेपाली साहित्यको विकास लोकसाहित्यको युगानुकूल परिवर्तनसँगै भएको पाइन्छ । नेपाली साहित्यको विकासक्रमलाई विभिन्न साहित्यकार तथा विद्वान्हरूले आ-आफ्नै तरिकाले काल विभाजन गरी चर्चा गरेका छन् तर सबैले सहमति जनाएको आधारमा नै यहाँ नेपाली कविताको विकासक्रमको चर्चा गरिएको छ ।

४.६.१ पृष्ठभूमि

नेपाली सामाजमा श्रुतिपरम्पराका रूपमा रहेको लोक साहित्य युगानुकूल परिवर्तन हुँदै जाँदा लेख्य रूपमा पनि आउन थालेको हो । यिनै लोकगीत, लोकगाथाले नेपाली कविताको विकासमा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ । पृथ्वीनारायण शाहको एकीकरणसँगै नेपाली भाषा र साहित्यमा पनि एकीकरण हुँदै नेपाली भाषाले समृद्धता प्राप्त गर्दै आएको पाइन्छ । यसरी पृथ्वीनारायण शाहकै विजय तथा नयाँ नेपाल निर्माणका गाथालाई रघुनाथ भट्ट, सुवानन्ददास, शक्तिवल्लभ अर्ज्यालका कविताबाटै लेख्य रूप प्राप्त भएको हो ।

नेपाली साहित्यमा लेख्य रूपमा प्राप्त १८३१ तिर सुवानन्ददासद्वारा रचना गरिएको *पृथ्वीनारायण शाह* शीर्षकको कवितानै नेपाली भाषामा लेखिएको प्रथम कविता मानिन्छ । यसरी सुरु भएको नेपाली कविताको परम्परा तथा विकासक्रमलाई विभिन्न साहित्यकार तथा विद्वान्हरूले आ-आफ्नै तरिकाले काल विभाजन गरेको पाइन्छ । नेपाली कविताको काल विभाजन विवादित भएकोले धेरै साहित्यकार, इतिहासविद् तथा समीक्षकहरूले सहमति जनाएको आधारमा नै हामीले चर्चा गर्नुपर्ने हुन्छ । बासुदेव त्रिपाठीका अनुसार गरिएको नेपाली कविताको कालविभाजन यसप्रकार छ -

---

^{४५} हेमाङ्गराज अधिकारी, पूर्ववत्, पृ. ६५० ।

४.६.१.१ प्राथमिक काल

नेपाली कविताको प्राथमिक काल पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकीकरणसँगै सुरु भएर मोतिराम भट्टको उदयसम्म रहेको पाइन्छ । यस समयलाई लिखित कविताहरूको प्रवृत्तिगत भिन्नताका आधारमा दुई चरणमा बाँड्न सकिन्छ ।

४.६.१.१.१ पूर्वार्द्ध (वि.सं. १८२६-१८७२) वीरधारा

यस समयमा पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल एकीकरण गरेको समय भएकोले वीर भावमा केन्द्रित कविता सृजना भएको पाइन्छ । यस धारालाई आत्मसाथ गरी कविता लेख्ने कवि र प्रमुख कृतिहरूमा सुवानन्ददासको **पृथ्वीनारायण शाह**, शक्तिवल्लभ अर्ज्यालको **तनहुँ भकृण्डो**, सुन्दरानन्द बाँडाको **बहादुर शाह वर्णनम्** जस्ता महत्त्वपूर्ण छन् ।

४.६.१.१.२ उत्तरार्द्ध (१८७३-१९४०) भक्तिधारा

नेपाली कविताको इतिहासमा वि.सं. १८७३ को समयलाई भक्तिधाराको समय मानिन्छ । नेपालले अंग्रेजसँग सुगौली सन्धि गरेपछि नेपालीहरूको वीरताको जोस सेलाउदै गएको पाइन्छ । तत्कालीन कविहरूको ध्यान वीरतापूर्ण वर्णनबाट भक्तिमार्ग तिर मोडियो । युद्धमा पराजित र आफन्तहरूको वियोगमा तड्पेका नेपालीहरूको मन ईश्वरीय चिन्तनतर्फ प्रवृत्त भयो ।

यस समयमा पनि भक्तिधारा दुई हाँगामा विभक्त देखिन्छ । सगुन भक्तिधारा अन्तर्गत कृष्णभक्ति र रामभक्ति धारामा केन्द्रित रही कविता लेखन गरेको पाइन्छ । यस धाराका कवि र कविताहरूमा इन्दिरसको **गोपिका स्तुति** (१८८४), विद्यारण्य केशरीको **द्रौपदी स्तुति**, बसन्त शर्मा लुइटेल **श्रीकृष्ण चरित्र** (१८८४), **समुन्द्र लहरी** (१९०९), भानुभक्त आचार्यको **रामायण** (१९१०) कृतिहरू महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । यसैगरी ईश्वरको निराकार रूपको उपासना गर्ने त्यसै किसिमका रचनाहरूको लेखन पनि यसै समयमा भएको पाइन्छ । यसरी रचना गर्ने कवि र कृतिहरूमा शशिधरको **बैराग्याम्बर**, अगम दिलदासको **निर्गुम्बा कविता**, ज्ञान दिलदासको **उदयलहरी**, आदि महत्त्वपूर्ण रहेका छन् ।

यस समयमा नेपाली कविताको लेख्य प्रयास प्रारम्भ भएको पाइन्छ । तत्कालीन समयानुकूलका वीर तथा भक्तिधाराका कविता रचना तथा अनुदित गरेर मौलिकतातर्फ

उन्मुख हुनु, काव्य शैलीको निर्माणमा लाग्नु लोकलय तथा शास्त्रीय छन्दको प्रयोग जस्ता प्रवृत्तिगत विशेषता पनि प्राथमिक कालीन कवितामा पाइन्छ ।

४.६.१.२ माध्यमिक काल (१९४१-१९७४)

नेपाली कविताको इतिहासमा माध्यमिक कालको थालनी वि.सं. १९४१ मा मोतिराम भट्टको आगमनसँगै भएको मानिन्छ ।^{४६} नेपाली साहित्यमा शृङ्गारिकताका केन्द्रविन्दु मोतिराम भट्टले भानुभक्तद्वारा लिखित रामायणको **सुन्दरकाण्ड** छपाएर मुद्रणको सुरुवात गरे ।

यसरी नेपाली साहित्यको प्राथमिक काललाई लेखन तथा माध्यमिक काललाई प्रकाशन तथा मुद्रणको युगका रूपमा चिनाउन पनि सकिन्छ । यस समयलाई पनि कविताका प्रवृत्तिगत विशेषताका आधारमा दुई चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ । नेपाली कविताको माध्यमिक काखको शृङ्गार धारालाई मोटा मोटीमा पूर्वार्द्ध (वि.सं. १९४१-१९६१) र उत्तरार्द्ध (वि.सं. १९६१-१९७४) का रूपमा बाड्न सकिन्छ ।^{४७}

४.६.१.२.१ पूर्वार्द्ध (वि.सं. १९४१-१९६१)

माध्यमिक नेपाली कविताका प्रवर्तक तथा शृङ्गार धाराका केन्द्रीय एवं अगुवा कवि मोतिराम भट्ट हुन् ।^{४८} नेपाली साहित्यमा राजनीतिले पनि सशक्त प्रभाव पारेको पाइन्छ । यस समयमा राणाहरू सत्तामा पुगेर भोग-विलासमा दिन बिताइरहेका थिए । तत्कालीन शासक वर्गको मुख्य लक्ष्य नै भोग-विलास र मनोरञ्जनपूर्ण जीवनयापन गर्नु भएकोले यस परिवेशबाट साहित्यकारहरूपनि अलग हुन सकेनन् । यी युगीन चाहना अनुरूप नै कविहरू शृङ्गारिक कविता सृजनातर्फ प्रवृत्त भएका हुन् । यस कार्यको नेतृत्व मोतिराम भट्टले लिएका थिए । उनको सक्रियतामा एकल तथा सामूहिक रूपमा शृङ्गारिक कविताको विकास भएको पाइन्छ । शृङ्गारिक धारामा कलम चलाउने प्रमुख कवि र कविताहरूमा मोतिराम भट्टको **पञ्चक प्रपञ्च** (१९४८), **पिकदूत** (१९४५), **उषा चरित्र** (१९५५), **मोतिराम भट्टका गजलहरू** (२०३८), शिखरनाथ सुवेदीको **बृहद कृष्णचरित्र** (१९५५), **शृङ्गार दर्पण** (१९५५), कृष्णप्रसाद रेग्मीको **कामिनी विरह लहरी** (१९६०) आदि महत्त्वपूर्ण छन् ।

^{४६} डा. वासुदेव त्रिपाठी र अन्य, **नेपाली कविता** भाग ४, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६०, पृ. १११ ।

^{४७} पूर्ववत्, पृ. १११ ।

^{४८} पूर्ववत्, पृ. १११ ।

४.६.१.२.२ उत्तरार्द्ध (वि.सं. १९६२-१९७४)

मोतिराम भट्टको देहवसान भएको एक दशकपछि, संस्कृत शिक्षा प्राप्त गरेका विभिन्न युवा कविहरूको एक कवितासङ्ग्रह **कविता कल्पद्रुम** देखापऱ्यो । १९६२ मा आएको यो सङ्ग्रह र **सुन्दरी पत्रिका** (वि.सं. १९६३) का माध्यमबाट शृङ्गारिक धारालाई निरन्तरता दिदै संस्कृत कविता शिल्पका शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार लगायत विभिन्न पक्षको चमत्कृतिमा जोड दिदै कविता लेखन कार्य सुरु भयो । यही कवितामा आएको चमत्कारपूर्ण परिवर्तनसँगै माध्यमिक कालको उत्तरार्द्धको थालनी भयो । यस समयमा समस्यापूर्तिका साथै गजल परम्परा पनि मौलाउँदै गएको पाइन्छ । १९७० तिर माध्यमिक नेपाली कविताका क्षेत्रमा लोकगीतबाट प्रेरित **आनन्दलहरी, प्रेमलहरी** जस्ता लहरी काव्यले नयाँ आयाम थपेको पाइन्छ । यी काव्यहरूमा शिष्ट शृङ्गारिकता पाइने हुनाले जनमानसमा हलचल नै ल्याएको थियो । माध्यमिक कालको यो उत्तरार्द्ध चरणमा लेखनाथ पौड्यालको आगमन भएको छ । उनले शृङ्गारिकतालाई तोड्दै नेपाली कवितामा नवयुगको आमन्त्रणका लागि प्रयासमा लागि रहे पनि शृङ्गारिक धाराको चर्चित कवितासङ्ग्रह **सुक्तिसिन्धु** (वि.सं. १९७४) प्रकाशन भयो । यस कवितासङ्ग्रहका कविताले पद्य क्षेत्र मै शिष्टताको केही सीमा मिचेको भान भए पनि शृङ्गारिक कविताका शैलिशिल्पका दृष्टिले शृङ्गारिक धारा चहकिएको पाइन्छ । श्यामजीप्रसाद शर्माको सम्पादनमा प्रकाशित यो कृति केही समय प्रतिबन्धित भए पनि माध्यमिक शृङ्गारिक नेपाली कविताको अन्तिम निसानी बन्न पुगेको छ ।

यस समयमा शृङ्गारिकताले बढी चर्चा पाए पनि नीति शिक्षा र औपदेशिकता, देश प्रेम, प्रकृति प्रेम युगीन परिवेशको वर्णन आदि पनि कविताका विषयवस्तु भएको पाइन्छ । हिन्दी, उर्दु, फारसी र संस्कृत भाषा मिश्रण भएको क्वाटी नेपाली भाषाको प्रयोग बिम्ब र प्रतीकको अत्यधिक प्रयोग जस्ता यस समयका कविताका विशेषता हुन् । यसरी १९७४ पछि नेपाली कविताका क्षेत्रमा शिष्ट र परिष्कृत भाषाको प्रयोग गरी राम्रा कविता लेख्दै लेखनाथ पौड्यालले नवयुग चिनाउने प्रयास गरेका छन् । यसरी कविता लेखन गर्ने अन्य कविहरूमा सोमनाथ सिग्दाल, चक्रपाणि चालिसे आदि छन् ।

४.६.१.३ आधुनिक काल (१९७५- हालसम्म)

नेपाली साहित्यमा आधुनिक कालको प्रारम्भबारे मतमतान्तर रहेको हुदाँ कवितामा पनि निश्चित विन्दुको मतभिन्नता विद्यमानै छ । आधुनिकता कालखण्डका रूपमा नभई प्रवृत्तिगत भिन्नतासँग सम्बन्धित हुन्छ । यान्त्रिक आविस्कार, वैज्ञानिक उन्नति, शैली

शिल्पमा नवीनताको खोजी नै आधुनिकता हो । नेपाली कवितामा आधुनिककाल माध्यमिक कालीन शृङ्गारिक कवितासङ्ग्रह **सूक्तिसिन्धु** (वि.सं. १९७४) पछि थालियो ।^{४९}

शास्त्रीय नियम र अनुशासनभित्र आबद्ध रही शैल्यिक सचेतता, भाषा शैलीगत परिष्कृतता वस्तुपरकता, संयमितता र भावनाको बौद्धिक नियन्त्रण गरी कविता सृजना जब हुन थाल्यो तब नेपाली कविताले नयाँ मोड लिएको पाइन्छ । १९७५ देखि लेखनाथ पौड्यालको अग्रणी भूमिकामा थालिएको यो परिष्कारवादी धारा वि.सं. १९९० सम्म आधुनिक नेपाली कविताको केन्द्रीय धाराका रूपमा रहेको छ । यसरी लेखनाथ पौड्यालका कविताबाट नेपाली कवितामा आधुनिकता भित्रिएको धेरै साहित्यकार, समीक्षक इतिहासविद् र समालोचकहरूको ठम्याई छ ।

वासुदेव त्रिपाठीले नेपाली कविताको आधुनिक काललाई पूर्वार्द्ध (१९७५-२०१६) र उत्तरार्द्ध (१९१७ देखि यता) गरी दुई कालखण्डमा विभाजन गर्नुका साथै प्रवृत्तिगत आधारमा ४ चरणमा विभाजन गरी नेपाली कविता भाग ४ मा उल्लेख गरेका छन् । उनका अनुसार आधुनिक नेपाली कविताका ४ चरणहरू निम्न अनुसार भएको पाइन्छ :

४.६.१.३.१ परिष्कारवादी धारा (१९७५-१९९०)

माध्यमिक कालको शृङ्गारिकतालाई तोड्दै नेपाली कवितालाई आधुनिकतातर्फ लैजाने मुख्य श्रेय कवि लेखनाथ पौड्यालले पाएका छन् ।^{५०} उनले नेतृत्व गरेको परिष्कारवादी धारा नै नेपाली कविताकाको क्षेत्रका उषाकाल भएको पाइन्छ ।

यस धाराका केन्द्रीय कवि लेखनाथ पौड्याल हुन् भने अन्य प्रमुख स्रष्टाहरूमा बालकृष्ण सम, नयराज पन्त विद्यादेवी आचार्य दीक्षित आदि हुन् । नेपाल बाहिर दार्जीलिङतर्फबाट कलम चलाउने कविहरूमा धरणीधर कोइराला, महानन्द सापकोटा पारसमणि प्रधान आदि प्रमुख छन् । व्याकरणको अनुशासनमा रही कविता लेख्ने र कविताका भाव, लय, भाषाशैली र शिल्प संरचनामा संयमका साथै परिष्कार परिमार्जनको अपेक्षा गर्ने हुनाले यस धारालाई परिष्कारवादी भनिएको हो । सामान्यतया शास्त्रीयता वा 'क्लासिसिज्म' के तात्पर्यसँग परिष्कारवाद नजिक छ । यस समयका कृतिहरूमा **ऋतुविचार** (वि.सं. १९७३), **बुद्धिविनोद** (वि.सं. १९७३) आदिले नयाँ विषयतिर जोड दिएका छन् भने

^{४९} पूर्ववत्, पृ. ११३ ।

^{५०} पूर्ववत्, पृ. ११८ ।

सत्यकलि संवाद १९७६ ले सामाजिक व्यङ्ग्य र हिन्दु पुनर्जागरणको चेतनालाई कठिनाइभित्रै सुसेल्लै नयाँ कवितापक्ष समातेको छ । यही धारालाई आत्मसाथ गर्दै १९९० को दशकपछि प्रकाशित कृतिहरूमा **ऋतुविचार** (१९९१ परिवर्तित तथा परिमार्जित), **तरुण तपसी** (२०१०), सोमनाथको **आदर्शराघव** (२००५) आदि महत्त्वपूर्ण छन् ।

४.६.१.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा (१९९१-२०१६)

स्वच्छन्दतावाद रोमान्स शब्दबाट विकसित रोमान्टिक शब्दको समानार्थी नेपाली शब्द हो ।^{५१} स्वच्छन्दतावाद शास्त्रीयताको सट्टामा नवीनताको आग्रह, रागात्मक वृन्ति मानवतावादी दृष्टि हो । व्यक्तिका निराशा र कुठालाई सजीव रूपमै भावपूर्ण कलात्मक अभिव्यक्ति दिन स्वच्छन्दतावाद सक्षम भएको पाइन्छ । नेपाली साहित्यको कविता विधामा स्वच्छन्दतावादको सुरुवात १९९१ मा **शारदा** पत्रिकामा प्रकाशित लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कविताबाट भएको हो । यही समयमा प्रकाशित सिद्धिचरण श्रेष्ठका कविताको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । यसरी १९९१ बाट सुरु भएको यो धारा देवकोटाकै केन्द्रीयतामा विकसित सम्बन्धित र विस्तारित हुँदै २०१६ सम्म रहेको पाइन्छ । यस धारालाई आत्मसात गर्दै कविता लेख्ने कविहरूमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको **भिखारी** (२०१०), सिद्धिचरण श्रेष्ठको **मेरो प्रतिबिम्ब** (२०२१), गोपालप्रसाद रिमालको **आमाको सपना** (२०२०), भूपि शेरचनको **घुम्ने मेचमाथि अन्धो मान्छे** (२०२६), माधवप्रसाद घिमिरे, म.वि.वि. शाह, अगम सिंह गिरी, वासु शशी आदि प्रमुख रहेका छन् ।

पाश्चात्य प्रभावबाट देवकोटाको केन्द्रीयतामा समृद्ध र विकसित भएको यस धाराले परिष्कारवादी अनुशासनको विरुद्धमा आफ्नो अलग पहिचान बनाउन सफल छ । आत्मपरक अभिव्यक्ति, युगीन विसङ्गतिप्रति आक्रोश, मानवतावादी चेतना, मुक्तिको चाहाना र राजनीतिक जागरण आदि यसका प्रवृत्तिगत विशेषता हुन् ।

४.६.१.३.३ प्रयोगवादी धारा (२०१७-२०३५)

आधुनिक नेपाली कविताको इतिहासमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको देहवासनपछि प्रयोगवादी धाराको सुरुवात भएको मानिए तापनि **प्रगति** (२०१०), **इन्द्रेणी** (२०१२) पत्रिकादेखि नै मोहन कोइरालाका प्रयोगधर्मी कविताले चिहाइरहेका थिए ।

^{५१} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल र अन्य, **नेपाली कवि र कविता**, काठमाडौं : विभुश्रु प्रकाशन, २०५८, पृ. ३३ ।

यसै क्रममा **रूपरेखा** पत्रिका (२०१७) को *घाइते युग* कविताका माध्यमबाट प्रयोगवादी कविताको प्रथम प्रहर तथा आधुनिक कविताको उत्तरार्द्ध समय सुरु भएको मानिन्छ। परम्पराभन्दा भिन्न प्रवृत्तिलाई अँगालेर विशिष्ट र क्लिष्ट भाषा प्रयोग गरी लेखिने रचनालाई प्रयोगवादी रचना भनिन्छ। यस धाराका केन्द्रीय कवि मोहन कोइराला हुन्। यस धाराका कवितामा प्रतीकवाद अतियथार्थवादी, विसङ्गतिवादी अमूर्त लेखन प्रक्रियाले गर्दा भाषा दुर्बोध्य भएको पाइन्छ। परम्परित भाषिक क्रमलाई भाँचेर नार्थिने र नबुझिने भाषाको प्रयोग गरेर लेखिएका कविताले बौद्धिक पाठकको खोजी गरे जस्तो लाग्दछ। जीवनलाई मूलतः वीभत्स, व्यर्थ, निस्सार शून्य, विसङ्गत रूपमा हेर्ने लामा गद्य कविताको सृजना यसै समयमा भएका छन्। २०२० कै दशकमा दार्जीलिङबाट तेस्रो आयाम वा आयामेली आन्दोलन सुरु भएको थियो। इन्द्रबहादुर राई, बैरागी काइँला, ईश्वरवल्लभ जस्ता साहित्यकारले साहित्यलाई मोटाइ र गहिराइका आयतनमा समेत विचार गरी सृजना गरिनु पर्ने मान्यता अगाडि सारेका थिए।

यस धाराका प्रमुख कविहरूमा मोहन कोइराला, मोहन हिमाशु थापा, ईश्वर बल्लभ, बैरागी काइँला, बानिरा गिरी आदि हुन्। क्लिष्टता दुरूहता, जटिलता, अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी चिन्तन, बौद्धिकता आदि यस धाराका प्रवृत्तिगत विशेषता हुन्।

४.६.१.४ समसामयिक धारा (२०३६ देखि यता)

नेपाली कविताको इतिहासमा २०३६ देखि हालसम्मको समयावधिलाई समसामयिक धारा भनिन्छ। नेपाली कवितामा प्रयोगवादी धाराको दुर्बोध्य र जटिल अभिव्यक्तिका कारणले पाठक र कविता बीचको विच्छेद भएको सम्बन्धलाई पुनः स्थापित गर्न सुबोध कविताहरू लेखन कार्य २०३० को दशकबाटै सुरु भएको पाइन्छ। शैलेन्द्र साकार, मञ्जु काँचुली, महेश प्रसाई, हरिभक्त कुटवाल जस्ता युवा स्रष्टाहरूले समसामयिक यथार्थबोध र व्यङ्ग्यात्मकताका आधारित सम्प्रेष्य कविता लेखि समसामयिक कविताधाराको प्रारम्भ तथा विकासका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान गरेको पाइन्छ। जटिलता विरुद्धको आन्दोलन हुनका साथै मान्छेले भोगेको जीवनलाई वस्तुपरक ढङ्गले कवितामा उतार्ने कोसिस भएको पाइन्छ। कविहरूले देशको गिर्दो स्थिति, विकृत मूल्य मान्यता, विसङ्गत हुँदै गएको परम्परा, हास हुँदै गएका प्राकृतिक सम्पदा, भ्रष्टाचार जस्ता विषयलाई कवितामा यथार्थपरक ढङ्गले उतार्न थाले। यही समयावधिमा स्वेदश तथा विदेशबाट, **सडक कविता क्रान्ति**

(२०३६), **कोलाज आन्दोलन** (२०३७), **तरलतावाद** (२०४०), **जन आन्दोलन** कविता २०४६ जस्ता अभियानले पनि समसामयिक कविताको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । नेपालमा भएका राजनीतिक परिवर्तनहरू जस्तै २०३६ को जनमत सङ्ग्रह २०४६ सालको जनआन्दोलन माओवादीको १० वर्षे सशस्त्र द्वन्द २०६२/६३ को लोकतन्त्र स्थापनाका लागि भएको जनआन्दोलन २ गणतन्त्रको स्थापना आदिले पनि नेपाली कविता क्षेत्रमा प्रशस्त प्रभाव पारेको पाइन्छ ।

४.७ नारायणी कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

नारायणी कवितासङ्ग्रह रामहरि अधिकारीको दोस्रो साहित्यिक कृति हो । वि.सं. २०५३ सालमा प्रकाशित **नारायणी** कवितासङ्ग्रहले राष्ट्रवादी चिन्तन, समाजको यथार्थ चित्रण, मानवतावादी स्वर उद्घोष गरेको पाइन्छ । विविध विषयमा कष्ट सहेर पनि अर्काका लागि अवसर र पवित्रता प्रदान गर्ने **नारायणी** नदी भन्ने यो **नारायणी** कवितासङ्ग्रहले पनि जीवन जगत्का विविध भोगाइ, अनुभूति र विसङ्गतिलाई आफ्नो विषयमा समेट्दै राष्ट्रप्रेम र मानवतावादी दृष्टिकोण अगाडि बढाएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहलाई काव्यिक तत्वहरूको आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

४.७.१ शीर्षक

कुनै पनि लेख, रचना, ग्रन्थको नामलाई शीर्षक भनिन्छ ।^{५२} कविता निबन्धादि रचनाहरूको परिचय गराउने शब्द, शब्दावली वा नामलाई नै शीर्षक भनिन्छ ।^{५३} शीर्षक विशेषीकृत भएमा यसले कृतिका अन्तर्वाह्य संरचना र भाषाशैलीले बहन गरेको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय कथ्यलाई जाहेर गर्दछ ।^{५४}

संरचना, भाव, विषय र कथ्यलाई जाहेर गर्न सक्ने यसरी अन्तर्वाह्य सामञ्जस्यमूलक ग्रन्थ वा कृतिको नामलाई नै शीर्षक भनिन्छ, जुन औचित्यपूर्ण र सार्थक हुनुपर्छ ।

^{५२} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि., २०६१, पृ. ९४२ ।

^{५३} सूर्यविक्रम ज्ञवाली (प्र.सम्पा.), **नेपाली सङ्क्षिप्त शब्दकोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४०, पृ. ७१३ ।

^{५४} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य, **नेपाली कविता** (भाग-४), ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६०, पृ. १७ ।

रामहरि अधिकारीको **नारायणी** कवितासङ्ग्रह पहिलो कविताकृति हो । **नारायणी** कवितासङ्ग्रहको शीर्षकमा साथै सङ्ग्रहभित्रको एउटा फुटकर प्रतिनिधि उत्कृष्ट कविता पनि हो । भट्ट हेर्दा कवितासङ्ग्रहको शीर्षक र अन्य फुटकर कविताहरूका विषय शीर्षक र विषयसँग मेल नखाएको जस्तो भान हुन्छ तर यो शीर्षक र अन्य शीर्षकहरूले बोकेको भावसँग भने मेल खाएको पाइन्छ । **नारायणी**ले जसरी विविध कष्ट र आइपर्ने विपत्तिलाई आफ्नो गर्भमा लुकाएर प्राणीलाई जुन अवसर र पवित्रता दिन सफल भएकी छन्, त्यसै गरी यो कवितासङ्ग्रहका फुटकर कविताका विविध विषयबाट पनि जीवनका हर पीडा सङ्घर्ष र विसङ्गतिको यथार्थ प्रस्तुत गर्दै सुन्दर जीवन बनाउन मानिसले सन्तोष लिनुपर्ने र प्राणी मात्रको भलो गर्नुपर्ने, पाएको अवसरको सदुपयोग गर्नुपर्ने जस्ता भाव व्यक्त गरिएको छ । मानव जीवनका विविध विषयलाई यस सङ्ग्रहका कविता मार्फत् अगाडि बढाइएको छ । **नारायणी**को आन्तरिक भाव र अन्य फुटकर कविताहरूको भावसँग कतै न कतै मेल खाएको पाइन्छ, त्यसैले पनि शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

४.७.२ संरचना

वस्तुको निर्माण तत्व वा रचना घटकहरूको परस्पर सम्बन्धको समग्रतालाई संरचना भन्दछन् । यस परिभाषाले संरचना वस्तुको आन्तरिक गठन पनि हो र सो गठनको व्यवस्था पनि हो भन्ने जनाउँछ ।^{५५} संरचना दुई प्रकारका हुन्छन्- आन्तरिक र बाह्य । कविताकृतिको बाह्य संरचना त्यसका लयात्मक खण्ड/गण र विश्राम भई पाउ/चरण वा पङ्क्तिविधान तथा पङ्क्तिपुञ्ज (श्लोक वा अनुच्छेद योजना) सँगै थालिन्छ र त्यसका विविध भाग/परिच्छेद हुँदै विस्तारित हुन्छ ।^{५६}

२०४० को दशकदेखि नै कविता र कथा लेखन गर्न थालेका रामहरि अधिकारीको **नारायणी** कवितासङ्ग्रह पहिलो कविताकृति हो । २०५३ सालमा प्रकाशित यस सङ्ग्रहमा जम्मा २५ वटा कविता समावेश गरिएका छन् । विवेच्य कृतिमा गद्यलयको प्रयोग गरिए पनि कतै कतै पद्यको छनक आउने लयात्मक भाषा पनि भेटिन्छ । श्रीमती सीता अधिकारीको प्रकाशकत्वमा प्रकाशित **नारायणी** कवितासङ्ग्रह चौधरी छापाखाना परासीको मुद्रणमा ५०० प्रति प्रकाशित भएको हो । प्रस्तुत कृतिको बाह्य आवरण अति सामान्य सादा

^{५५} मोहनराज शर्मा, **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल, २०६३, पृ. ९२ ।

^{५६} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य, **नेपाली कथा** (भाग-४), ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६०, पृ. १७-१८ ।

कागजमा माथि **नारायणी** कवितासङ्ग्रह लेखिएको छ भने बीचमा नेपालको हिमाल, पहाड, तराईको साङ्केतिक चित्र देखाइएको छ । चुरेभन्दा माथिल्लो भागमा नारायणी बगेको देखाउँदै नारायणीलाई एउटी नारीको रूपमा चित्र पनि उतारिएको पाइन्छ । सबभन्दा तल कविको नाम छापिएको छ । पछाडिको बाह्य पृष्ठमा लेखकको परिचय, संलग्नता र अप्रकाशित कृतिको नाम, सङ्ग्रहको मूल्य र मुद्रणको नाम छापिएको छ । पृष्ठ 'ख' मा प्रकाशित भनेर सीता अधिकारीको नाम ठेगाना छापिएको छ ।

पृष्ठ 'ग' मा मन्तव्य शीर्षकमा भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईको पुस्तक समीक्षा छापिएको छ भने पृ. 'ड' मा प्रेरणाका स्रोत स्वर्गीय पिता टीकाराम अधिकारीको नाम लेखी समर्पण भाव व्यक्त कविले व्यक्त गरेका छन् । पृ. 'च' मा मेरा दुई शब्द शीर्षकमा कवि प्रकाशन गर्न विविध तरिकाले सहयोग पुऱ्याउने व्यक्तित्वहरूलाई कविले धन्यवाद दिएका छन् । पृ. 'ज' मा विषयसूची राखिएको छ भने अन्तिमका दुई पृष्ठमा यो कृति छपाउन आर्थिक सहयोग गर्नेको नामावली र रकम छापिएको छ । १ देखि ७० पृष्ठसम्म २५ वटा फुटकर कविता समाविष्ट गरिएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा बाहिरी आवरणसहित ९० पृष्ठमा यसको संरचना तयार भएको छ ।

आन्तरिक संरचनाका दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कृतिभित्रका विविध विषयमा सृजित कविताहरूले समकालीन सामाजिक राजनीतिक र अनुभूतिजन्य कविका आफ्ना भावहरूलाई कविताका रूपमा प्रष्फुटन भएको पाइन्छ । कवितासङ्ग्रह बाहिरी रूपमा सानो देखिए पनि आन्तरिक कोणबाट हेर्दा सशक्त भावयुक्त उपहारका रूपमा समृद्ध देखिन्छ ।

४.७.३ विषयवस्तु

कुनै पनि कृति वा रचना लेखिँदा रचनाकारद्वारा अभिव्यक्त भएका विचारहरूको सँगालोलाई विषयवस्तु भनिन्छ । मानव चेतनाको यावत अनुभवयुक्त र पूरै प्रकृति, मानवीय समाज र संस्कृति, पुराकथा र इतिहास, दर्शन र ज्ञान विज्ञानादिका साथै मानव मनभित्रका समस्त अनुभव र व्यवहारको समग्र प्रकाशन कविको विषयवस्तुमा पर्न सक्दछन् । काव्य रचनाका निम्ति छनौट गरिएको विषयवस्तुलाई नै विषयवस्तुका रूपमा लिन सकिन्छ ।

जीवन भोगाइमा सङ्घर्षरत हुँदा सामना गर्नु परेका तमाम अनुभव, अनुभूतिलाई समकालीन समाजको राजनीतिक, आर्थिक, भौतिक, सांस्कृतिक पक्षसँग मिलाउँदा यसबाट प्राप्त सकारात्मक नकारात्मक परिणामहरू जस्ता बहुपक्षीय भावहरूले यस सङ्ग्रहमा

प्रजातन्त्रोदयपछिको राजनीतिक, सामाजिक स्थिति, सहिदहरूले आमासँग गरेको प्रश्न, नयाँ वर्ष, दशैं जस्ता चाडबाडहरू आउँदा खुसीसँगै आउने पीडा, अभावको जीवन व्यथा, वैयक्तिक अनुभूति, राष्ट्रप्रेम, नारी पीडा, समयचक्रमा मानव गति, मानवीय अस्तित्वको खोजी जस्ता सन्दर्भहरू विषयवस्तुका रूपमा आएको पाइन्छ ।

परिवर्तनशील समयचक्रको स्वाभाविक गतिमा मानव जीवनलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ-

प्रभातको मिर्मिरेमा सलाई कोर्दा
रातको गुप्ती स्थानमा तिमीलाई देखें
आगो परेर कोइला पर्दा
नवजात शिशुलाई निकालेको देखें
ज्वाला निभेर धुवाँको मुस्लो छुट्टा
आपसमा कचिङ्गल अनि उदास देखें
पचेर खरानी पल्टँदा
वियोगको सेतो पहिरन देखें

(देखें, पृ. २१)

नारी संवेदनाको मार्मिक प्रस्तुति -

कंसको विश्वासघातमा
तिम्रो चेहरामा परेका
ती
काला र नीला रेखाहरू
कसरी कोरिन गए ?
भन नढाँटी
तिमीलाई के भयो ?

(के भयो र कस्तो ?, पृ. १६)

राष्ट्रियताको प्रखर अभिव्यक्ति -

सर्वदा सचेत र इमान्दारको पालना गर्नेछु
ममताको माला गाँसी
यही देशको काखमा बस्ने छु

फुले छु
फले छु
र फलाउने छु ।

(जनता र राष्ट्रप्रति मेरो ममता, पृ. ४५)

मानवतावादी स्वर अभिव्यक्त भएका पङ्क्तिहरू-

बाटो बिराएको बटुवा जस्तो
विकल-मानवता हराएको
दानवी संसारमा विन्यास जिन्दगी पो
गुञ्जिरहेछ !

(उपहास पात्र, पृ. ६९)

राजनीतिक विकृतिको पर्दाफास गरिएका पङ्क्तिहरू

राजनीति गर्छन् तिम्रै नाममा
नातावाद कृपावाद
धनीकै दिन उज्याला
गरिबलाई छैन ज्याला
हे महामानव !

(महामानवको मार्ग र सम्झना, पृ. २८)

यसरी विभिन्न विषयवस्तुलाई समेटि लेखिएका कवि रामहरि अधिकारीका कविताहरू ज्यादै रोचक र समय सान्दर्भिक छन् । सामाजिक, राजनीतिक विसङ्गति मात्र नभई जीवनदृष्टिहरू समेत तिनमा मुखरित छन् । समयको परिवर्तनशील अवस्था, तीव्र राष्ट्रियता बोध, समकालीन राजनीतिक विकृति, विसङ्गति, जीवन भोगाइका क्रममा आएका दुःख, पीडा, विषम परिस्थिति, नैराश्य, प्रेम-प्रणयको कल्पना जस्ता विषयवस्तुलाई **नारायणी** कवितासङ्ग्रहले समेटेको पाइन्छ ।

४.७.४ भावविधान

आत्मालापी कवि कथनात्मक, आख्यानीकृत नाटकीकृत जुन रूपमा जीवन जगत्को कथन गरिए पनि त्यसको मूल चुरो स्वरूप केन्द्रीय कथ्य वा विषयवस्तु चाहिँ कुनै भाव विचार नै हुन्छ र परिणाम चाहिँ त्यो सूक्ष्म विचार भावमय रागमय, कलात्मक रूपान्तरण

हुनुपर्ने हुन्छ ।^{५७} बहुपक्षीय भावहरूको कवितासङ्ग्रहित यस कृतिमा कविका नविनतम भावहरू सरल, सहज र सुन्दर शैलीमा अभिव्यक्त छन् ।^{५८} कविका आफ्ना अनुभव, अनुभूतिहरूलाई जीवन, जगत् र प्रकृतिसँग दाँजेर समानान्तर भावतत्वलाई विचारका माध्यमबाट कविताको दर्पणमा उतार्नु नै यस सङ्ग्रहको मूल भाव हो ।

यस भित्रका अधिकांश कविताहरूमा देशप्रेम, प्रकृतिप्रेम, देशको राजनीतिक अवस्था आदि भाव व्यक्त गरिएको छ भने कतै मानवको हराउँदै गएको अस्मिता, निराशावादी स्वर, जीवन भोगाइका तिक्ततापूर्ण अनुभूति जस्ता भावहरू पाइन्छन् । विनाश हुँदै गएको देशको वन्य सम्पदा सम्बन्धी चिन्ता व्यक्त गरिएका पङ्क्तिहरू-

सुमधुर हावाको चुम्बनले

लाग्थो स्वर्ग समान

यस्तो अवर्णनीय आमाको पछेउरा

आज अज्ञानताले आगो लाएर

ठाउँ ठाउँमा प्वाल पारेछ

कतै विच्छ्याएर

आफूलाई बसालेछ

अवैध

कसैले विक्री गरेर पनि पैसा समाए छ ।

नयाँ वर्षको आगमनको चर्चा गरिएको यी पङ्क्तिमा नयाँ वर्षको खुसी सत्य त्यागेर व्यभिचारी र कठोर भएर आएको भाव व्यक्त गरिएका यी पङ्क्तिहरू -

हरेक वर्ष तिमी आउँदा

सकारात्मक, सत्मार्गी शाहस

लिएर आउने तिम्रो कर्तव्य

तर

तिमी आइदिन्छौ निकै कठोर भएर

बज्र स्वाँठ

अनि व्यभिचारी दुराचारी

^{५७} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कथा** (भाग-४), पूर्ववत्, पृ. २० ।

^{५८} भूपेन्द्र शर्मा भट्टराई, *मन्तव्य*, **नारायणी** कवितासङ्ग्रह, नवलपरासी : सीता अधिकारी, २०५३, पृ. घ ।

शाहस लिएर

नव वर्षको ।

(नववर्ष तिमिलार्ई मेरो अनुरोध, पृ. ७)

यसरी मानव जीवन भोगाइका क्रममा आउने अनुभव र विचारलाई काव्यिक भाषाले रसिलो पारी सशक्त मानवीय संवेगहरूलाई प्रस्तुत गर्नु नै यस **नारायणी** कवितासङ्ग्रहको मूल भाव हो ।

४.७.५ भाषाशैली

जुन अर्थको कथन कुनै कविताकृतिले गर्नु छ, त्यसका निमित्त उपलब्ध भएका भाषिक विकल्पहरूमध्येबाट सबैभन्दा बढी ललित र रागात्मक अनि व्यञ्जक र लयात्मक हुन सक्ने वर्ण शब्द/पद, पदावली, वाक्यखण्ड वाक्य र अनुच्छेद विधान समेत सृजित हुने कुरा नै कविताको भाषाशैली हो ।^{५९} भाषाको सामर्थ्य वा शक्तिद्वारा कविताको सृजना हुन्छ, कविताको गौरव पनि त्यसमा प्रयुक्त भाषामा अन्तर्निहित हुन्छ, साथै भाषा परिवर्तनशील नै हुन जान्छ । मानिसहरूका बीच परम्परामा विचारको साटासाट भाषाकै माध्यमबाट हुन्छ । कुनै पनि कृतिकारले भाषाको माध्यमबाट वर्ण, शब्द, पद, पदावली, वाक्यगठन, वाक्यशैली समायोजनका आधारमा कृतिभिन्न प्रस्तुत गरिने संवहन तत्व नै भाषा शैली हो अर्थात् मनका भावहरूलाई अरू समक्ष सम्प्रेषण गर्ने ध्वन्यात्मक साधन भाषा हो । भाषा प्रकटन गर्ने तौरतरिका वा पद्धति विशेष चाहिँ शैली हो ।

विवेच्य कृतिमा एकाक्षरी शब्दहरू शब्द 'त' द्वयक्षरिक शब्द हेर, अनि, अब, भन आदिका साथै चार पङ्क्तिय कविताहरू पनि भेटिन्छन् । अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोगले कृतिलाई अझ रोचक बनाएको पाइन्छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको यस कृतिको भाषा सरल, सहज र संवेद्य भएको पाइन्छ । कविता गद्यात्मक भए पनि भाषा काव्यात्मक भएकोले कृति वजनदार बनेको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा कवितामा भावको विविधता, सूक्ष्मता, भावानुकूल भाषिक प्रयोग, व्यञ्जनाधर्मी ध्वनिकाव्यको चेष्टा र अभिव्यक्तिगत माधुर्य जस्ता भाषाशैली प्रयोगको कारण **नारायणी** कवितासङ्ग्रह सफल कवितासङ्ग्रहका रूपमा स्थापित भएको मानिन्छ ।

---

^{५९} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कविता** (भाग-४), पूर्ववत्, पृ. १९ ।

४.७.६ जीवनदृष्टि

जीवनदृष्टिको अर्को नाम उद्देश्य हो । यसले कुनै पनि विषयवस्तुमा आधारित भावमय अनुभूति प्रधान कलात्मक व्यञ्जना अभिव्यञ्जनात्मक प्रकटीकरण नै कविताको उद्देश्य वा जीवनदृष्टि हो ।^{६०} निरुद्देश्य अथवा निष्प्रयोजन साहित्यको रचना नगरिने हुनाले साहित्यकै एक प्रमुख विधा कविताको रचना पनि निरुद्देश्य वा प्रयोगहीन हुँदैन । यस कारण कविता सृजनामा कुनै न कुनै उद्देश्य वा जीवनदृष्टि अवश्य हुन्छ ।

मानव जीवन पनि समय चक्रसँगै **नारायणी** भैँ अगाडि बढ्ने हुनाले सुख-दुःख भोगाइका पाटा हुन् । प्राप्ति अप्राप्ति यसको रीत हो भन्दै शुद्ध आत्माले सन्तोष गरेर अरूको कल्याणमा लागेमा नै सुखानुभूति हुने र यसैबाट जीवनको उच्चतम आनन्द प्राप्त हुन्छ भन्दै आदर्शमय जीवनपद्धतिमा पहल गर्नु नै **नारायणी** कवितासङ्ग्रहको जीवनदृष्टि रहेको पाइन्छ ।

४.७.७ लयविधान

कविताको मुख्य विधागत तत्व लयविधान हो । यो लयविधान प्रथमतः भाषिक स्वर, व्यञ्जन, वर्णका वर्णगत ध्वनिको साम्यवैषम्य दुवै भएको वितरण प्रक्रियाको कालगत प्राप्ति हो र कविताकृतिका चरण/पाउ वा पङ्क्ति/हरफको गतिक्रम र यति विधानबाट थालिन्छ । भाषाशैलीको पङ्क्तिगत र पङ्क्तिपुञ्जगत (श्लोकात्मक वा अनुच्छेदात्मक) उच्चारण र श्रवणका क्रममा रम्य लाग्ने साङ्गीतिक ध्वनिगत स्थितिलाई लयविधान भनिन्छ ।^{६१} कविता काव्यमा उच्चारणगत वा गायनको तौरतरिका स्वर, गति, यति, आरोह, अवरोध, अनुप्रासीय ढाँचा लगायतलाई लयविधान भनिन्छ ।

यस आधारमा **नारायणी** कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूलाई हेर्दा कविता गद्यलयात्मक छन् । गद्यात्मक भए पनि सरस, सरल, श्रुतिमाधुर्य एवं कुनै कुनै छोटो र अन्त्यानुप्रासयुक्त पङ्क्ति संयोजनले कविताहरू बढी रोचक भएको पाइन्छ । केही उदाहरणहरू यी रहेका छन्-

अनुप्रासयुक्त पङ्क्तिहरू-

कोही नामका भोका

^{६०} ईश्वरीप्रसाद गैरे, **आधुनिक नेपाली खण्डकाव्य**, काठमाडौँ : न्यू हीरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, २०६०, पृ. २४ ।

^{६१} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कविता** (भाग-४), ललितपुर : साभा प्रकाशन, पृ. १८-१९ ।

कोही दामका भोका
कोही मानका भोका
कोही कामका भोका
भोकाहरूको विषमतामा
स्वार्थ टकराउँदा
हुन्छन् साधारण
बलिका बोका ।

(बलिका बोका, पृ. ३६)

न हुँ म गीतकार न हुँ म सङ्गीतकार
न हुँ निबन्धकार न हुँ कथाकार
.....

जे छु तपाईंहरूकै बीचमा छु
केही छु भने छु म केवल कोरकार

(कोरकार, पृ. ७३)

यसरी लयको हिसाबले सबै कविता गद्यलयमा संरचित भए पनि कतै कतै अनुप्रासयुक्त पङ्क्ति योजनाले कविताहरू लयात्मक बनेका छन् ।

४.७.८ दृष्टिबिन्दु

कृति उपस्थित गर्ने पद्धतिलाई दृष्टिबिन्दु भनिन्छ । दृष्टिबिन्दु मुख्यतः प्रथम पुरुषात्मक र तृतीय पुरुषात्मक हुन्छ । कृतिभित्र उपस्थित पात्रको भूमिकागत रूपलाई नै दृष्टिबिन्दुका रूपमा लिन सकिन्छ । लेखकले आफ्नो रचनामा पात्रहरूलाई प्रस्तुत गर्ने एक कोण वा शैलीलाई दृष्टिबिन्दु भनिन्छ ।^{६२} कवितामा कविले आफ्नै वस्तुपरक अथवा आत्मपरक कथ्य आफैँ गुनगुनाउँदा पनि अप्रत्यक्ष कसैप्रति सम्बोधित गरी भन्दछ र यो कथन खास गरी तृतीय पुरुष, प्रथम पुरुष र कहिलेकाहीं द्वितीय पुरुषमा पनि कथित वा आत्मदायी हुनसक्छ ।^{६३}

^{६२} मोहनराज शर्मा, **समकालीन समालोचना सिद्धान्त**, पूर्ववत्, पृ. ५४७ ।

^{६३} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, काठमाडौँ : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि., २०६९, पृ. ५०४ ।

धेरैजसो कविता द्वितीय र तृतीय दृष्टिबिन्दुमा रचना गरिएका छन् भने प्रथम पुरुष तथा तीनवटै दृष्टिबिन्दु प्रयोग भएका कविता पनि यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् । दृष्टिबिन्दु सम्बन्धी केही दृष्टान्तहरू-

प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दु प्रयोग भएका कविताका पङ्क्तिहरू यी रहेका छन्-
न हुँ म गीतकार न हुँ म सङ्गीतकार
न हुँ निबन्धकार न हुँ कथाकार

.....
जे छु तपाईंहरूकै बीचमा छु

केही छु भने छु म केवल कोरकार (कोरकार, पृ. ७३)

द्वितीय पुरुष दृष्टिबिन्दु प्रयोग भएका केही पङ्क्तिहरू-

प्रभातको मिमिरेमा सलाइ कोर्दा

रातको गुप्ती स्थानमा तिमीलाई देखें

आगो परेर कोइला पर्दा

नवजात शिशुलाई नियालेको देखें । (देखें, पृ. २१)

तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दु प्रयुक्त केही पङ्क्तिहरू -

बाजे चढेको घोडा हरायो

बाबु चढे कार

कार बेच्यो छोराले

पैसा तियो खराखर

अनि चढ्यो मोटर

नातिले लियो आँसिनाम्लो

पलाँतिले भियो कलम

खलातिले लियो राजसत्ता

हजुरबाबु भए वेपत्ता । (परिवर्तन, पृ. २६)

यसरी प्रथम द्वितीय र तृतीय पुरुषात्मक दृष्टिबिन्दुको प्रयोग नारायणी कवितासङ्ग्रहमा देखिन्छ । कुनै कुनै कवितामा तीनवटै दृष्टिबिन्दुको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.७.९ छन्द

एउटै गति र यतिमा पढ्न सकिने लय, कविता वा श्लोकहरूमा पाइने शास्त्रीय लय वा लोकलय (शार्दूलविक्रीडित, वंशस्थ, अनुष्टुप, भ्याउरे छन्द) आदिलाई छन्द भनिन्छ।^{६४} वर्ण वा मात्राको गणना र विश्रामादिले फरक-फरक गेयात्मक रूप लिने वाक्य वा वाक्यहरूको गठनलाई छन्द भनिन्छ।^{६५}

कविता काव्यमा छन्दको प्रयोगले कवितात्मक श्रुतिमाधूर्यता थपिन्छ। नारायणी कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरू गद्यात्मक आन्तरिक लयविधान भएका छन्। कवितामा छन्दको प्रयोग नगरिए पनि छन्द जस्तै लाग्ने भावनात्मक अभिव्यक्ति भने पाइन्छ।

न हुँ म गीतकार न हुँ म सङ्गीतकार

न हुँ म निबन्धकार न हुँ म कथाकार

न हुँ म ग्रन्थकार न हुँ नृत्यकार

.....

केही छु भने छु म केवल कोरकार

(कोरकार, पृ. ७३)

आफ्नै बारेमा व्यक्त गरिएका यी कवितांशहरूमा कवि आफू केही नभएको र केवल सामान्य लेखक मात्र भएको भाव व्यक्त गरेका छन्।

४.७.१० रस र अलङ्कार

विभाव, अनुभाव र व्यभिचारी भावको संयोजन हुँदा मानव हृदयमा उत्पन्न हुने विशिष्ट भाव नवरस (शृङ्गार, वीर, करुण, रौद्र, अद्भूत, हास्य, भयानक, वीभत्स, शान्त) लाई नै रस भनिन्छ।^{६६} काव्य पढ्दा, सुन्दा र नाटक अभिनय हेर्दा पाठक/भावक दर्शकलाई जुन किसिमको आनन्द निष्पन्न हुन्छ, रमणीय भावोत्पन्न हुन जान्छ, त्यही आनन्दानुभूति नै रस हो।^{६७}

यसरी सहृदयका मनमा सुषुप्त अवस्थामा संस्कारका रूपमा रहेको स्थायीभाव जुन साहित्यको अध्ययन अवलोकन वा श्रवण गर्दा विभाव, अनुभाव र व्यभिचारी भावहरूको

^{६४} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि., २०६१, पृ. ३२८।

^{६५} सूर्यविक्रम ज्ञवाली (प्र.सम्पा.), नेपाली सङ्क्षिप्त कोश, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४०, पृ. ६३०।

^{६६} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, पूर्ववत्, पृ. ८४१।

^{६७} भानुभक्त पोखरेल, सिद्धान्त र साहित्य, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५९, पृ. ४।

संयोगवाट परिपुष्ट, परिपक्व अवस्थामा पुगेर उत्पन्न हुन्छ । त्यही चमत्कारले युक्त ब्रह्मानन्द सहोदर आनन्दको भाव नै रस हो ।

अलङ्कारको शाब्दिक अर्थ आभूषण वा गहना भन्ने हुन्छ । काव्यका सन्दर्भमा यस शब्दको तात्पर्य काँधको गहना वा आभूषण हो । जसरी सुन-चाँदी आदि गहनाले शरीरको शोभा बढाउँछ, त्यसै गरी भाषिक गहना अलङ्कारले काव्यको सौन्दर्य बढाउँछ ।^{६८} साहित्यमा सौन्दर्य बढाउने तत्व उपमा, रूपक, अनुप्रास आदि नै अलङ्कार हुन् ।^{६९}

अलङ्कार दुई किसिमका हुन्छन्- शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार । शब्दको विशेष प्रयोगद्वारा उत्पन्न हुने चमत्कार वा सौन्दर्यशोभालाई शब्दालङ्कार भनिन्छ भने अर्थमाथि आश्रित हुने अलङ्कारलाई अर्थालङ्कार भनिन्छ ।

यसरी शब्द तथा अर्थका माध्यमद्वारा काव्यमा विशेष सौन्दर्य शोभा वा चमत्कार उत्पन्न गर्ने वा काव्यको आन्तरिक तथा बाह्य सौन्दर्य बढाउने साधन तथा उपकरणलाई नै अलङ्कार भनिन्छ ।

नारायणी कवितासङ्ग्रहभित्र उपमा, यमक, श्लेष, समासोक्ति, विषम, रूपक, सन्देह, दृष्टान्त आदि अलङ्कारका साथै शृङ्गार, हास्य, भयानक, वीर, अद्भूत, रौद्र, करुण, वीभत्स र शान्त रसहरू पाइन्छन् । केही रसका उदाहरणहरू-

शृङ्गार रस-

रति स्थायी भाव हुने रसलाई शृङ्गार रस भनिन्छ । यहाँ एउटा प्रेमीले **नारायणी** रूपी प्रेमिकालाई सिउँदोमा सिन्दुर भरेर घर भित्र्याउन नसकेको भाव व्यक्त हुँदा विप्रलम्ब शृङ्गार रस उत्पन्न भएको छ ।

त्यो बाँझो सिउँदोमा सिन्दुर

कसले राख्छ

जहाँ तिम्रो शक्ति चिनेर

जो जुध्छ

अनि तिम्रो कोमल हृदय

अवश्य पग्लन्छ

उसैले भिजाउँछ ।

(नारायणी, पृ. ४)

^{६८} मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, **पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३, पृ. ५८ ।

^{६९} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, पूर्ववत्, पृ. ५२ ।

उक्त पङ्क्तिमा प्रेमको चाहना हुँदाहुँदै पनि प्रेमिकालाई आफ्नै असमर्थताका कारण आफ्नो बनाउन नसकेको भाव व्यक्त गरिएको छ ।

शान्त रस -

शान्ति स्थायीभाव हुने रसलाई शान्त रस भनिन्छ ।

नववर्ष

तिमी आउँदा

हर्ष लाग्छ

ऋतुराज वसन्तको

हरियाली पालुवा

अनि मधुरकण्ठ कोइलीको

(नववर्ष तिमीलाई मेरो अनुरोध, पृ. ७)

यहाँ नववर्षको आगमनले सबैतिर सुख, शान्ति र माधुर्य फैलाएको भाव व्यक्त गरिएको छ ।

हाँस्य रस -

हाँसो स्थायी भाव हुने रसलाई हास्य रस भनिन्छ ।

नातिले लियो आँसिनाम्लो

पँलातिले भिच्यो कलम

खलातिले लियो राजसत्ता

हजुरबाबु भए वेपत्ता ।

(परिवर्तन, पृ. २६)

यहाँ समय अनुसार पुस्तामा आएको परिवर्तन देखाउने क्रममा हाँसो उत्पन्न भएको छ ।

वीर रस -

उत्साह स्थायी भाव हुने रसलाई वीर रस भनिन्छ ।

गलहत्ती

लाउनै पर्छ कष्टदायी कुहिरो

जसले सदैव अन्यौलमा

रुवाइरहेछ ।

(कुहिरो, पृ. ४१)

यहाँ तानाशाही शासनको प्रतीक कुहिरोलाई हटाउनुपर्ने साहसिक भाव व्यक्त भएको छ ।

अद्भुत रस -

विष्मय स्थायी भाव हुने रसलाई अद्भुत रस भनिन्छ ।

विष्फोटन ज्वाला फुटेर

एकताको भूमरीले उल्टायो रे

फर्लक्क

खुसीको सीमा रहने छ

घाम उदाए

(कुहिरो, पृ. ४९)

यस पङ्क्तिमा विष्मय भाव व्यक्त भएकोले अद्भुत रसको उत्पत्ति भएको पाइन्छ ।

रौद्र रस -

क्रोध स्थायी भाव हुने रसलाई रौद्र रस भनिन्छ ।

बलात्कार गर्ने अपराधी

अन्य ज्यादतीका विरुद्ध

तिमीलाई साथ लिएर

तिम्रा दाजुहरू सडकमा

उत्रदैछन्

(मेरी बहिनी सम्भ, पृ. ५०)

यहाँ अन्याय, शोषण र दाइजोका विरुद्ध अब लड्दैछन् भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

वीभत्स रस -

घृणा स्थायी भाव हुने रसलाई वीभत्स रस भनिन्छ ।

भोक र शोकले विह्वल

हतभागी यो

च्याल छोडिरहेको

सारङ्गी जस्तो अररिएको पेट छाम्दै

घोष्टो पर्दा पनि
न सोधनी न खोजी

(पशुपतिनाथ र स्वयम्भु, पृ. ६५)

यहाँ च्याललाई घृणित वस्तुका रूपमा हुनाले वीभत्स रस उत्पन्न भएको
छ ।

करुण रस -

शोक स्थायी भाव हुने रसलाई करुण रस भनिन्छ ।
दयाहीन मानवको टरो बोलीको
गुँदेली म उपर हानीरहेको
गहभरी आँसु लिएर
पशुपतिनाथको राज्य भन्नु मात्र
काँडामा पाइला राख्न आएको रहेछु

(पशुपतिनाथ र स्वयम्भु, पृ. ६५)

यस सङ्ग्रहमा प्रयोग भएका केही अलङ्कारहरू यसप्रकार छन्-

क) उपमा अलङ्कार

समान धर्मका आधारमा दुई भिन्न वस्तुहरूका बीच सादृश्य जनाउँदा वा तुलना गर्दा प्रकट हुने अलङ्कार उपमा अलङ्कार हो । यहाँ व्यक्ति तिमी र वस्तु अरूका बीच सादृश्य बनाउँदा उपमा अलङ्कारको निर्माण भएको छ ।

अन्यायको विरुद्ध आएको
त्यो हुरीमा तिमीले आफूलाई
कोटीहोमको चरु भैं
होम्मिएको

(हर्ष कि विस्मात ?, पृ. ३३)

ख) सन्देह अलङ्कार

प्रस्तुत विषयमा यस्तो कि उस्तो भन्ने सन्देह पैदा हुँदा सन्देह अलङ्कार प्रकट हुन्छ ।

निर्जन भनु निर्जन होइन
जन भनु कोही उपरमा बोल्दैन
के भनु र कसलाई ?

(उपहास पात्र, पृ. ६९)

यहाँ दुई जन र निर्जनका बीच सन्देह पैदा भएकोले सन्देह अलङ्कार प्रकट भएको पाइन्छ ।

यसरी विविध रस र अलङ्कारले सुशोभित विवेच्य कवितासङ्ग्रह रोचक र ओजनदार भएको पाइन्छ ।

४.७.११ बिम्ब र प्रतीक

कुनै कृतिमा मुख्य कथ्य (कथन गरिएको प्रस्तुत) अर्थको सहचर प्रतिच्छायाका साथमा आउने अर्को सह प्रस्तुत वा समवर्ती अर्थ बिम्ब हो ।^{७०} स्रष्टा वा सर्जकका मानसपटलमा रहेका मानसिक तस्वीरलाई सम्मूर्तित बनाउने चित्रात्मक भाषालाई बिम्ब भनिन्छ ।^{७१} बिम्बको अभिप्राय भाव वा विचारलाई पाठकसामु मूर्तिमान् बनाएर त्यसैलाई अभै संवेद्य बनाउनु हो भने प्रतीकको उद्देश्य भाव वा विचारलाई केवल सङ्केत गर्नु मात्र हो । खास वस्तु विषय दृश्य आदिलाई जनाउने अर्को वस्तु चिनोलाई प्रतीक भनिन्छ ।^{७२} यसरी बिम्ब भन्नाले कुनै पनि वस्तुको मस्तिष्कमा पर्ने छायाँ हो । स्रोता वापाठकको मस्तिष्कमा कुनै स्थिति, स्थान, घटना र पात्रको यथार्थ सादृश्य छायाँ पर्नु नै बिम्ब हो भने मूर्त वस्तुको प्रयोगद्वारा अमूर्त गुण वा भावको उल्लेख हुनु प्रतीक हो । आफ्नो सोभो अर्थ नभएर त्यो भन्दा परको अर्थ बुझाउनु नै प्रतीकको प्रयोग गरिन्छ ।

बिम्ब तथा प्रतीक प्रयोग भएका कवितांशहरू यी रहेका छन्-

क) भोको पेटको प्रतीक -

सारङ्गी जस्तो अररिएको पेट छाम्दै
घोप्टो पर्दा पनि
न सोधनी न खोजी

(कुहिरो, पृ. ४०)

^{७०} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.), नेपाली कविता (भाग-४), पूर्ववत्, पृ. २० ।

^{७१} लक्ष्मणप्रसाद गौतम, समकालीन नेपाली कविताको बिम्बपरक विश्लेषण, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६०, पृ. १ ।

^{७२} हेमाङ्गराज अधिकारी (प्र.सम्पा.), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, पूर्ववत्, २०६१, पृ. ६५० ।

यी पङ्क्तिमा भोक र शोकले विह्वल भएर ढल्दा पनि कसैले वास्ता नगरेको भाव व्यक्त भएको छ ।

ख) तानाशाही राजसत्ताको प्रतीक -

यहाँका प्राणीदेखि वनस्पतिसम्म
दबाइरहन्छु
बन्दी बनाइरहन्छु
आफूमा मात्र मोज गर्ने अधिकार सीमित
अधिकार लिने आँट गर्न नसकुन
डल्याइरहन्छु ।

(पशुपतिनाथ र स्वयम्भू, पृ. ६५)

ग) धार्मिक बिम्बको प्रयोग (मिथकीय बिम्ब)

कंसको विश्वासघातमा
तिम्रो चेहेरामा परेका
ती
काला र नीला रेखाहरू
कसरी कोरिन गए

(के भयो र कस्तो ?, पृ. १६)

यहाँ रामायणको एक घाती दानव प्रवृत्ति भएको पात्र कंसको बिम्ब प्रयोग गरी यस्तै दुश्चरित्रको घेरामा पर्थौ कि भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

घ) राणाहरूको भष्ट्राचारी प्रवृत्तिको प्रतीकको प्रयोग -

हाँडीघोटे व्यवहारले
आफैलाई नचिन्नाले
आँसु नै आँसुको संसार
आँसुको खहरे जुटेर
मूल्लो छुट्टा
भागोको रहेछ, राणा शासन

(प्रजातन्त्रको मूल मन्त्र, पृ. २३)

यहाँ हाँडीघोटे र खहरे जस्ता प्रतीकको प्रयोग गरेर राणा तथा नेताहरूको भ्रष्टाचारी प्रवृत्तिले जनताहरू रुनु परेको भाव व्यक्त गर्दै जनता एकजुट भएमा त्यही आँसुको खहरेले सत्ता बगाएर लैजाने सामर्थ्य भएको प्रसङ्ग उक्त पङ्क्तिमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.७.१२ निष्कर्ष

रामहरि अधिकारी वि.सं. २०५१ सालमा **अपशोच** कथासङ्ग्रह प्रकाशन गरी नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका हुन् । २०४० को दशकदेखि नै लेखन कार्यमा लागेका अधिकारीले प्रजातन्त्रोदयपछि नै आफ्नो कृतिको प्रकाशन गरेका हुन् । रामहरि अधिकारीको दोस्रो साहित्यिक कृतिका रूपमा २०५३ सालमा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएको हो । यस सङ्ग्रहभित्र २५ वटा फुटकर कविता सङ्ग्रहित छन् । यस सङ्ग्रहका साथै कविता गद्यमा रचना गरिएका छन् । अधिकांश विषयवस्तुले वास्तविक जीवनजगतको यथार्थ चित्रण गरेको पाइन्छ । समयचक्रको शाश्वतता, नववर्ष आगमनप्रति शुभकामना स्वागत, मानिसका भोगाइ र अनुभव, प्राकृतिक विविधताको वर्णन, निस्सार सांसारिक नियतिप्रति चर्चा यस सङ्ग्रहका कवितामा गरेको पाइन्छ । मानवीय असीमित चाहनाको प्रकाशन, राष्ट्रप्रेम, शहिदहरूले देशप्रति देखाएको चासो, नेपालीले विदेशी भूमिमा पाएको दुःख, अवसर पाउँदा पनि लिन नसक्नुको पीडा, अस्तित्वको खोजी आदि विषयवस्तुले कवितासङ्ग्रहका कथाहरू अभ्र बढी सान्दर्भिक र रोचक भएको पाइन्छ ।

यो सङ्ग्रहका कविताहरू गद्यात्मक भए पनि आन्तरिक लय, अलङ्कार, विम्ब, प्रतीकको प्रयोगले कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेका छन् । काव्यिक भाषाले ओजनदार बनाएको छ । भाषा सरल र बोधगम्य भएकोले पाठकले सजिलैसँग भाव ग्रहण गर्न सक्दछन् । समग्रमा कवि रामहरि अधिकारीका यस सङ्ग्रहका कविताले प्रजातन्त्रोदय यताको सामाजिक, राजनीतिक स्थितिलाई गहिराइसम्म पुगेर खोतल्न सक्षम भएका छन् । आफ्ना अनुभव, अनुभूति र जीवन भोगाइका विविध तिक्ततापूर्ण क्षणलाई काव्यिक भाषाका माध्यमले यस सङ्ग्रहमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

परिच्छेद : पाँच

रामहरि अधिकारीको साहित्यिक योगदान

परिच्छेद : पाँच

रामहरि अधिकारीको साहित्यिक योगदान

५.१ पृष्ठभूमि

नेपाली साहित्यको इतिहास धेरै प्राचीन भए पनि लेख्य रूपमा प्रमाणित भएको सवा दुई सय वर्ष मात्र भएको छ । नेपाली साहित्यको विकास यात्रामा आधुनिक काल सुरु भएपछि मात्र साहित्यका हरेक विधातर्फ उन्नति हुन थालेको हो तर नवलपरासी जिल्लामा भने आधुनिक काल सुरु भएको भन्दा ५०-५२ वर्षसम्म पनि साहित्यिक कृतिको प्रकाशनमा शून्य अवस्था रहेको थियो । औलो रोगको प्रकोप, यातायातको असुविधा आदि विविध कारणले गर्दा मानिसको बसोबास नै ढिलो भएको हो । पछि औलो रोग नियन्त्रण श्री ५ को सरकारबाट पुनर्वास कार्यक्रम लागु भएपछि अन्य जिल्लाबाट बसाइँ सरी मानिसहरू आउन थालेका हुन् । यसरी मानिसहरूको बसोबास भई समाज निर्माण भएपछि मात्र यहाँ साहित्यको किरण पर्न थालेको हो । यस जिल्लामा २०३०/०३१ तिर कवितागोष्ठी, सांस्कृतिक कार्यक्रम, दोहोरी गीत प्रतियोगिता आदि कार्यक्रम हुने गर्थे । यस्ता कार्यक्रमलाई नै नवलपरासीको साहित्य यात्राका रूपमा लिन सकिन्छ । २०४७ असार १५ गते त्रिवेणी साहित्य परिषद् स्थापना गरी सोही साल असार २९ गते भानुजयन्तीका दिन नवलपरासीमा भव्य रूपमा साहित्यिक कार्यक्रम आयोजना भएको थियो । यसपछि गाउँगाउँ गई साहित्य जागरण अभियान सुरु गरिएको हो ।

यस जिल्लाको प्रथम प्रकाशित साहित्यिक कृति वामदेव पण्डितको **ब्रह्माण्डभित्र** काव्य हो । यसपछि मात्र प्रकाशनको सुरुवात भएको पाइन्छ । नवलपरासीमा भएका साहित्यिक जागरण कार्यक्रम, विभिन्न साहित्यिक पत्रपत्रिकाले नवलपरासीको साहित्य यात्रा अगाडि बढाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । भगवती अर्याल पाण्डेको **नवलपरासीको साहित्यिक गतिविधि** पुस्तकमा नवलपरासीको साहित्यिक यात्रालाई तीन चरणमा विभाजन गरिएको छ-

- क) प्रथम चरण (२०३१-२०४५)
- ख) द्वितीय चरण (२०४६-२०५१)
- ग) तृतीय चरण (२०५२-हालसम्म)^१

यसै आधारमा रामहरि अधिकारी द्वितीय चरणमा देखा परेका साहित्यिक प्रतिभा हुन् । उनको **अपशोच** (कथासङ्ग्रह-२०५१) नवलपरासी जिल्लाको पहिलो प्रकाशित कथासङ्ग्रह हो । उनले साहित्य लेखनमात्र गरेनन्, विभिन्न साहित्यिक सङ्घ-संस्थाबाट आयोजक भई गाउँ-गाउँ गई साहित्यिक जागरण कार्यक्रम गरेका पनि थिए । यस कार्यक्रमबाट थुप्रै साहित्यिक स्रष्टाहरूको उदय भएको पाइन्छ ।

५.२ नेपाली साहित्यमा रामहरि अधिकारीको आगमन

रामहरि अधिकारीको साहित्ययात्राको थालनी वि.सं. २०४७ देखि 'जागजाग नेपाली' भन्ने गीति कविता लेखनबाट भएको हो । यो गीति कविता गणेश परियारको स्वर तथा सङ्गीतमा रेडियो नेपालमा रेकर्ड भएपछि उनी साहित्यमा बढी चर्चित भएका हुन् । २०३७ बाटै नेपाली साहित्यमा समसामयिक धारा सुरु भएको हो । यस धारा अन्तर्गत समसामयिक सामाजिक-राजनीतिक विषयवस्तुलाई समेटेर यथार्थपरक ढङ्गबाट पाठकसामु प्रस्तुत गरिन्छ । स्वच्छन्द रूपमा आफूले भोगेका वा देखेका विषयवस्तुलाई कथात्मक वा कवितात्मक रूप दिई पाठकसामु आएका रचनाहरूले नै पाठकको मन छोएको पाइन्छ ।

यसै क्रममा नवलपरासीको साहित्यिक फाँट हराभरा बनाउन रामहरि अधिकारी अहोरात्र खटेका थिए । नेपालको राजनीतिक तथा सामाजिक अवस्थालाई समेटेर रामहरि अधिकारीले २०५१ सालमा **अपशोच** कथासङ्ग्रह लेखन तथा प्रकाशन गरे । यो कथासङ्ग्रहले नवलपरासी जिल्लाकै प्रथम कथासङ्ग्रह हुने अवसर प्राप्त गरेको छ । यसपछि लगत्तै २०५३ मा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह र २०५५ मा **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह लेखन तथा प्रकाशन गरी नेपाली साहित्यको भण्डार गर्ने काम गरेका छन् । यति मात्र होइन उनले थुप्रै फुटकर रचना पत्रपत्रिकामा छपाउनुकोसाथै पाण्डुलिपिकै रूपमा पनि रहेको पाइन्छ । नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा उनको आगमनले एउटा नयाँ अध्याय थपिनुका साथै साहित्यिक जागरण पनि ल्याएको पाइन्छ ।

^१ भगवती अर्याल (पाण्डे), **नवलपरासीको साहित्यिक गतिविधि**, नवलपरासी : लालीगुराँस मासिक र अन्य, २०६३, पृ. ९ ।

५.३ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव

साहित्यकारहरूलाई साहित्यिक क्षेत्रमा लाग्न प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष कसै न कसैको प्रेरणा र लेखनमा प्रभाव त परेकै हुन्छ । रामहरि अधिकारीलाई पनि आफ्नो पिताबाटै संस्कारगत प्रेरणा भने मिलेकै हो । उनले सानैदेखि पिताबाट कविता र भजहरू सुन्नुका साथै लेख्ने प्रयास पनि गर्दथे । पछि अध्ययन गर्दै जाँदा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, बालकृष्ण सम, गुरुप्रसाद मैनाली आदिका कृति रुचिका साथ पढ्न थाले । विदेशी साहित्यकार लियो टल्सटाय, शेक्सपियर, लुसुन, आन्तोभ चेखव आदिका कृतिहरू पनि रामहरिका उत्तिकै रुचिका विषय बनेका थिए । यसरी साहित्यप्रतिको रुचि र भुकावले साहित्यको महत्वबोध हुँदै गयो । उनको अन्तर्मुखी स्वभाव, नेपाली विषयको अध्ययन, साहित्यिक पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाको अध्ययनले पनि प्रभाव पारेको पाइन्छ । स्थानीय साहित्यिक व्यक्तित्वहरू घनश्याम न्यौपाने परिश्रमी, भूपेन्द्र शर्मा भट्टराई, श्यामप्रसाद न्यौपाने, विष्णु लामिछाने, दीपक बराल आदिसँगको सान्निध्य र सहकार्य तथा साहित्य जागरण अभियान यात्रा पनि उनको साहित्य लेखनमा प्रेरणा र प्रभावको स्रोत बनेको पाइन्छ ।

यसरी समसामयिक राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश बोध, अध्ययनशीलता, साहित्यिक जागरण अभियान, जीवन भोगाईका अनुभव-अनुभूति आदिले नै उनको साहित्यिक व्यक्तित्वमा प्रभाव पारेको पाइन्छ । विभिन्न स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय साहित्यकारहरू, साहित्यिक पुस्तक, पत्रपत्रिकाहरूको अध्ययन, पिताको संस्कारगत प्रेरणा र उनको अन्तर्मुखी स्वभाव, मनभिन्नका छटपटी र अन्तरद्वन्द्वले नै साहित्यमा ऊर्जा दिएको पाइन्छ ।

५.४ रामहरि अधिकारीको साहित्यिक यात्रा

साहित्यकारले रचना गरेका कृतिमा देखापरेका प्रवृत्ति, परिणाम, गुणस्तर, रचनामा आएको चिन्तनपक्ष तथा समयवधि इत्यादिलाई आधार मानेर नै साहित्यकारको साहित्य यात्राको विभाजन गर्ने गरिन्छ ।

आफ्ना पिताबाट संस्कारगत प्रेरणा पाएका रामहरि अधिकारी बाल्यकालदेखि नै साहित्यप्रति ज्यादै रुचि राख्दथे । विद्यालयमा हुने विविध साहित्यिक कार्यक्रममा सहभागी भई आफ्नो प्रतिभा देखाउने क्रममा २०४७ सालमा **जाग जाग नेपाली** भन्ने गीति कविता लेखेका थिए, जुन गणेश परियारको स्वर र सङ्गीतमा रेडियो नेपालमा रेकर्डिङ भएको थियो ।

यसै गीति कविताबाटै उनको साहित्यिक यात्राको औपचारिक सुरुवात भएको पाइन्छ । २०४७ देखि निरन्तर रूपमा साहित्यमा नै समर्पित नवलपरासी जिल्लाका चर्चित कथाकार रामहरि अधिकारीले दुई दशक लामो साहित्य यात्रा पार गरिसकेका छन् । उनले यस समयमा फुटकर कथा, कविता, हाँस्यव्यङ्ग्य, लेख आदिमा कलम चलाउनुका साथै ३ वटा पुस्तकाकार कृति लेखन तथा प्रकाशन गरी नेपाली साहित्य भण्डारलाई समृद्ध बनाउन ठूलो योगदान गरेका छन् ।

प्रारम्भमा साहित्यिक कार्यक्रम, लेखन तथा प्रकाशनमा सक्रिय देखिएका रामहरि २०६३ पछि अलि शिथिल भएको जस्तो लाग्छ तर पनि उनले लेखन यात्रा भने रोकेका छैनन् । उनको लेखनमा आएको परिपक्वता, कृतिको स्तरीयता र समयावधिलाई मध्यनजर गरेर रामहरिको साहित्यिक यात्रालाई पूर्वार्ध र उत्तरार्ध गरी दुई चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

५.४.१ पूर्वार्ध चरण (२०४०-२०५१)

वि.सं. २०४७ सालमा *जाग जाग नेपाली* भन्ने शीर्षकमा गीति कविता लेखेपछि रेडियो नेपालमा राष्ट्रिय गीतका रूपमा गणेश परियारको स्वर र सङ्गीतमा रेकर्ड भएको थियो । यसै गीतबाट उनको साहित्यिक यात्रा औपचारिक रूपमा आरम्भ भएको पाइन्छ । प्रजातन्त्रोदयपछि नवलपरासीका साहित्यिक संस्था नवलपरासी साहित्यिक परिषद् र सौदामिनी साहित्य परिषद्बाट गरिएका विविध साहित्य जागरण अभियानको प्रभाव, त्यहाँको साहित्यिक वातावरण, साहित्यिक व्यक्तित्वहरूसँगको सान्निध्य र सहकार्य तथा अन्तस्करणको प्रस्फुटनबाट नै २०५१ सालमा रामहरिले **अपशोच** कथासङ्ग्रहको लेखन तथा प्रकाशन गर्न सफल भएका हुन् । अभ्यासकालीन समयका रचनाहरू संगालेर प्रकाशन गरिएको यस कथासङ्ग्रहमा ७ वटा फुटकर कथा सङ्कलित छन् । आफ्ना जीवनका अनुभव अनुभूति तथा तत्कालीन समयको राजनीतिक, सामाजिक, धार्मिक तथा शैक्षिक अवस्था तथा वातावरणलाई यथार्थ चित्रण गर्न यो कथा सङ्ग्रहका कथाहरू सफल भएका छन् ।

यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कथाहरूमा विद्यार्थी जीवनका आफ्ना अनुभव अनुभूति, तत्कालीन राजनीतिक प्रभाव, अस्थिरता, सामाजिक विकृति आदिलाई छर्लङ्ग देखाउने कोसिस गर्नुका साथै सबै क्षेत्रमा सुधारको अपेक्षा पनि साहित्यकार रामहरिले गरेका छन् । **अपशोच** कथासङ्ग्रहको प्रतिनिधि कथा **अपशोच** माफत उनले देशमा प्रजातन्त्र आएपछि

राजनीतिक अस्थिरताले गर्दा बेरोजगार युवाहरूले काम गर्न नपाएको र नेताहरूको भ्रष्ट र असहयोगी प्रवृत्तिले जनताले धेरै दुःख पाएको तितो यथार्थ प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसै गरी *नेतृत्व परिवर्तन* कथाबाट समाज परिवर्तन गर्न दीर्घकालीन सोच भएका जनताको भलो चाहने नेतालाई नेतृत्व दिनुपर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस कथामा खराब नेतालाई दण्ड र राम्रो नेतालाई पुरस्कार दिने अधिकार जनतामा भएको जन अदालतको चर्चा गरिएको छ । यसबाट जनतालाई आफ्नो गाउँ बनाउन आफैँ सचेत हुनुपर्ने कुराको सन्देश दिइएको छ ।

यसप्रकार प्रजातन्त्रोदय पछिको नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण कथामा पाइन्छ । यसरी एक दशकको साहित्य जागरण र पहिलो प्रयास स्वरूप २०५१ मा **अपशोच** कथासङ्ग्रह प्रकाशन भएको हो । यस चरणको महत्त्वपूर्ण उपलब्धिका रूपमा **अपशोच** कथासङ्ग्रह नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा पनि महत्त्वपूर्ण कृतिका रूपमा रहेको पाइन्छ ।

५.४.२ उत्तरार्ध चरण (२०५२-हालसम्म)

वि.सं. २०५२ देखि हालसम्मको समयलाई रामहिर अधिकारीको साहित्य यात्राको उत्तरार्ध चरणका रूपमा लिन सकिन्छ । उनको यो चरणको पूर्वार्ध समय ज्यादै उर्बर देखिएको छ । २०५३ मा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह र २०५५ मा **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रहको प्रकाशन गरी उनले नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । यो समयमा उनका २ वटा कृति सृजना तथा प्रकाशन भए भने केही लेख तथा रचना विभिन्न पत्रपत्रिकामा पनि प्रकाशन भएका छन् ।

यही समयमा प्रकाशित **नारायणी** कवितासङ्ग्रहमा २५ वटा कविता सङ्कलित छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा राष्ट्रवादी चिन्तन, प्राकृतिक सौन्दर्य, नारी पीडा, राजनीतिक अस्थिरता, मानवता तथा प्रणयभाव व्यक्त भएका छन् । *नारायणी* कविता यस सङ्ग्रहको प्रतिनिधि कविता हो । यस कविता मार्फत स्रोत र साधन भएर पनि त्यसको प्रयोग गर्न नसकेको नेपालीहरूको विवश अवस्थाको वर्णन गरिएको छ । प्राविधिक तथा आर्थिक असक्षमताका कारण नेपाल सधैं पछि परेको यथार्थ यस कविताले प्रस्ट पारेको छ । यस कवितामा नारायणीलाई प्रेमिकाको रूपमा वर्णन गर्दै आफ्नो असक्षमताका कारण उसलाई सिन्दुर भरेर आफ्नो बनाउन नसकी अर्काको भएको हेरेर बस्नु पर्ने विवशता देखाइएको छ ।

अव्यक्त र असक्षम प्रेमको चर्चा गरिएको छ । त्यसै गरी वि.सं. २०५५ सालमा **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह प्रकाशिन भएको छ । यस सङ्ग्रहमा ११ वटा कथा सङ्कलित छन् । यस कथासङ्ग्रहमा कथाकारले तत्कालीन समाजको वृत्तचित्र उतार्ने कोसिस गरेका छन् । विविध क्षेत्रमा व्याप्त विकृति विसङ्गतिप्रति क्रान्तिकारी आवाज समेत उठाएका छन् । समाजमा भएको गरिबी, बेरोजगार, असमानता, आफन्तवाद, अज्ञानता तथा भ्रष्ट प्रवृत्तिलाई कथा तथा पात्रका माध्यमबाट छर्लङ्ग देखाएका छन् भने यस्ता खराब प्रवृत्तिप्रति खबरदारी गरेका छन् । सत्तामा पुग्नका लागि जनतालाई भ्रष्टाचार बनाउने राजनीतिक पार्टी र नेताहरूको सोचमा परिवर्तन नआएसम्म देशको समस्या जस्ताको तस्तै रहने र जनताले पनि दिगो विकासको अनुभव गर्न नपाउने हुनाले यस्ता खराब प्रवृत्ति भएका नेताहरूलाई जनताले नै सजाय दिनुपर्ने कुरा समेत उठाइएको छ ।

यसरी रामहरि अधिकारीको पूर्वार्ध चरणमा **अपशोच** कथासङ्ग्रह र उत्तरार्धको पूर्वार्धमा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह र **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह प्रकाश भएका छन् । रामहरिको उत्तरार्धको प्रारम्भिक समय ज्यादै उर्बर रहेको पाइन्छ भने यस चरणको उत्तरार्धमा प्रकाशनमा कमी आएको छ तर लेखन यात्रा भने रोकिएको छैन । पछिल्लो समयमा लेखेका कथा कविता पाण्डुलिपिकै रूपमा रहेकाले निकट भविष्यमा कृति प्रकाशन हुने सङ्केत देखिएको छ । आर्थिक तथा पारिवारिक समस्याका कारण कृति प्रकाशन गर्न नसकेको बताउने रामहरि अबै पनि साहित्य सृजनामा लागि रहेकै छन् ।

५.५ रामहरि अधिकारीको साहित्यिक प्रवृत्ति

रामहरि अधिकारी साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउने साहित्यिक स्रष्टाका रूपमा परिचित छन् । **अपशोच** कथासङ्ग्रह, **नारायणी** कवितासङ्ग्रह र **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रहका आधारमा उनको साहित्यिक प्रवृत्तिको अध्ययन गरिएको छ ।

५.५.१ कथागत प्रवृत्ति

वि.सं. २०५१ मा नवलपरासी जिल्लाको पहिलो कथासङ्ग्रह **अपशोच** प्रकाशन गरी रामहरि अधिकारी कथाकारका रूपमा चर्चित भएका छन् । यस सङ्ग्रहका कथाहरूले तत्कालीन समाजको यथार्थ प्रस्तुत गर्दै सुधारको अपेक्षा गरेका छन् । समसामयिक समाजका विकृति विसङ्गति, जीवन भोगाइका यथार्थ अनुभूति र सामाजिक परिवर्तनको

चाहान नै उनका कथागत प्रवृत्ति हुन् । उनले समाजभित्रका अनियमितता, भ्रष्टाचार, आफन्तवाद, बेरोजगारी समस्या वर्गगत विभेद आदिलाई साहित्यिक दर्पणमा छर्लङ्ग्याउनुका साथै तिखो व्यङ्ग्य समेत गरेका छन् । यिनका कथाले कतै क्रान्तिकारी बनेर सामाजिक विकृति राजनीतिक अस्थिरता र वर्गगत विभेदप्रति आलोचनात्मक प्रहार गरेका छन् भने कतै देश तथा समाज परिवर्तन गर्न जनता नै सचेत हुनुपर्छ भन्दै जनअदालत सक्रिय हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । नारीलाई पुरुषले गरेका तिरस्कार र पीडाको चर्चा गर्दा कतै उनी आदर्शवादको नजिक पुगेका छन् । ग्रामीण परिवेश र पात्रहरूको प्रयोग, कथामा प्रस्तुत विषय र प्रस्तुतिको आधारमा यथार्थवादी कथाकार भन्न सकिन्छ भने कुनै कुनै कथाले उनलाई आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकारका रूपमा चिनाएको छ ।

५.५.२ कवितागत प्रवृत्ति

जाग जाग नेपाली भन्ने शीर्षक भएको गीति कविताबाट नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका रामहरिको एक कविता सङ्ग्रह प्रकाशित छ भने पत्रपत्रिकामा थुप्रै फुटकर कविताहरू प्रकाशित भएका छन् । पछिल्ला समयमा लेखेका कतिपय कविताहरू पाण्डुलिपि कै रूपमा सुरक्षित छन् । स्वच्छन्दता, मानवतावाद, प्रकृति चित्रण सामाजिक यथार्थवाद र अध्यात्मवादी चिन्तन नै उनका काव्यगत प्रवृत्ति हुन् । स्वाभाविक चिन्तन, स्वच्छ भावना, कलात्मक अभिव्यक्ति, विचारमा उच्चता नै उनका कवितागत विशेषता हुन् । २०५३ सालमा प्रकाशित **नारायणी** कवितासङ्ग्रह उनको पहिलो कवितासङ्ग्रह हो । यसमा २५ वटा फुटकर कविता सङ्कलित छन् ।

यसमा प्रकृति प्रेम, मानवतावाद, देशप्रेम, नारी पीडा, राजनीतिक अस्थिरता प्रणयभाव, सामाजिक विसङ्गति, जीवनका यथार्थ अनुभूति जस्ता भाव व्यक्त भएका छन् ।

यसरी जीवन भोगाईका कटुयथार्थ र पीडा जन्य अनुभूतिलाई स्वच्छन्द र कलात्मक तरिकाले अभिव्यक्त गर्ने खुबी रामहरिमा पाइन्छ । उनले **नारायणी** कवितासङ्ग्रहको प्रकाशन पछि पनि थुप्रै फुटकर कविता विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गरेका छन् । देश विविध समस्या तथा द्वन्द्वमा फसेका बेला चेतनामूलक कविताको रचना गरेर जन-चेतना जगाउने काम समेत गरेका थिए । समाजका विकृति विसङ्गति रुढिवादी प्रवृत्ति, वर्गगत, विभेद तथा राष्ट्रिय समस्या प्रति सचेत भई कविता मार्फत जनताको आवाज बुलन्द बनाएर समाज परिवर्तनमा जोड दिने रामहरिको कवितामा सशक्त अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । उनका

मूलभूत प्रवृत्तिहरूमा राष्ट्रप्रेम, नारी अस्मिताको खोजी, मानवतावादी स्वर, प्रकृतिप्रेम, आध्यात्मिक चेतना, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य र सुधारको चाहना, देशमा शान्ति तथा विकासको चाहना, कला साहित्य र संस्कृतिको संवर्द्धन आदि रहेका छन् ।

५.६ नवलपरासीको साहित्यिक क्षेत्रमा रामहरि अधिकारीको योगदान

विविध विधामा कलम चलाउने रामहरि अधिकारी साहित्यलाई नै कर्मक्षेत्र बनाएका वा यही क्षेत्रमै समर्पित साहित्यिक स्रष्टा हुन् । २०४० देखि नै साहित्यका विविध गतिविधिमा संलग्न रहे पनि २०४७ पछिका साहित्यिक कार्यक्रममा सक्रिय रूपमा लागि परेका हुन् । नवलपरासीको साहित्यिक संस्था नवलपरासी साहित्य परिषद् र सौदामिनी साहित्य परिषद्का विविध साहित्यिक जागरण अभियानमा घनश्याम न्यौपाने परिश्रमी बी.आर. कल्याणी, सुवास अगम, शंकर पन्थी, ज्योतिविन्दु, उमा गिरी लगायतका साहित्यिक व्यक्तित्वहरूको सहकार्यमा आयोजक भई गाउँ गाउँमा गएका थिए ।^२ यिनै कार्यक्रमको प्रेरणा र अन्तस्करणबाट प्रस्फुटित भावलाई अभिव्यक्तिका रूपमा २०५१ सालमा **अपशोच** कथासङ्ग्रह प्रकाशित गरेका हुन् । यसमा तत्कालीन समाजको यथार्थ प्रस्तुत गर्दै परिवर्तनको चाहन अभिव्यक्त भएको छ । यो कृति नवलपरासीको कथा साहित्यको प्रथम प्रकाशित कृति पनि हो । त्यसैले पनि यो कृति महत्त्वपूर्ण रहेको पाइन्छ । पहिलो प्रयास भएकोले शैलीशिल्पगत कमजोरी नभएको होइन तर पनि तत्कालीन समाजको यथार्थ प्रस्तुत गर्न र विषयगत रूपमा सबल नै मान्नुपर्दछ । यसपछि उनले २०५३ मा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह र २०५५ मा **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह प्रकाशित गरेका छन् । ५ वर्षको अवधिमा ३ वटा पुस्तकाकार कृतिका साथै थुप्रै फुटकर रचना प्रकाशित गरेर नवलपरासीको साहित्यिक फाँट सिँगारेका छन् ।

आफ्नो पारिवारिक र आर्थिक समस्या भए पनि भोको पेट लिई आर्थिक सहयोग सङ्कलन गरेर पनि उनले कृति प्रकाशन गरी नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा सहयोग गरेको पाइन्छ । उनको अवस्था देखेर नाक खुम्च्याउने धेरै रहेका थिए तर सहयोगी हातभने कम्मै पाएको जानकारी प्राप्त भएको छ ।^३ उनले आफ्ना समस्यालाई भन्दा समाज तथा देशको समस्याप्रति सचेत भई कहिले लेख रचना मार्फत कहिले देशको शान्तिका लागि एक वर्षको मौनव्रत बसी समाज परिवर्तन र प्रजातन्त्रलाई संस्थागत गर्न ठूलो योगदान गरेका छन् ।

^२ भूपेन्द्र शर्मा भट्टराईसँगको लिखित अन्तर्वाताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

^३ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

समाज परिवर्तन गर्न बन्दुकको नालभन्दा कलमको निम बलियो हुन्छ भन्ने रामहरिले जहिले पनि समाजमा व्याप्त विकृति विसङ्गति, राजनीतिक अस्थिरताप्रति आफ्ना लेख रचना मार्फत असहमति जनाएका छन् भने अर्कोतिर सुधारको अपेक्षा पनि राखेका छन् ।

यसरी दुई दशकदेखि निन्तर साहित्यिक जागरण अभियानमा निःस्वार्थ लागेका नवलपरासी जिल्लाकै चर्चित कथाकार रामहरिले पुस्तकाकार कृति ३ वटा प्रकाशन गरिसकेका छन् भने पत्रपत्रिकामा पनि थुप्रै लेख रचना प्रकाशित भई सकेका छन् । थुप्रै लेख रचना पाण्डुलिपिकै रूपमा रहेकाले निकट भविष्यमा प्रकाश हुने सङ्केत पनि देखिन्छ । पछिल्लो समयमा अलि शिथिल देखिए तापनि उनले लेखन कार्य भने रोकेका छैनन् । कुनै सम्मानको लालच नराखी निःस्वार्थ साहित्यको श्रीवृद्धिमा लागेका रामहरि अधिकारीको साहित्य-प्रतिको यस्तो निःस्वार्थ सेवालाई साहित्यिक सङ्घ-संस्थाले अवश्य नै मूल्याङ्कन गर्नेछन् । साहित्यिक सङ्घ-संस्था अग्रजको सम्मान र नयाँलाई प्रोत्साहनको लक्ष्य वा उद्देश्य साथ अगाडि बढिरहेका हुन्छन् जसले गर्दा स्रष्टालाई हौसला प्रदान हुन्छ र नयाँ र अभूत उत्कृष्ट रचना नेपाली साहित्यले प्राप्त गर्न सक्दछन् ।

नवलपरासी साहित्य परिषद्का अध्यक्ष विष्णु लामिछाने सचिव श्याम न्यौपाने, समालोचक एवं वरिष्ठ गजलकार भूपेन्द्र शर्मा भट्टराई तथा आधुनिक युगका शास्त्रीय कवि गोविन्दराज विनोदीका अनुसार दुई दशकदेखि साहित्यिक जागरणमा लागिपरेका साहित्यकार रामहरि अधिकारीको यस जिल्लामा महत्त्वपूर्ण योगदान तथा कथा विधामा उच्च स्थान रहेको बताएका छन् ।^४ उनका साहित्यिक कृतिले समाज परिवर्तनमा सहयोगी-भूमिका खेलेका छन् भने उनको देश-प्रेम तथा निष्कलङ्क सामाजिक जीवनयापनले सधैँ नयाँ स्रष्टालाई प्रेरणा दिने देखिन्छ । जीवनका विविध सङ्कटका समयमा पनि धैर्य र शान्त स्वभावमा समय बिताउने रामहरिको बानीले सबैलाई सुख र दुःखमा एउटै अनुभूति सँगालेर जीवन जिउन प्रेरणा दिएको पाइन्छ ।

५.७ नेपाली साहित्य तथा समाजका लागि रामहरि अधिकारीको योगदान

साहित्यिक र आध्यात्मिक क्षेत्रका माध्यमबाटै समाज र राष्ट्र कै सेवामा लागेका रामहरि अधिकारी समाज र राष्ट्रको समस्या समाधानका लागि केही न केही गर्न सञ्चा नागरिकको कर्तव्य ठान्दछन् । नवलपरासीमा २०४७ पछिका साहित्यिक जागरण अभियानमा

^४ विष्णु लामिछाने, श्यामप्रसाद न्यौपाने, भूपेन्द्र शर्मा भट्टराई तथा गोविन्दराज विनोदीसँगको लिखित अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

साहित्यिक सङ्घ-संस्थाको आयोजक भई गाउँ गाउँमा साहित्यिक चेतना जगाउने काममा सहभागी भएका थिए । यस्ता कार्यक्रमबाट नयाँ प्रतिभालाई प्रतिभा प्रकाशनमा टेवा पुग्दछ । नवलपरासीमा गरिएका यस्ता कार्यक्रमले थुप्रै नयाँ सर्जक जन्मिए जसले नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा मद्दत पुऱ्याएको पाइन्छ ।

रामहरि अधिकारी जागरण अभियानमा मात्र लागेनन्, उनले २०५१ मा **अपशोच** कथासङ्ग्रह, २०५३ मा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह र २०५५ मा **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह तथा थुप्रै फुटकर लेख रचना प्रकाशन गरी नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा ठूलो योगदान गरेका छन् । २०५१ मा प्रकाशित **अपशोच** कथासङ्ग्रह नवलपरासी जिल्लाकै पहिलो कथा सङ्ग्रह समेत भएको छ । यस अर्थमा पनि उनको ठूलो योगदान रहेको पाइन्छ ।

साहित्यका माध्यमले मात्र नभई आध्यात्मिक तरिकाले पनि द्वन्दकालमा देशको शान्तिको कामना तथा लोकतन्त्रलाई संस्थागत गर्नका लागि २०६२/१/३ बाट २०६३/१/२ सम्म १ वर्षको मौनव्रत बसेका थिए । यस समयमा हत्या हिंसा त्यागेर शान्तिपूर्ण नेपाल बनाउन सबैलाई सचेत गराउने कविता लेख्नुका साथै शान्तिका लागि हस्ताक्षर सङ्कलन समेत गरेका थिए । यही समयमा शान्ति सम्झौता भई देशमा लोकतन्त्र स्थापना भएको थियो त्यसैले उनको यो अभियान र ब्रत सफल भएको मानिन्छ । देश पीडाको छटपटाएको बेला शान्त पार्न एउटा प्रयास रामहरिले पनि सच्चा नागरिकको कर्तव्य सम्भरेर गरे जुन सफल भएको मानिन्छ । यसबाट प्रस्ट हुन्छ कि सबै नागरिकले देश र जनताको पीडा मर्का बुझ्ने हो भने अवश्य नै नेपाल स्वर्ग जस्तै सुन्दर र शान्त बन्ने छ ।

यसरी नेपाली साहित्य र देशमा शान्ति स्थापनाका लागि मौनव्रत जस्तो कठिन कार्य गरेर देखाएका रामहरि साञ्चै राष्ट्रप्रेमी - कर्तव्यनिष्ठ नागरिक भएको प्रस्ट हुन्छ । उनले नवलपरासी जिल्लामा नेपाली साहित्यलाई समृद्ध बनाउन गरेको प्रयास, राष्ट्रप्रेमी कार्य, नेपाल र नेपालीले अवश्य स्मरण गरिरहने छन् ।

५.८ निष्कर्ष

नेपाली साहित्यको कथा विधामा बढी चर्चित तथा अन्य विधामा पनि उत्तिकै दक्षता भएका रामहरि अधिकारी साहित्यमा नै समर्पित भएका साहित्यिक स्रष्टा हुन् । मोफसलमा रहेर नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा लागि पर्ने रामहरिले समाजमा विद्यमान विकृति विसङ्गति, राजनीतिक अस्थिरता अत्याचार वर्गीय विभेद र अज्ञानता जस्ता विषयलाई

आफ्ना कथा र कवितामा समावेश गरेका छन् भने समाज परिवर्तनको सन्देश पनि दिएका छन् । नवलपरासीको साहित्य जागरण अभियानका सक्रिय साहित्यकार रामहरले आफ्ना साहित्यिक रचनाका माध्यमबाट मात्रै होइन धार्मिक क्रियाकलापबाट पनि मानव-मानव बीचको वैमनस्य हटाई प्रेम-भाव जगाउन प्रयास गरेका छन् । देशको शान्तिका लागि मौनव्रत तथा हस्ताक्षर सङ्कलन गर्दै चेतना जगाउन सत्प्रयास गरेका उनले सामाजिक परिवर्तनमा ठूलो योगदान गरेको पाइन्छ ।

रामहरि अधिकारीका कथा तथा कवितामा स्वच्छन्दतावाद, मानवतावाद, प्रकृतिप्रेम, राष्ट्रप्रेम, विविध क्षेत्रमा व्याप्त विकृति-विसङ्गतिको विरोध तथा परिवर्तनको आह्वान रहेको पाइन्छ । कवितामा स्वच्छन्दतावाद तथा कथामा आदर्शोन्मुख यथार्थवाद उनका प्रमुख प्रवृत्ति रहेका छन् । समसामयिक समाजमा व्याप्त समस्यालाई उजागर गर्न सफल साहित्यिक स्रष्टा रामहरले विविध क्षेत्रमा भएका विकृति र नकारात्मक प्रवृत्ति बोकेका हरेक क्षेत्रमा व्यक्तिप्रति आक्रोश व्यक्त गर्दै सकारात्मक सोच राखेमा मात्र देशमा परिवर्तन हुन सक्ने बताएका छन् । मानवीय सोचमा परिवर्तन ल्याउन साहित्यको ठूलो हात रहेको बताउने रामहरि निरन्तर साहित्य सृजनामै लागिपरेका छन् । यसरी दुई दशक अघिदेखि साहित्यमा समर्पित भएका लागेका रामहरले भविष्यमा नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा अझ योगदान गर्ने छन् भन्ने आशा लिन सकिन्छ ।

परिच्छेद : छ
उपसंहार

परिच्छेद : छ

उपसंहार

६.१ परिचय

यस परिच्छेदमा साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनको सन्दर्भमा अधिल्ला परिच्छेदमा गरिएका अध्ययन-विश्लेषणको परिच्छेदगत सारांश दिई सङ्क्षिप्त रूपमा मूल्याङ्कन समेत गरिएको छ ।

६.२ परिच्छेद एकको निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा साहित्यकार रामहरि अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षक शोधपत्रको विषय परिचय र रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त रूपरेखामा शोधशीर्षक, शोधप्रयोजन, शोधपरिचय, समस्या-कथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य र महत्त्व, शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा, सामग्री सङ्कलन र शोधविधि, सामग्री सङ्कलनको पद्धति, पुस्तकालीय अध्ययन पद्धति, क्षेत्रीय पद्धति, शोधविधि र सैद्धान्तिक ढाँचा, शोधपत्रको रूपरेखा उल्लेख गरिएको छ ।

६.३ परिच्छेद दुईको निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा रामहरि अधिकारीको जीवनीको अध्ययनअन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षकको आधारमा चर्चा गरिएको छ । माता मनोधरा तथा स्व. पिता टीकाराम अधिकारीका छोराका रूपमा मिजुरेडाँडा गा.वि.स. ७, गोर्जे कास्कीमा २०२१ सालमा जन्मिएका रामहरि अधिकारी नवलपरासी जिल्लाका चर्चित कथाकार हुन् । जीवनको ४८औं वसन्त पार गरेका उनको अधिकांश समय साहित्य साधनामै बितेको पाइन्छ । प्रवीणता प्रमाणपत्र सम्मको अध्ययन गरेका उनले पारिवारिक समस्याका कारण अध्ययनलाई निरन्तरता भने दिन सकेनन् । वि.सं. २०४४ मा सीता पंगेनीसँग वैवाहिक बन्धनमा

बाँधिएका उनका तीन छोरा र श्रीमती गरी ५ जनाको सुखी परिवार छ । सानै उमेरदेखि साहित्यप्रति रुचि राख्ने उनले २०४७ मा *जाग जाग नेपाली* शीर्षकको गीति कविता लेखेका थिए जुन गणेश परियारको स्वर तथा सङ्गीतमा रेडियो नेपालमा रेकर्ड भएको थियो । यही कविताबाटै उनको औपचारिक रूपमा साहित्य यात्रा सुरु भएको पाइन्छ ।

६.४ परिच्छेद तीनको निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा साहित्यकार रामहरि अधिकारीको व्यक्तित्व विविध उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ । जीवनको अधिकांश समय साहित्य साधनामै बिताएकाले उनको साहित्यिक व्यक्तित्व नै बढी चर्किएको पाइन्छ । आफ्ना रचना मार्फत सामाजिक जागरणको आह्वान गर्ने रामहरिले समाज परिवर्तनका लागि जनता नै सचेत हुनुपर्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । उनले कृति प्रकाशन मात्र नभएर देश तथा समाजका लागि शान्ति स्थापनार्थ एक वर्ष लामो मौनव्रत बसी हस्ताक्षर सङ्कलन समेत गरेका छन् । त्यसैले उनको सामाजिक व्यक्तित्व पनि उत्तिकै प्रशंसनीय रहेको छ । नवलपरासीमा नेपाली साहित्यको फाँट हराभरा बनाउँदै निस्कलङ्ग जीवनयापन गरेका उनको व्यक्तित्व उदाहरणीय रहेको छ ।

६.५ परिच्छेद चारको निष्कर्ष

आधुनिक नेपाली साहित्यको उत्तरार्ध पचासको दशकमा देखापरेका साहित्यकार रामहरि अधिकारी समकालीन साहित्यकार हुन् । उनका तीनवटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशन भइसकेका छन् । वि.सं. २०५१ मा **अपशोच** कथासङ्ग्रह, वि.सं. २०५३ मा **नारायणी** कवितासङ्ग्रह र वि.सं. २०५५ मा **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह प्रकाशित कृति हुन्, भने कतिपय पाण्डुलिपिकै रूपमा रहेका छन् । उनका कथाहरूमा समसामयिक विषयवस्तु समेटिएको पाइन्छ । तत्कालीन समाजको यथार्थ चित्रण, जीवन भोगाइका अनुभव अनुभूतिको कलात्मक प्रस्तुति उनका कथामा भेट्न सकिन्छ । कविताहरूमा प्रकृति प्रेम, देशप्रेम, मानवतावादी स्वर, प्रेम प्रणय भाव व्यक्त भएका छन् । कवितामा पद्यात्मक भाषा र कलात्मक शैलीको कमी भए पनि आन्तरिक लय, रस तथा अलङ्कारको प्रयोग तथा बिम्ब प्रतीकको प्रयोगले कविता रोचक नै छन् ।

६.६ परिच्छेद पाँचको निष्कर्ष

बहुमुखी प्रतिभाका धनी रामहरि अधिकारी समकालीन साहित्यकारमध्ये एक हुन् तर बत्तीमुनिको अँध्यारो भने भैँ प्रचार-प्रसारको अभाव तथा साहित्यिक संघ-संस्थाको ध्यान नपुगेकै कारण ओभेलमा परेकोले कैयौँ साहित्यकार तथा पाठकले चिन्ने अवसर पाएका छैनन् ।

उनले कृति प्रकाशन मात्र नभएर २०४९ देखि एक दशक विभिन्न साहित्यिक संघ-संस्थाको आयोजक भई साहित्य जागरण अभियान चलाएका थिए । यस अभियानले नयाँ नयाँ साहित्यिक प्रतिभाको उदय भएको पाइन्छ । गुरुप्रसाद मैनालीले सुरु गरेको सामाजिक यथार्थवादी धारालाई आत्मसात गरी कथा लेखन गरेका रामहरि अधिकारी मूलतः सामाजिक यथार्थवादी कथाकार हुन् । उनका कथामा समसामयिक समाजका विकृति विसङ्गतिको यथार्थ चित्रण, सामाजिक परिवर्तनको आह्वान, जीवन भोगाइका यथार्थ अनुभूतिको प्रस्तुति आदि प्रवृत्ति पाइन्छन् । समाज परिवर्तनका लागि जनतानै सचेत गराउन जनअदालतको कुरा उठाउनु उनका कथाको सबल पक्ष हो ।

कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली, पुष्कर समशेर, मनु ब्राजाकी, सीता पाण्डे आदिका कथामा भैँ रामहरिका कथामा पनि हाम्रै गाउँ समाजका विविध घटना सन्दर्भ समेटिएका छन् । उनका कथामा शैली पक्ष अलि कमजोर देखिए पनि कथामा प्रयुक्त विषयवस्तु र पात्र मार्फत् समाज परिवर्तनको सन्देश दिएकोले समग्रमा कथाहरू उत्कृष्ट नै रहेका छन् ।

स्वच्छन्दतावादी धाराका शिखर प्रतिभा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गोपालप्रसाद रिमाल, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, भूपि शेरचन आदिका गद्य कविताभैँ रामहरि अधिकारीका कविता पनि गद्य लयमा स्वच्छन्द रूपमा रचना भएका छन् । गद्य लय भए पनि विषयवस्तु तथा अन्तर्भावले गर्दा रामहरिका कविता नवलपरासीका सन्दर्भमा उत्कृष्ट नै रहेका छन् । स्वच्छन्दतावाद, मानवतावाद, प्रकृति चित्रण, अध्यात्मवादी चिन्तन तथा प्रेम प्रणय भाव नै उनका कवितागत प्रवृत्ति हुन् ।

यसरी जीवनको उर्वर समय साहित्य साधनामै खर्चिएका रामहरिको नेपाली साहित्यलाई हराभरा बनाउन महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । विभिन्न समालोचक सहकर्मी साहित्यकार, साहित्यिक चिन्तकहरूले उनको बारेमा व्यक्त गरेका विचारबाट पनि उनी सशक्त साहित्यकार हुन् भन्न सकिन्छ ।

नवलपरासीका चर्चित कथाकारका रूपमा स्थापित साहित्यकार रामहरि अधिकारीको नेपाली साहित्यमा अवश्य पनि महत्वपूर्ण स्थान रहेको पाइन्छ । विभिन्न साहित्यिक जागरण अभियानका आयोजक तथा नवप्रतिभाका प्रेरणाका स्रोत रामहरि अधिकारी नवलपरासीको नेपाली साहित्य सृजनामा स्थापित व्यक्तित्व हुन् ।

सन्दर्भसामग्रीसूची

सन्दर्भसामग्रीसूची

क) पुस्तकसूची

अधिकारी, घनश्याम, **काश्यप ऋषि वंश वर्णन**, बुटवल : गुरुप्रसाद अधिकारी र अन्य, २०६० ।

अधिकारी, रामहरि, **अपशोच** कथासङ्ग्रह, नवलपरासी : ....., २०५१ ।

———— **नारायणी** कवितासङ्ग्रह, नवलपरासी : सीता अधिकारी, २०५३ ।

———— **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह, नवलपरासी : सौदामिनी साहित्य परिषद्, २०५५ ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (प्र.सम्पा.), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि., २०६१ ।

ईश्वरीप्रसाद गैरे, **आधुनिक नेपाली खण्डकाव्य**, काठमाडौं : न्यू हीरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, २०६० ।

काश्यप, हरिप्रसाद, **मन्तव्यका दुई शब्दहरू**, **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह, रामहरि अधिकारी, नवलपरासी : सौदामिनी साहित्य परिषद्, २०५५ ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, **समकालीन नेपाली कविताको बिम्बपरक विश्लेषण**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६० ।

ज्ञवाली, सूर्यविक्रम (प्र.सम्पा.), **नेपाली सङ्क्षिप्त शब्दकोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४० ।

त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कविता** (भाग-४), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६० ।

थापा, हिमांशु, **साहित्य परिचय**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४२ ।

देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद, **छोटो किस्सा**, **शारदा**, नववर्षाङ्क १९९९ वैशाख ।

न्यौपाने, घनश्याम परिश्रमी, **मन्तव्य**, **बाबुको चेलो** कथासङ्ग्रह, रामहरि अधिकारी, नवलपरासी : सौदामिनी साहित्य परिषद्, २०५५ ।

पाण्डे, भगवती अर्याल, **नवलपरासीको साहित्यिक गतिविधि**, नवलपरासी : लालीगुराँस मासिक र अन्य, २०६३ ।

————— *नवलपरासी जिल्लाको सङ्क्षिप्त साहित्यिक गतिविधि, लालीगुराँस मासिक,*
वर्ष ३०२, २६ फागुन, २०६६, वर्दघाट, नवलपरासी ।

पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.), **नेपाली वृहत शब्दकोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय
प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५० ।

पोखरेल, भानुभक्त, **सिद्धान्त र साहित्य**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५९ ।

बराल, ईश्वर र अन्य (सम्पा.), **नेपाली साहित्य कोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा
प्रतिष्ठान, २०५५ ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम, **साधारण नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास**, काठमाडौं :
हजुरको प्रकाशन, २०६५ ।

भण्डारी, लक्ष्मण, **सनातन जीवनदर्शन**, चितवन : दुर्गा भण्डारी, २०६८ ।

मैनाली, गुरुप्रसाद, **आधुनिक कथा साहित्य, शारदा**, वर्ष ६, अङ्क ..., वैशाख १९९७ ।

लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद र अन्य (सम्पा.), **कवि र कविता**, काठमाडौं : विभुश्रु प्रकाशन,
२०५८ ।

शर्मा, भूपेन्द्र भट्टराई, **भूमिका, बाबुको चेलो**, रामहरि अधिकारी, नवलपरासी, सौदामिनी
साहित्य परिषद्, २०५५ ।

————— **नवलपरासीका साहित्यिक व्यक्ति र कृति**, काठमाडौं : श्यामप्रसाद श्रेष्ठ,
प्याराडाइज इन्टरनेशनल प्रा.लि., रिलायबल पोलिक्लिनिक, २०६३ ।

————— **मन्तव्य, नारायणी** कवितासङ्ग्रह, रामहरि अधिकारी, नवलपरासी :
....., २०५३ ।

शर्मा, मोहनराज, **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**, काठमाडौं : अक्सफोर्ड
इन्टरनेशनल, २०६३ ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, **पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त**, काठमाडौं :
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३ ।

श्रेष्ठ, ईश्वरीकुमार, **पूर्वीय एवं पाश्चात्य साहित्य समालोचना प्रमुख मान्यता वाद र
प्रणाली**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५८ ।

श्रेष्ठ, दयाराम (सम्पा.), **नेपाली कथा** (भाग-४), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६० ।

श्रेष्ठ, दयाराम, *नेपाली कथा साहित्यको विकासक्रम र वर्तमान सन्दर्भ*, **समकालीन साहित्य**,
नेपाली कथा समालोचना विशेषाङ्क-१, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा
प्रतिष्ठान, २०५९ ।

सुवेदी, राजेन्द्र (सम्पा.), **स्नातकोत्तर नेपाली कथा**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५१ ।

ख) सन्दर्भ शोधपत्र सूची

काफ्ले, टकप्रसाद, **नवलपरासीका प्रतिनिधि कवि र तिनका कृतित्वगत विशेषता**,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर,
२०६० ।

सापकोटा, पार्वती, **साहित्यकार शारदा दुङ्गनाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन**,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी
क्याम्पस, भरतपुर, २०६७ ।

पण्डित, अनिता, **साहित्यकार सरस्वती रिजालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन**,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी
क्याम्पस, भरतपुर, २०६७ ।

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट : एक

रामहरि अधिकारीका फुटकर रचनाहरूको सूची

क्र.सं.	शीर्षक	पत्रिकाको नाम, वर्ष, अङ्क	प्रकाशन मिति
१	प्रतिक्रिया (बालकथा)	छुनामुना (अर्धवार्षिक बाल पत्रिका), पृ. ११-१२	२०५६
२.	समय घर्कँदा (कथा)	पाल्हीनन्दन स्मारिका (कर्मचारी विशेष)	२०५७
३.	रक्सी (कविता)	प्रयास (सिद्धार्थ महिला जेसीस, भैरहवा)	२०५८
४.	एकपटक रुन मन लाग्छ (कविता)	ईश्वरीय उपहार (त्रैमासिक आध्यात्मिक बुलेटिन), पृ. ८	२०६०
५.	ब्रह्माबाबा (कविता)	ईश्वरीय उपहार (त्रैमासिक आध्यात्मिक बुलेटिन), पृ. २६	२०६०
६.	विश्वशान्ति मौनव्रतको सङ्क्षिप्त अनुभव (अनुभूति)	गन्तव्य (साहित्यिक पत्रिका) वर्ष १, अङ्क १	असोज २०६२

परिशिष्ट : दुई

रामहरि अधिकारीको २०५८ सालमा सिद्धार्थ महिला जेसीजको 'प्रयास' नामक
स्मारिकामा प्रकाशित रक्सी शीर्षकको कविता

नपिउनु जाँड रक्सी
भावना विष फैल्याउँछ ।
दया र धर्मले शुन्य
आसुरी भाव जगाउँछ ॥

नपिउनु मदिरा कोही
मन त्यो त्यसै जलाउँछ ।
नपिउनु है रक्सी त्यो
बाटाले पनि गिज्याउँछ ॥

न हुन्छ चित्तको ठेगाना
खालि यो मन डुलाउँछ ।
न त हुन्छ, घरको ध्यान
खालि भगडा बभाउँछ ॥

गन्ध हुन्छ कति नराम्रो
वायु नै कस्तो गन्हाउने ।
प्रतिष्ठा शुन्य सरी हुन्छ
बोल्थो बेकम्मा बनाउने ॥

छोड लौ पिउन रक्सी यो
व्यथैको सम्पती नाशिने ।
न हुन्छ, कुनै, रोगै सन्चो
भन आयु यो घटाउने ॥

क्षणीक आनन्दमा भुल्दा
घर कति चित्त फटाउँछ ।
पतितका पनि पतित
स्वान मुत्रले नुहाउँछ ॥

यही रक्सीले कतिलाई
जिउँदो मुर्दा बनाउँछ ।
आचारमा बस्ने जो कोही
यो जगत नै हल्लाउँछ ॥

परिशिष्ट : तीन

रामहरि अधिकारीका अप्रकाशित रचनाहरूको सूची

क) कविता

१. शान्तिधाम	२. प्रभुको भजन	३. श्रद्धाञ्जलिका दुई शब्द
४. दशैं-तिहार	५. आग्रह	६. स्मृतिका दुई शब्द
७. राम्रो	८. वरदान	९. चम्काउ नेपालीको नाउ
१०. प्रभुको साथ	११. शिव एक हुन्	१२. शोकशब्द
१३. ब्रह्मकुमारी	१४. जगदम्बा सरस्वती	१५. बालअर्पित
१६. दुःख सुख	१७. आत्मा	१८. देवकोटा तिमि कहाँ छौ ?
१९. वैरागी	२०. त्रिलोक	२१. अनुरोध
२२. चाहिन्छ	२३. परमात्माका दिव्यगुण	२४. नेता
२५. गीतामाता	२६. परमात्माका पिता	२७. माया
२८. नारी	२९. स्वेत वस्त्रधारी	३०. मुक्ति
३१. शिव महिमा	३२. पूर्वस्मृति	३३. महावीर
३४. बिलौना	३५. प्राप्ति	३६. घामजून
३७. होली	३८. इशवन्दना	३९. आफैँलाई बुझाउँदा
४०. बाबा	४१. देवता	४२. पाप र पुण्य
४३. छोरी हराउँदा	४४. हेर प्रजातन्त्र कस्तो	४५. ज्ञान दृष्टि
४६. शुभकामना	४७. नेपाली काँग्रेस	४८. विषय विकार
४९. आर्शिवाद	५०. हाम्रो स्कूल	५१. ओम शान्ति
५२. निलामृत	५३. राम्रो बानी	५४. नेपाल कस्को ?
५५. लोकतन्त्र	५६. गण्डकी र म	५७. भिखारी
५८. मिथ्ये	५९. लाग्छ	६०. अन्धकार
६१. देश डुब्यो	६२. माडी	

ख) कथासङ्ग्रह

१. साइली र पिनासे	७. खै हाम्रो संस्कृति
२. घमण्डी	८. कल्पना
३. लालनको मृत्यु	९. अनिद्रा
४. अतित	१०. सासुबुहारी
५. महादान	११. केही यस्तो नहोस्
६. नाता खुल्यो	१२. फेरि फर्केर
७. कहिल्यै नमर्नु	

परिशिष्ट : चार

शोधसामग्री सङ्कलनका क्रममा अन्तर्वार्ताका लागि तयार गरिएका प्रश्नावलीहरू

- १) रामहरि अधिकारीको व्यक्तित्वलाई तपाईं कुन रूपले चिन्नुहुन्छ ?
- २) उनीसँग तपाईंको सानिध्य कहिलेदेखि भएको हो ?
- ३) उनी कुन-कुन कविबाट प्रभावित छन् ?
- ४) जीवन सङ्घर्षका बारेमा केही बताइदिनु हुन्छ कि ?
- ५) उनको धर्म-दर्शनप्रतिको आस्था कस्तो किसिमको छ ?
- ६) उनको कथागत प्रवृत्तिलाई कसरी मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ?
- ७) नवलपरासीको साहित्यिक फाँटमा उनको आगमन कसरी, कहाँबाट, कहिले भएको हो ?
- ८) नवलपरासीको साहित्यिक क्षेत्रमा उनको स्थान निर्धारण कसरी गर्न सकिन्छ ?
- ९) नवलपरासीको साहित्यिक क्षेत्रमा उनको योगदान कस्तो रहेको छ ?
- १०) उनको साहित्यिक यात्राले समग्र नेपाली साहित्यिक फाँटमा पुऱ्याएको योगदान कस्तो रहेको छ ?

परिशिष्ट : पाँच

शोधका क्रममा लिखित अन्तर्वार्ता लिइएका व्यक्तिहरूको विवरण

१)	गोविन्दराज विनोदी	वरिष्ठ साहित्यकार	गैंडाकोट, नवलपरासी
२)	दीपक बराल	साहित्यकार	बर्दघाट, नवलपरासी
३)	भूपेन्द्र शर्मा भट्टराई	साहित्यकार एवं समालोचक	कावासोती, नवलपरासी
४)	मनोधरा अधिकारी	शोधनायककी आमा	बर्दघाट, नवलपरासी
५)	विक्रम अधिकारी	शोधनायकका छोरा	बर्दघाट, नवलपरासी
६)	विष्णु लामिछाने	अध्यक्ष- नवलपरासी साहित्य परिषद्	परासी, नवलपरासी
७)	श्यामप्रसाद न्यौपाने	साहित्यकार	बर्दघाट, नवलपरासी
८)	सीता अधिकारी	शोधनायककी पत्नी	बर्दघाट, नवलपरासी

परिशिष्ट : छ

शोधनायकको छायाचित्र

